

Олена Самонова, Світлана Слівінська, Олена Обрадович

Українська мова

клас

Як скласти ефективний промт (запит) для ШІ

Складові промту	Пояснення	Приклади
1. Роль 	Визначте, який спеціаліст має сформувати інформацію.	<i>Дій як:</i> креативний копірайтер, викладач літератури, учень 9-го класу.
2. Цільова аудиторія 	Вкажіть, для кого призначена відповідь. Це важливо для вибору рівня складності та стилю викладу інформації.	<i>Для кого:</i> старшокласників, науковців, початківців у програмуванні, широкої аудиторії.
3. Основне завдання 	Чітко сформулюйте конкретну дію , яку повинен виконати ШІ. Почніть з дієслова: <i>створити, порівняти, пояснити, написати, перефразувати, класифікувати</i> тощо.	<i>Завдання:</i> "Склади список", "Поясни принцип", "Добери матеріал для есе", «Створи алгоритм».
4. Контекст 	Надайте всю необхідну інформацію та обмеження , які ШІ повинен врахувати під час виконання завдання. Це вихідні дані.	<i>Деталі:</i> "На основі тексту (зображення, схеми тощо)...", "Враховуючи останні дані 2025 року з ...", "Обсяг тексту не більше 300 слів".
5. Форма презентації 	Визначте, як саме має бути структурована відповідь . Це допоможе отримати одразу готовий до використання формат.	<i>Формат:</i> абзац, текст, таблиця, маркований або пронумерований список, односторінковий звіт, плакат, зображення тощо.

Приклад промту

Дій як досвідчений учитель української мови. **Цільова аудиторія** — учні 9-го класу, які готуються до контрольної роботи. **Основне завдання** — порівняй складносурядні (ССР) та складнопідрядні (СПР) речення. **Контекст** — надай пояснення, зосередившись на головних ознаках, виокреми спільне й різне для цих синтаксичних одиниць. **Форма презентації** — сформулюй відповідь у вигляді таблиці з трьома колонками: 'Види речень', 'Головні ознаки', 'Приклади'.

ПРАВИЛА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПІД ЧАС ВИКОРИСТАННЯ ШІ В НАВЧАННІ

✓ ВИКОРИСТОВУЙ

для генерації ідей, творчих проєктів;

для планування й структурування;

як репетитора найбільш складних тем.

✗ УНИКАЙ

плагіату: ШІ генерує чернетку, за зміст й достовірність інформації несеш відповідальність ти;

сліпої віри: ШІ може «галюцинувати», тобто вигадувати й спотворювати інформацію, тому ретельно все перевіряй;

не ділися особистими даними: не вводь у чат-боти чи інші інструменти ШІ конфіденційну інформацію, персональні дані або інформацію, яка не має виходити за межі класу.

Використовуй ШІ відповідально, вчися чесно!

Олена Самонова
Світлана Слівінська
Олена Обрадович

Українська мова

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 9 КЛАСУ
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2026

УДК 811.161.2(075.3)
С 17

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 р. №110)

Підручник створено за Модельною навчальною програмою
«Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Заболотний О.В. та ін.).

Самонова О. І.

С 17 Українська мова : підручник для 9 кл. закладів загальн.
середн. освіти. / О. І. Самонова, С. Ф. Слівінська, О. В. Об-
радович. — Тернопіль : Навчальна книга–Богдан,
2026. — 224 с.

ISBN 978-966-10-9227-2

Зміст підручника відповідає Державному стандарту загальної
середньої освіти та Модельній навчальній програмі «Українська
мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори:
Заболотний О.В. та ін.).

Для учнів та учениць 9 класу.

УДК 811.161.2(075.3)

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний
електронний додаток, використовуючи
детальну інструкцію, за покликанням:
<https://edodatok.com/9227-2/>

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

ISBN 978-966-10-9227-2

© Самонова О. І., Слівінська С. Ф.,
Обрадович О. В., 2025
© Навчальна книга — Богдан, виключна
ліцензія на видання, оригінал-макет, 2026

Дорогі дев'ятикласники і дев'ятикласниці!

Розпочинається ваш останній навчальний рік у школі другого ступеня. Це час поповнення знань та набуття вмінь, які знадобляться вам у визначенні подальшого освітнього шляху. У системі таких знань і вмінь важлива роль відводиться вивченню державної української мови. «Мова — це ключ до світу», — стверджував відомий німецький лінгвіст В. Гумбольдт. І дійсно, у сучасному світі надзвичайно важливі навички, пов'язані з мовою. Це і толерантне спілкування, і самоорганізація та саморозвиток, і вільне орієнтування в інформаційному просторі. Це ефективне використання всіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письма — в різноманітних комунікаціях як в побуті, так і під час соціальних взаємодій.

Тому наш підручник поряд із викладенням мовних відомостей передбачає різні види робіт, що сприяють формуванню правильного, багатого та виразного мовлення. Робота з різноманітною інформацією (зокрема, що відображає сучасні реалії) націлена на вироблення мовленнєвої поведінки в різних сферах життєдіяльності людини: особистій, публічній, освітній, професійній, науковій.

Серед представлених нижче рубрик — рубрика «Мовні смаколики» додасть цікавинки в навчання. Важливо, що ви може вибрати завдання за рівнем складності чи рівнем самостійності виконання (рубрика «Завдання на вибір»), а ті, хто впоралися з роботою швидше, матимуть змогу виконати додаткові завдання. Окремі вправи підручника спрямовані на самостійну роботу із сучасними джерелами інформації — сайтами мережі «Інтернет», зокрема зі штучним інтелектом. А спільне розв'язання навчальних завдань, що містяться в рубриці «Співпрацюймо в групах (парах)», передбачає розвиток критичного мислення. Вправи у рубриці «Мовне (чи мовленнєве) завдання» спрямовані на самостійне виконання завдань проблемного та творчого характеру. А наприкінці кожного навчального заняття ви здійснюватимете самооцінку результатів власної праці.

Також підручник має електронний додаток. Коли ви переходитиме за QR-кодами, то багато вправ зможете виконувати за допомогою сучасних онлайн застосунків.

Упевнені, бажання знати та вміти задля отримання необхідних для подальшого життя компетентностей стане основою ваших здобутків у навчанні. Успіхів вам!

Авторський колектив

Умовні позначення

Поміркуймо

Заглибмося в теорію

Мовна або мовленнєва задача

Мовні смаколики

Перевірмо себе

Тренуймося вдома

Використаймо ґаджети

Рефлексія (самооцінка): моя вподобайка

Усе вдалося зробити
без труднощів?
Гарна робота!

Було цікаво, але дещо
незрозуміло? Дізнава-
тися нове корисно!

Щось вдалося,
а щось — не зовсім?
Будьте уважними та
працьовитими — і ви зумієте!

ВСТУП

Моя скарбниця яскравих висловів

Говоріть про любов і про віру у щастя,
Уникайте мовчання, нудьги і ниття,
Говоріть, хай в розмові слова веселяться,
Говоріть і продовжуйте мові життя.

Олесь Луній

Моя галерея

Юрій Нагулко. Небо і Земля

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Поглибимо й розширимо знання про розвиток української мови, дізнаємося про його основні етапи, а також про русифікацію та утиски української мови та її відродження.

Мовленнєва тема «Рідна мова»

1.

Запишіть. Як ви розумієте вислів відомої поетеси?

Лиш народи, явлені у Слові, достойно жити можуть на землі.

Л. Костенко

2.

Послухайте текст. Чи можна стверджувати, що становлення української мови відбувалося подекуди важко і болісно? Чому?

Українська мова має давню цікаву і водночас складну історію, яка налічує шість тисяч років. Її давнім предком є спільна для багатьох європейських мов **індоевропейська** мовна сім'я. З індоевропейської прамови виокремилася **праслов'янська** мова — предок усіх сучасних слов'янських мов (української, польської, білоруської тощо). Приблизно в VI–VII ст. н.е. праслов'янська мова почала розгалужуватися на окре-

Іван Вишенський

мі слов'янські говірки. Серед них виділялася своєю самобутністю умовно названа проукраїнська мова. Звичайно, її фонетичні, лексичні та граматичні риси були дуже далекі від сучасної української мови, але заклали підвалини для подальшого розвитку.

Живою народною українською мовою наші предки складали фольклорні твори, проводили обрядові дійства. Сучасна розмовна українська мова формувалася з різних діалектів у XVI–XVIII століттях серед козаків на Запорозькій Січі, куди з різних куточків українських земель сходилися заповзяті мужі, щоб боронити батьківщину й християнську віру.

Григорій Сковорода

Відомі україномовні писемні пам'ятки — літописи, «Слово про похід Ігорів» тощо. Пізніше живу українську мову використовували у своїй творчості Іван Вишенський і Григорій Сковорода, закладаючи підґрунтя для формування й розвитку української літературної мови. Вагомий внесок у розвиток української літературної мови зробив Іван Котляревський — автор поеми «Енеїда» (1798 р.). Основоположником, творцем сучасної української літературної мови є геніальний Тарас Шевченко, який у своїх творах відшліфував граматику й збагатив лексичний склад солов'їної.

Згодом українську мову чекало чимало випробувань. Очілниками Російської імперії, у склад якої входила Україна, у другій половині XIX на початку XX сторіччя було оприлюднено 470 цензурних указів. У них заборонялося друкувати книги українською, вести викладання в школах і службу в церкві, писати публіцистичні та наукові тексти, використовувати в театрі та в офіційно-діловому спілкуванні українську мову. У цей час книгодрукування перемістилося на захід України, і українська мова збагатилася новими словами і виразами.

Іван
Котляревський

Пізніше, у радянські часи, українців примусово русифікували. Українську мову штучно «підганяли» під російську: з'явилося багато калькованої лексики, тобто українські слова вимовлялися на кшталт російських слів.

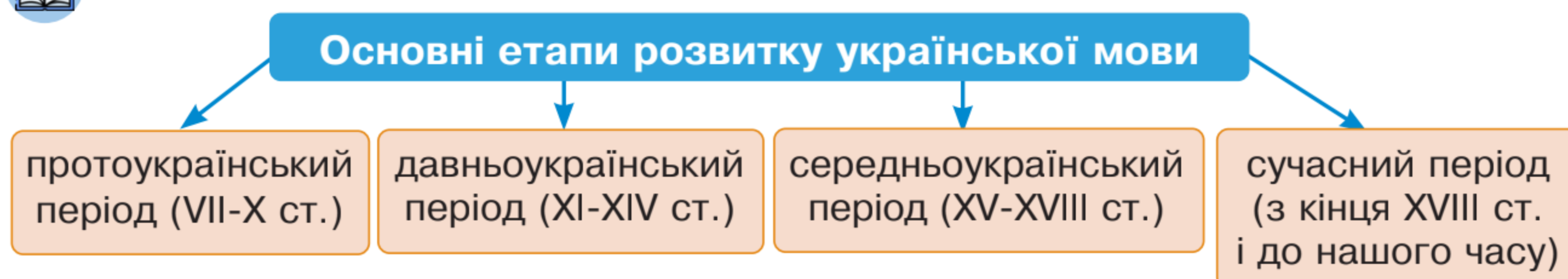
Із здобуттям незалежності в 1991 році почалося піднесення українського мовознавства. Сучасна українська літературна мова зберігає досвід попередніх поколінь і невпинно розвивається.

- ♦ **Складіть запитання** за змістом тексту й поставте їх одне одному.
- ♦ **Виконаймо додатково.** Чи визначається різними країнами державна мова? Як ви розумієте термін — державна мова? Яким документом ухвалено українську мову як державну?

3.

Опрацюйте схему. Скільки основних етапів розвитку української мови виокремлюють учені?

Для гопитливих

Через тривалий вплив російської мови на українську виник **суржик** — мова, у якій штучно об'єднані без дотримання літературних норм елементи української та російської мов. Існують й інші змішування мов у світі. Наприклад, змішування німецької та англійської називається денгліш, англійської та іспанської — спенгліш, російської та білоруської — трасянка.

4. **Співпрацюймо в групах.** Відомо, що в українській мові є запозичені слова з різних мов: грецької, польської, турецької, англійської, російської тощо. Як впливають запозичення на нашу мову: позитивно чи негативно? Обґрунтуйте свою думку. Доберіть приклади. Потім обміняйтеся результатами співпраці з іншими групами.

5.

Доберіть з довідки відповідники питомої лексики (власне української) до слів іншомовного походження, якими підписано фото і малюнки.

Фотографія

Карта

Бокал

Прессекретарка

Спеції

Солідарно

Довідка. *Мапа, світлина, приправи, пліч-о-пліч, келих, речниця.*

Для розумливих

Сайт «Словотвір» — майданчик для пошуку, обговорення та вибору влучних відповідників до запозичених слів. Усі охочі можуть зареєструватися й взяти участь у проєкті або запропонувати власне слово-відповідник, чи проголосувати за вже знайдені варіанти. Завдяки цьому проєкту в нашу мову увійшло чимало нових слів — синонімів до іншомовних, наприклад, *чужизм, вподобайка*.

6. Прочитайте. Про які особливості української мови розповідає авторка тексту?

За що я люблю свою рідну мову

За чарівну силу наголосів. Коли *на терЕнах* цвіте *тЕрен*, і коли не кожне об'Єднання спричиняє об'єд-*НА*ння, але у будь-якому *вИ*падку лише *чорнО*слив — і лише *рА*зом.

За підступність кличного відмінка. Коли кличеш її так ніжно — *Валеріє!* А його так завзято — *Валерію!* Головне — не переплутати.

За неперевершену простоту числівників. Коли пишаєшся *сімома* *ти-*
сячами *шістьмастами* *шістдесятьма* *чотирма* вивченими правилами. А тоді **на біс** — *сьомастами* *тисячами* *шістьмастами* *шістдеся-*
тьма *чотирма!* Видихаєш полегшено, що не зав'язався у вузлики ні

полегшено
непозбувна
споконвічна
почуття
памороззю

мозок, ні язык. І берешся ставити в орудному відмінку наступний числівник.

За невичерпність фразеології. Коли можна *підбивати клинці*, *смалити халявки*, але при тому *тримати языка за зубами*, а як спитають, то *наговорити сім міхів гречаної вовни* чи порадити *не пхати свій глек на мою капусту*. І поговорити — поговорили, але й зайвого слова вперек не сказали.

За непозбувну **бентегу** родового відмінка. Коли не вистачило *одного буряка*, але борщ не звариш *без буряка*. Коли будинок *із каменю*, але *за пазухою не тримають каменя*. Коли поїхав до *Алжиру* і не заїхав до *Алжира*.

За почуття гумору у прислівниках. Коли *зачесати коси назад* і *зачесати коси на зад* — зовсім різні процеси.

За споконвічну **гендерну** плутанину. Коли у класика «Сибір неісходима», а в орфографічному словнику — *Сибір* таки ж він...

За вміння навчатися чужому та не цуратися свого. Коли «лайки» стають *вподобаннями*, «шери» — *поширеннями*, а невимовний «краудфандинг» — потужним *спільнокоштом*.

За самотність українських тварин. Коли коти нявкають, собаки гавкають, свині рохкають, півні кукурікають, горобці цвірінькають, а соловейки тьохкають і над гаями розлягаються...

За неймовірну стислість і глибину почуттів односкладних речень. *Світало. Бралось памороззю. Жилося. Вільно дихалося.*

В Україні. 🇺🇦 (А. Акуленко)

- ♦ Поясніть значення виділених напівжирним курсивом слів.
- ♦ А які цікавинки ви можете виокремити в українській мові?

Виконаймо додатково. З фразеологізмами з тексту складіть і запишіть речення.

Співпрацюймо в групах. За допомогою кроссенсу доберіть художні означення для характеристики сучасної української мови.

Б. Що ви можете розповісти про розвиток, основні етапи й становлення української мови?

А. Знайдіть частини прислів'їв у хмарі слів і запишіть. Поясніть зміст висловлювання.

В. Перейдіть за QR-кодом на сайт і за його матеріалами підготуйте презентацію на тему «Цікаві факти про українську мову». Можете застосувати такі програми з ШІ: «Canva», «Presentations.AI », «Plus AI» та інші. Перевірте відомості, наведені у статті сайту. Для своєї презентації використовуйте тільки перевірені факти, уникайте фейків.

МОДУЛЬ 1

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8-МУ КЛАСІ

Моя скарбниця яскравих висловів

Осінь гарна молодиця...
Розгулялась, веселиться,
Прикрасила все барвисто
І шипшинове намисто
Одягла собі на шию...

Тарас Шевченко

Моя галерея

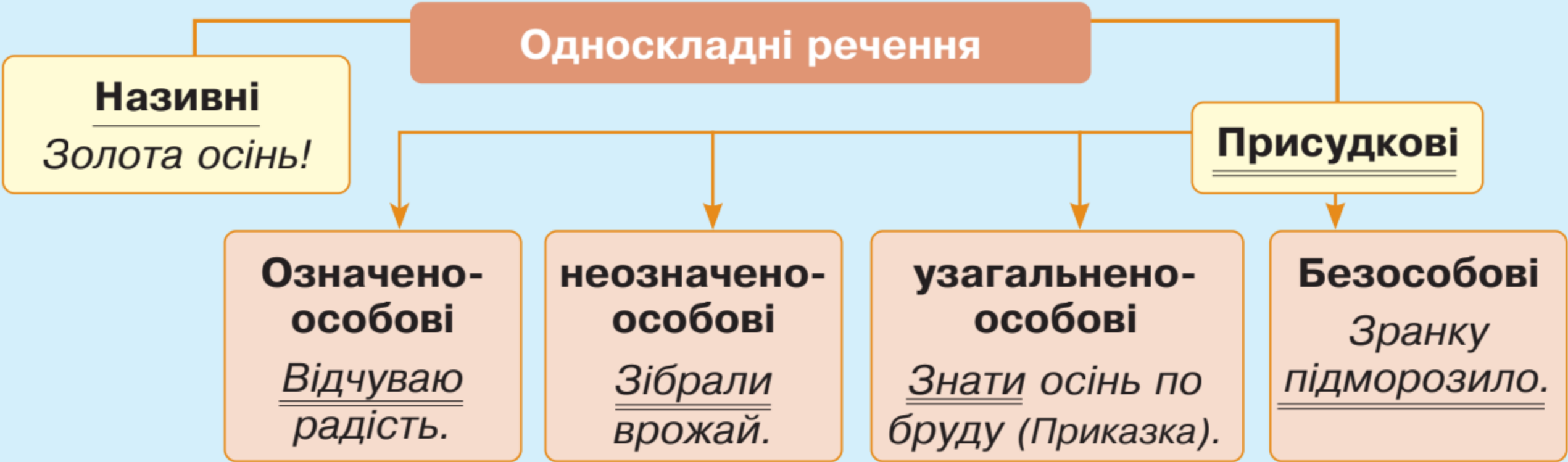

Ольга Ковтун. Осінь

ІНФОГРАФІКА

Члени речення

Головні					Другорядні		
підмет		присудок			означення	додаток	обставина
хто? що?		що робить підмет? що з ним робиться? який він є? що він є?			який? чий? котрий?	чого? кого? що? кому? чому? ким? чим? на кому? на чому?	де? коли? як? куди? звідки? чому? тощо
простий	складений	простий	складений дієслівний	складений іменний	Восени <u>дерева починають скидати своє різнобарвне вбрання.</u> Багато митців <u>оспівають природу в своїх творах.</u>		

Ускладнювальні елементи речення

- Однорідні члени речення
Осінні дні стають коротшими, холоднішими, похмурішими.
- Звертання
Щедра осене, прийми нашу вдячність за твої дари.
- Вставні слова (словосполучення, речення)
Здається, осінь цього року особливо щедра на барви.
- Порівняльний зворот
Листопадовий день, що заячий хвіст. Вітер завиває, наче поранений звір.
- Відокремлені та уточнювальні члени речення
Павутиння, покрите ранковою росою, виблискує на сонці.

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Повторимо відомості про члени речення.

Мовленнєва тема «Життєві цінності: знання»

10. Прочитайте. Чи згодні ви з автором? Обґрунтуйте свою думку.

Прогрес світу майже повністю залежить від освіти (*Дж. Істмен*).

- ♦ Запишіть речення, підкресліть головні й другорядні члени речення. Чим вони виражені?

11. Розгляньте схему «Члени речення» (с. 12). Які члени речення складають граматичну основу? На які запитання вони відповідають? Як підкреслюємо? Чим можуть бути виражені?

Завдання на вибір. Випишіть речення: **а)** зі складеними підметами; **б)** зі складеними дієслівними присудками; **в)** зі складеними іменними присудками.

1. **Гнучкість** розуму може замінити красу (*Стендаль*). 2. Софія Русова закликала виховувати дитину на засадах національної ідентичності та вільної творчості. 3. Школа є найважливішою для народу після хліба. (*Ж. Дантон*). 4. Багато вчителюк прагнуть надихнути учнів на самостійне **мислення**. 5. Освіта допомагає дитині реалізувати свої здібності (*Е. Фромм*). 6. Мистецтво навчання є мистецтвом пробуджувати в юних душах допитливість (*А. Франс*).

Виконаймо додатково. Виконайте фонетичний розбір виділених слів.

Для допитливих

Дієслово-зв'язка **бути** у формі теперішнього часу (є) часто опускається. Таке речення є неповним, а присудок з пропущеною дієслівною зв'язкою вважається складеним іменним:

(є)

- Розум — скарб людини.

12. З'єднайте частини висловів і запишіть їх. Укажіть способи вираження підметів і присудків.

1. Книги читати — ...
2. Найбільше багатство — ...
3. Сім біг — ...
4. Один до одного — ...
5. Освіта без застосування — ...

- тисячі однодумців (прислів'я).
розум (Алі ібн Абі-Таліб).
це просто розвага (Тім Сандерс).
все знати (прислів'я).
один одвім (прислів'я).

Виконаймо додатково. Укажіть непоширені речення.

Непоширені речення — це такі прості речення, що складаються лише з головних членів, тобто з підмета та/або присудка, і не мають жодного другорядного члена.

13. Доберіть до предметів на малюнках узгоджені та неузгоджені означення.

14. Прочитайте. Визначте стиль і тип тексту. Сформулюйте тему та ідею статті.

У грудні 2024 року в Бухаресті (Румунія) відбулася 21-ша Міжнародна молодіжна наукова олімпіада (IJSO). Це змагання для молоді віком до 16-ти років, визнане ЮНЕСКО. Учні й учениці з усього світу тут демонструють свої знання з фізики, хімії та біології. Захід — не лише про перемогу, а й про розвиток, дружбу та обмін досвідом з однолітками з різних куточків світу.

цьогоріч
учасники
свідчення
з-понад

Цьогоріч шестеро представників і представниць України змагалися з 303 учасниками та учасницями з-понад 50 країн світу за першість у природничих науках. Їхній виступ став справжнім проривом: українська команда здобула впевнену перемогу. Юні учасники й учасниці вибороли одну золоту, дві срібні та три бронзові медалі.

Цей успіх української команди на Міжнародній олімпіаді — не лише особисте досягнення кожної та кожного з учасників. Це свідчення високого рівня освіти в Україні та потужного наукового потенціалу нашої молоді (Джерело: <https://surl.li/dlbhpu>).

Українська команда

- ♦ Чи маєте ви досягнення в конкурсах, олімпіадах? Поділіться власним досвідом успішного навчання.
- ♦ Випишіть з тексту вправи 5 виділені речення. Підкресліть у них додатки й обставини, визначте способи їх вираження; а в обставин — вид за значенням.

Виконаймо додатково. Знайдіть у тексті кількісні й порядкові числівники, визначте їхній відмінок.

15. Співпрацюймо в парах. Обговоріть у ході діалогу, чому потрібно вчитися.

16. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Які відомості з теми ви повторили?

17. Завдання на вибір.

А. Спишіть, розкриваючи дужки й вставляючи, якщо потрібно, розділові знаки. Підкресліть члени речення.

1. М(е,и)тою освіти є зна(н,нн)я (не)фактів, а ці(н,нн)остей (Вільям Берроуз). 2. Головна надія нації полягає (у,в) належній освіті її молоді (Дезидерій Еразм Роттердамський). 3. Навчитися вчитися (?) ваша найці(н,нн)іша навичка в (онлайн)світі (Марк Кубан). 4. Інт(е,и)лект (?) це здатність пр(е,и)стосовуватися до змін (Стівен Хокінг). 5. Навча(н,нн)я без міркува(ннн)я — даремне, міркува(н,нн)я без навча(н,нн)я — (не)безпечне (Конфуцій).

Б. Допишіть пропущені в другій частині прислів'їв антонімічні означення. Підкресліть граматичні основи у двоскладних реченнях і частинах складних речень.

1. Білі ручки ... роботи не люблять. 2. Порожня бочка гучить, а ... мовчить. 3. Передні колеса кінь везе, а ... — самі котяться. 4. З малої хмари ... дощ буває. 5. Колос повний до землі гнеться, а ... догори пнеться. 6. З рівних дерев хати будують, а ... — у печі палять. 7. Щире слово — теплий промінь, ... слово — гострий ніж у серце.

В. Перейдіть за QR-кодом і прочитайте про десять винаходів українських школярів і школярок. Яка інновація вас вразила найбільше? Запишіть відповідь на запитання, підкресліть у ній члени речення.

Сценарій уроку 2 модуля 1

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Повторимо відомості про односкладні речення та їхні види.

Мовленнєва тема «Правила етикету: у гостинах»

18.

Прочитайте. Які правила етикету є у висловлюваннях?

1. Любиш (у, в) гостях бувати, люби(ж) гостей і приймати. 2. Мистецтво гостюва(н,нн)я переважно полягає у звич(ки, ці) вчасно піти. (Нар. творчість)

- ♦ Яке з цих речень просте, а яке — складне? Визначте граматичні основи, вкажіть односкладні частини (або речення).
- ♦ Прокоментуйте написання слів з дужками.

19.

Опрацюйте схему № 2 інфографіки. Які речення називаємо односкладними? На які дві групи поділяємо залежно від способу вираження та значення головного члена? Які є види односкладних речень з головним членом у формі присудка?

Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. У дужках вкажіть вид односкладного речення.

1. Хвилююча мить зустрічі (О. Гончар). 2. Потрібно бути тактовним і толерантним. 3. Ввічливість завжди цінують. 3. **Дотримуйся** правил етикету. 4. Чекай від гостя не грошей, а «спасибі».

Укажіть, чи поширені ці речення.

Виконаймо додатково. Зробіть морфологічний розбір виділеного слова.

20. Визначте спосіб вираження головного члена речення в безособових реченнях.

Безособове речення	Способи вираження присудка
1. У мене немає заперечень. 2. Правила етикету складено давно. 3. Мені приємно від компліментів. 4. Ще б трохи відпочити. 5. Пахне свіжоспеченим хлібом. 6. Хочеться піти в гості.	А) безособове дієслово; Б) особове дієслова в ролі безособового; В) інфінітив; Г) прислівник; Ґ) дієслівна форма на — <i>но</i> , — <i>то</i> ; Д) заперечні слова <i>нема</i> (<i>немає</i>) або <i>не було</i> , <i>не буде</i> .

21. Усно проаналізуйте будову складних речень, виділіть граматичні основи. Після кожного речення запишіть у дужках його схему, умовно позначаючи цифрою 2 двоскладну граматичну основу, цифрою 1 — односкладну (наприклад, 2+2, 1+1, 1+2, 2+1).

1. Не слід забувати, що етикет — це зовнішній вияв внутрішньої дисципліни людей, прагнення до порядку й порядності (А. Коваль). 2. Якщо хочеш бути ввічливим, необхідно дотримуватися правил етикету. 3. Коли людину хтось похвалить, вона почуває себе впевненіше (А. Коваль). 4. Господар зустрів гостей, і відразу їх було запрошено до столу.

Визначте вид односкладних частин складних речень. З'ясуйте, чим виражений головний член речення.

22. Ознайомтеся з правилами прийому гостей, запрошених на день народження. За допомогою яких речень (двоскладних чи односкладних) вони сформульовані?

Правила прийому запрошених на день народження гостей

1. Гостей обов'язково потрібно зустріти.
2. Нечемно питати, який подарунок вам принесли.
3. Подарунки не ховають! Необхідно відкрити коробки чи пакети, подивитись і подякувати гостям, навіть якщо подарунок не сподобався.

4. Дякують не лише за подарунок, а й за увагу.
5. Подаровані фрукти чи цукерки слід запропонувати гостям.

Співпрацюймо в групах. Доповніть подані правила, використовуючи односкладні речення.

Для допитливих

Гості шанують гостинних господарів. Що означає бути гостинним? Гостинний — значить привітний до гостей. Привітність — сердечне, лагідне ставлення до людини, готовність зробити йому приємне.

За С. Лубенець

- 23.** Прочитайте. Чи передає заголовок тему оповідання? Доберіть свій заголовок.

Шоколадний торт

Нарешті настав мій день народження. Запрошено гостей. Мама приготувала шоколадний торт для частування.

Ну, прийшли вони, гості. І всі з подарунками.

Сашко, сусід, мені настільну гру «Монополія» приніс.

— Дякую, — кажу я Сашкові. — Правда, не дуже люблю цю гру. Мені більше подобаються відеоігри.

Олег подарував мені величезну енциклопедію.

— Добре, Олеже, — кажу я. — Чудова книжка. Це нічого, що вона, видно, не нова. Напевно, її всі твої родичі перечитали...

Марійка, однокласниця, урочисто вручила власноруч оздоблений записник і чудернацько запаковану ручку.

— Ось, до речі, — кажу я, — мені якраз потрібен такий. Шкода тільки, що тут забагато викрутасів. Дівчачий записник! А пакування ручки, напевно, дороге. Варто було за цією ціною купити набір ручок з різнокольоровими пастами. У школі згодилися б.

Прибрав подарунки. Запрошую друзів до столу. Почав ділити торт і чай наливати. Дивлюся — щось вони, гості мої, сумні сидять. Вже й веселу музику вмикав, а вони все одно напружені якісь. Колупають торт ложечками і в тарілки дивляться. Потім нумо один за одним прощатися. І пішли. Чим же я їм не догодив? Може, торт не сподобався? (За Л. Савчуком).

частування
урочисто
власноруч
напружені
нумо

- ♦ Чому запрошені друзі були напружені та швидко пішли? Яких правил прийому гостей не дотримався господар? Чи можна такого господаря назвати гостинним?

- ♦ Розгляньте ілюстрацію до тексту. Як ви вважаєте, чи відповідає фото змісту тексту?

Співпрацюймо в парах. Складіть діалог, у якому обговоріть поведінку головного персонажа оповідання. Використовуйте односкладні речення.

Додаткове завдання. Усно складіть односкладні речення зі словами в рамці.

- 24.** Випишіть з тексту впр. 23 односкладні речення, укажіть вид, до якого вони належать. Підкресліть головні члени речення.

Додаткове завдання. Усно перетворіть будь-які три виписані односкладні речення на двоскладні.

- 25.** Поміркуйте, чому перше речення в кожній парі вважають односкладним, а друге — двоскладним неповним.

1. Що за гостинні господарі! — Господарі гостинні. 2. Весела вечірка! — Сьогодні весела вечірка.

- 26.** **А.** Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. За допомогою односкладних речень перерахуйте, які теоретичні відомості з теми повторили.

- 27.** **Завдання на вибір.**

А. Знайдіть в інтернеті та запишіть п'ять односкладних речень — прислів'їв або приказок про гостинність. Підкресліть головний член речення в кожному висловленні.

Б. За зразком і поданими початками утворіть пари речень: двоскладне й односкладне безособове. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. *Доброзичливість господарів завжди приємна гостям. — Гостям приємно від доброзичливості господарів.*

1. Атмосферу тепла й затишку... 2. Важливість душевного спілкування... 3. Радість від зустрічі...

- В.** Перейдіть за QR-кодом. Перегляньте уривок з фільму «Аліса в Країні Див» про божевільне чаювання. Напишіть невеликий роздум на тему «Чому в одних знайомих у гостях затишно, а до інших — не люблять ходити?». Використовуйте двоскладні та односкладні речення.

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ, ЗВЕРТАННЯ, ВСТАВНІ КОНСТРУКЦІЇ

Повторимо відомості про однорідні члени речення, звертання, вставні слова (словосполучення, речення), розділові знаки при них.

Мовленнєва тема «Професії майбутнього»

28.

Прочитайте. Про яку професію йдеться в уривку? Як ви думаєте, ця професія буде актуальною в майбутньому? Чому?

Художниця. Їй небо — полотно,
І сонце *грає* в барвах на мольберті,
*Нуртує**, мов живе, у круговерті,
І сяйву пригасати не дано.

М. Сингаївський

Т. Степанюк.
Озеро Світязь

* Нуртує — вирує.

- Чи можна стверджувати, що виділені в уривку слова є однорідними членами? Обґрунтуйте свою відповідь.

Виконаймо додатково. Чи відповідає картина художниці Тетяни Степанюк опису у вірші? Що б ви зобразили на картині?

29.

Опрацюйте відповідні схеми інфографіки (с. 12), виконайте завдання. Потім обміняйтеся результатами роботи з іншими групами.

А. Які члени речення називають однорідними? Запишіть речення, підкресліть однорідні члени, прокоментуйте розстановку розділових знаків. Укажіть безсполучниковий, сполучниковий і змішаний зв'язок при однорідних членах речення. Усно поширте однорідні члени одного речення.

1. Правда і в огні не горить, і у воді не тоне (*Приказка*). 2. Внутрішній світ людини збагачують література, живопис, музика. 3. Творча діяльність вимагає таланту, наполегливості та натхнення.

Б. Які слова називаємо звертанням? У формі якого відмінка вживаються звертання? Які закінчення мають іменники-звертання? Запишіть речення, прокоментуйте розстановку розділових знаків. Чи може звертання бути членом речення? Усно поширте одне звертання.

1. Випускники, у кожного з вас є найпотаємніша, найсвітліша мрія про майбутнє (*В. Бакланов*) 2. Для тебе, друже, відкривається безліч можливостей для самореалізації та розвитку. 3. Ви ще будете мною пишатися, тату і мамо!

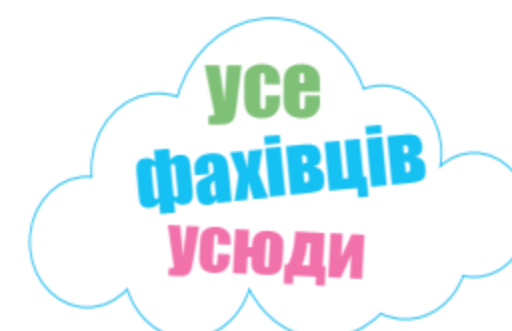
В. Які слова (словосполучення, речення) називають вставними? Які групи вставних слів за значенням вирізняють? Запишіть речення, прокоментуйте розділові знаки. Визначте, до якої групи за значенням належать вставні (словосполучення) в цих реченнях. Чи може бути вставне слово членом речення?

1. З усіх наук найблагороднішою є медицина, насправді (*Гіппократ*).
2. Кожна людина, на мою думку, є боржником своєї професії (*Ф. Бекон*).
3. Напевно, займатися новою справою є сміливістю. Хоча, на мою думку, для цього потрібна ще віра у власні сили (*Е. Уотсон*).

Для гонитливих

Присудок при однорідних підметах (як і загальне для них означення) використовуємо зазвичай у множині. Наприклад: Фахівці та фахівчині з макіяжу, зачісок та стилю допомагають створити ідеальний образ для фотосесії.

- 30.** Запишіть речення з однорідними членами, вставляючи узагальнювальні слова з хмари слів. Підкресліть узагальнювальні слова й однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. І здібності, і бажання, і психологічні особливості, і можливості — ... потрібно враховувати для обрання фаху. 2. Для успішного ведення сільського господарства потрібні знання в таких галузях, як агрономія, садівництво, зоотехнія, ветеринарія та гідротехніка. 3. : на дахах, балконах, терасах, фасадах хмарочосів — вирощуватимуть городину незабаром у великих мегаполісах.

Складіть схеми до кожного речення.

- 31.** Спишіть речення, ставлячи слова з дужок у кличному відмінку. Розставте розділові знаки.

1. (Галя) ти вже обрала майбутню професію? 2. Поясни мені, будь ласка навчальний матеріал (пані Олена). 3. Розкажи нам (Олексій), про свою подорож. 4. Тобі (земля моя рідна) присвячено безліч віршів і пісень.

Для гонитливих

Слова *о, ой*, коли вони інтонаційно тісно зв'язані з дальшим звертанням (тобто після них немає паузи), комою не відокремлюємо: *О земле, велетнів роди!* (*П. Тичина*).

Займенники *ти, ви* в будь-якому відмінку до групи звертання не входять: *Ой ти, дівчино, з горіха зерня...* (*І. Франко*).

- 32.** Які звертання пропущено в наведених цитатах?

1. Ще нам, ..., усміхнеться доля (*П. Чубинський*). 2. Ти наше диво калинове, кохана материнська ... (*Дмитро Білоус*) 3. Добрий вечір тобі, ... (*Нар. творч.*) 4. Як тебе не любити, ... мій! (*Д. Луценко*).

33. Спишіть речення, додайте вставні слова із значеннями, вказаними в дужках. Розставте розділові знаки.

1. (*Зв'язок між думками*) операторка дронів-рятувальників першою прибуватиме на місце подій. 2. Інженер з біодруку (*послідовність оформлення думок*) матиме великий попит у галузі медицини. 3. Журналістка не завжди може донести правду до людей (емоційна оцінка). 4. (*Привернення уваги співрозмовника*) не кожен зможе опанувати професію космічного гіда, адже вона потребує специфічних знань. 5. Розробниця персоналізованих освітніх програм (*джерело повідомлення*) забезпечить індивідуальний підхід до кожної учениці та кожного учня.

Для гопитливих

Не є вставними такі слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, все ж таки, мовби, наче, неначе, немов, ніби, нібито, адже.*

34. Складіть і запишіть з поданими словами по два речення так, щоб в одному випадку ці слова були вставними, а в другому — членами речення.

Видно, правда.

35. Прослухайте текст, який прочитає вчитель/ка. Про які професії майбутнього ви дізналися? Доберіть заголовок до тексту.

Зі стрімкою зміною сучасного світу трансформації зазнає й ринок праці. Які професії будуть найбільш затребуваними в недалекому майбутньому?

По-перше, актуальності набудуть напрямки, пов'язані з екологією й альтернативною енергетикою. Забруднення повітря, дефіцит прісної води, кліматичні зміни — ці виклики потребують рішень. У майбутньому важливу роль відіграватимуть фахівці у сфері відновлюваних джерел енергії, екологічного дизайну, утилізації відходів і раціонального використання ресурсів. Ці професійні спільноти розроблятимуть нові способи виробництва енергії, вдосконалюватимуть переробку матеріалів і сприятимуть зниженню рівня забруднення.

По-друге, зростатиме потреба у фахівцях із цифрової безпеки. В умовах цифровізації та розвитку штучного інтелекту дані стають надзвичайно цінними. Їх викрадають, продають, використовують у тіньових схемах. Тому професіонали в галузі захисту інформації, кібербезпеки, цифрової криміналістики та етичного хакінгу матимуть важливе значення.

По-третє, майбутнє — за біотехнологіями та медициною нової генерації. Здоров'я людини та продовження тривалості життя залишаються головними викликами науки. У галузі працюватимуть спеціалісти з генетичної інженерії, біомедицини, нанотехнологій, розроблення біопротезів та регенерації тканин. Завдяки цьому з'являться персоналізовані ліки, штучні органи, нові методи лікування.

по-перше
відчутним
дефіцит
утилізація
найближче

По-четверте, значну роль відіграватимуть професії, пов'язані зі штучним інтелектом і робототехнікою. Уже сьогодні інтелектуальні системи автоматизують рутинні процеси. Надалі їхній вплив зростатиме. Фахівці з машинного навчання, розроблення нейромереж та автоматизації створюватимуть системи, здатні керувати бізнесом, медициною, транспортом і навіть творчими процесами.

Також важливими залишаються напрями, пов'язані з блокчейном та цифровими фінансами. Фінансовий сектор зазнає кардинальних змін. Поступово традиційні банки втрачають домінування, а на перший план виходять нові моделі економічної взаємодії. У цій сфері активно працюватимуть фахівці з блокчейн-технологій, аналітики цифрових активів, фінансові консультанти та стратеги.

Отже, саме галузі технологій, екології, медицини, безпеки та фінансів формуватимуть ринок праці найближчого десятиліття.

- ♦ Які професійні напрями цікавлять тебе найбільше?
- ♦ Виділіть у структурі тексту вступ, основну частину, кінцівку.
- ♦ Поясніть правопис слів з дужками.

36. Розгляньте малюнки до тексту впр. 35. Представники й представниці яких професій, на вашу думку, на них зображені?

Співпрацюймо в парах. Складіть діалог, у якому поділіться планами щодо майбутньої обраної вами професії. Використовуйте однорідні члени речення, звертання, вставні конструкції.

- 37.** **А.** Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.
- Б.** Перерахуйте ускладнювальні елементи простого речення. Які особливості їх використання? Наведіть приклади речень з однорідними членами речення, звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями).

- 38.** **Завдання на вибір.** Випишіть з тексту вправи 35 п'ять речень: **а)** з однорідними членами речення; **б)** зі вставними словами.

- В.** Перейдіть за QR-кодом, знайдіть відповідності.

ВІДОКРЕМЛЕНІ, УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Повторимо відомості про відокремлені та уточнювальні члени речення, а також про порівняльний зворот.

Мовленнєва тема «Тваринний світ»

39.

Прочитайте. Чи згодні ви з думкою авторки? Прокоментуйте.

Ми живемо у світі, *влаштованому* людьми для людей. Люди в ньому виживуть, а тварини не зможуть (*І. Хмелевська*).

Знайдіть відокремлений член речення, підкресліть його відповідно до синтаксичної ролі. Поясніть вживання розділових знаків.

Виконаймо додатково. Виконайте морфологічний розбір виділеного слова.

40.

Опрацюйте відповідні схеми інфографіки (с. 12). Які члени речення (головні, другорядні) відокремлюємо? Для чого відокремлюють члени речення? Назвіть умови відокремлення членів речення. Як інтонуємо речення з відокремленнями й уточнювальними членами? Які розділові знаки ставимо при відокремленнях?

41.

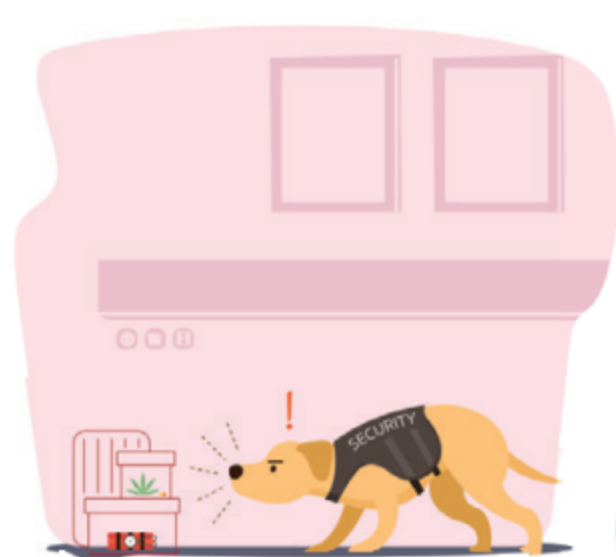
Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Срібним маривом повиті коло сіл стоять тополі (*Леся Українка*).
2. Настала осінь з вітрами холодними з дощами дрібними (*Леся Українка*).
3. Солов'ї нічні товариші мої у сад злетілись до вікна (*П. Воронько*).
4. Усяка пташечка радіючи співала (*Л. Глібов*).
5. Старий зараз ніякої роботи не визнає окрім пасіки (*М. Стельмах*).

42.

Складіть за коміксами чотири речення-повідомлення з відокремленими додатками, використовуючи доречні прийменники *крім, окрім, окрім, замість, за винятком, на відміну від, особливо, наприклад, зокрема, навіть*.

Комікс «Пухнасті помічники»

43. Завдання на вибір. Випишіть речення з відокремленими:

- а)** узгодженими означеннями; **б)** неузгодженими означеннями; **в)** прикладами. В дужках зазначте, чим виражені відокремлення. Прокоментуйте розділові знаки.

1. Ген килим, витканий із птиць, летить над морем (*Л. Костенко*). 2. І от стоїть передо мною наша хата, з потемнілою солом'яною стріхою і чорним димарем (*Т. Шевченко*). 3. Солов'ї, нічні товариші мої, у сад злетілись до вікна (*П. Воронько*). 4. Це були неприємні і страшні озера, з чорною водою і чорними торф'яними берегами (*І. Багмут*). 5. Доля — всепам'ятна, всечула, всевидюща — нічого не забуде, не простить (*В. Стус*). 6. За городом у нас стояв столітній кучерявий дуб — свідок мого захоплення Кобзарем (*М. Познанська*).

44. За зразком поширте речення відокремленими обставинами, використавши довідкові матеріали.

Зразок. *Кіт, (обставина мети), стрибнув на сонячне підвіконня. — Кіт, прагнучи тепла, стрибнув на сонячне підвіконня.*

1. Бджоли, (обставина способу дії), повідомляють іншим комахам про місцезнаходження квітів і нектару. 2. Очі хамелеона можуть дивитися в різних напрямках одночасно, (обставина мети). 3. Жирафи, (обставина причини), можуть спати головою донизу. 4. Слони, (обставина мети), поповнюють життєві сили. 5. Мурахи, (обставина допусту), можуть підняти в п'ятдесят разів більше своєї ваги. 6. Коали сплять на гілках дерев, (обставина способу дії).

Довідка: незважаючи на маленькі розміри, стежачи за здобиччю та ворогами одночасно, використовуючи танець для спілкування, маючи спеціальні внутрішні клапани, згортаючись у кульку й обіймаючись своїми лапами, задля збереження тепла й енергії, витрачаючи до 16 годин на добу на їжу.

- ♦ Укажіть, чим можуть бути виражені відокремлені обставини.

45. Додайте в речення замість крапок уточнювальні члени, які б відповідали на вказані запитання.

1. Згори, (звідки саме?) , текли до води запахи вечірніх лип (*Ю. Яновський*). 2. Рівно, (як саме?), дихає степ (*І. Кириленко*). 3. Над оболонню висять низько білі, (які саме?), хмари (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Восени, (коли саме?), тривожиться й табунами збирається птаство (*Панас Мирний*). 5. Та й раді ж були обое, (хто саме?) (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

Довідка: *і Наум, і Настя; з міста; перед вильотом у вирій; на повні груди; аж прозорі.*

46. Прочитайте текст. Яку проблему порушує автор? Дайте заголовок, який привернув би увагу до цього допису.

Вибухи салютів і феєрверків завдають непоправної шкоди тваринам, призводячи до їхнього каліцтва або навіть смерті. А ще вони відчують неймовірний стрес від звуків петард, гучних і несподіваних. Втрачаючи координацію, налякані тварини тікають далеко від дому в пошуках схованки. Слух багатьох тварин набагато чутливіший, ніж у людей, тому вибухи феєрверків часто травмують органи слуху. Шуми, спричинені феєрверками, дезорієнтують птахів у просторі, призводячи до травмування та навіть загибелі.

феєрверк
проект
дезорієнтують
піротехніка

Міжнародні організації із захисту тварин започаткували проект «Що гарне для нас, жахливе для них», розповідаючи про наслідки використання піротехніки і для людей, і для тварин. В Україні діє заборона на використання більшості видів піротехніки, окрім бенгальських вогнів, хлопавок, феєрверків-свічок.

- ♦ Випишіть речення з відокремленими членами, підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.
- ♦ Розгляньте картину художника Ю. Камишного «Ой не світи, місяченьку». Чи можна стверджувати, що вона ілюструє народну прикмету: якщо кішка або кіт прибилися до будинку, то вони приносять з собою щастя і відводять біду.

Співрацюймо в групах. Складіть розгорнуту відповідь, чому ми потребуємо спілкування з домашніми тваринами? Використайте порівняльні звороти.

Ю. Камишний.
Ой не світи, місяченьку

47. Поясніть наявність або відсутність коми перед як.

1. Вечір чеше розпущені коси в золотому, як сон, ручаї (Г. Коваль).
2. Щире слово лунає і, як сонце, зігріває (Прислів'я).
3. Шевченко як поет відомий у всьому світі.
4. Голова без розуму як ліхтар без свічки (Приказка).

Визначте, якими членами речення є порівняльні звороти й відповідно підкресліть їх.

48. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Попрацюйте з текстовим ШІ (наприклад, Gemini) та складіть короткий список з особливостями: **а)** відокремлених членів речення, **б)** уточнювальних членів речення, **в)** порівняльного зворота. Чи можна вважати список, складений за допомогою ШІ, бездоганим?

49. Завдання на вибір.

А. Випишіть із творів художньої літератури п'ять речень з відокремленими членами.

Б. Перебудуйте подані речення на речення з відокремленими членами. Утворені речення запишіть.

Зразок: Ви зберігаєте життя багатьох тварин, — Ви зберігаєте життя багатьох тварин, відмовляючись від виробів з натурального хутра.

1. ...(відокремлена обставина), ви зберігаєте чистоту довкілля, захищайте тварин від забруднення. 2. ...(відокремлена обставина), ви надаєте їм необхідну підтримку, допомагаєте пережити холодну пору. 3. Зменшуйте використання пластику, ...(відокремлена обставина), щоб запобігти забрудненню океанів, ... (відокремлене означення). 4. Підтримуйте заповідники та національні парки, ... (відокремлене означення).

В. Перейдіть за QR-кодом. Прочитайте про те, як тварини допомагають людині стати щасливішою та як зміцнюють її здоров'я. Напишіть есе про роль тварин у вашому житті, використовуючи відокремлені члени речення.

Сценарій уроку 6 модуля 1

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВІДОМОСТЕЙ З ТЕМИ «ПОВТОРЕННЯ»

Узагальнимо й систематизуємо вивчене з теми; перевіримо себе.

50. Повторіть вивчене в модулі за інфографікою, (с. 12). Підготуйте повідомлення, доберіть приклади про: **а)** головні та другорядні члени речення, **б)** односкладні речення; **в)** ускладнювальні елементи простого речення.

51. Подивіться в ютубі навчальні відео з таких тем: «Головні і другорядні члени речення», «Односкладні речення», «Однорідні члени речення», «Звертання», «Вставні конструкції», «Відокремлені та уточнювальні члени речення».

52. Прокоментуйте правопис і вимову поданих слів. За потреби звертайтеся до списків слів для запам'ятовування з рамок (сценарії уроків № 1–4 цього модуля).

Бажа(н,нн)я, (ні)яково, (ні)хто, фе(є,йє)рверк, (піро)техніка, (най)ближче, (по)перше, частува(н,нн)я, напруже(н,нн)і, (з)понад.

53. Перепишіть уривок твору Тараса Шевченка з «Моєї скарбниці яскравих висловів» (с. 12). Підкресліть члени речення. Виокреміть однорідні члени.

Чи є в тексті неповні речення? Складіть усно за текстом речення зі звертанням до осені, а також речення зі вставним словом.

54. Співпрацюймо в групах. Складіть кілька речень з відокремленими членами речення й порівняльними зворотами за репродукцією картини Ольги Ковтун «Осінь» (с. 27).

55. Виконайте синтаксичний розбір простого речення за планом і зразком.
Осінній вітре, що могутим стоном над лісом стогнеш, мов над сином мати (І. Франко).

План синтаксичного розбору простого речення

1. Підкреслити всі члени речення.
2. Указати, просте чи складне речення.
3. Визначити вид речення за метою висловлення (розповідне, питальне чи спонукальне).
4. Встановити наявність емоційного забарвлення речення (окличне чи неокличне).
5. Проаналізувати склад граматичної основи (двоскладне чи односкладне).
6. Визначити наявність/відсутність другорядних членів речення (поширене чи непоширене).
7. Дослідити наявність всіх членів речення, необхідних для розуміння змісту речення (повне чи неповне).
8. Вказати, чи містяться у реченні ускладнювальні елементи (однорідні члени, звертання, вставні слова, порівняльний зворот, відокремлені чи уточнювальні члени).

Зразок. Обриває вітер пелюстки печальні й розкида кругом (В. Сосюра).

Речення просте, розповідне, неокличне, двоскладне, поширене, повне, укладнене однорідними присудками.

56. Перейдіть за QR-кодом в електронний додаток до підручника й виконайте онлайн тренувальні тестові завдання з тем модуля. Маєте кілька спроб, щоб усунути помилки.

57. Хвилинка для смішинки. Прочитайте, поясніть гумористичний сенс діалогу, укажіть речення із ускладнювальними елементами, поясніть розділові знаки при них, визначте синтаксичну роль однорідних членів речення. Чи можна стверджувати, що речення в другій репліці діалогу є неповними?

— Іване! Таке враження, що комп'ютерна миша з мого столу збирає крихти і складає їх в клавіатуру.

— Молодець! Напевно, робить запаси.

МОДУЛЬ 2. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Моя скарбниця яскравих висловів

Стоїть над водою червона калина...
Віками про неї складають пісні.
Це образ твій світлий, моя Україно,
Й він чистий і ніжний, як цвіт навесні.

Микола Верещак

Моя галерея

Оксана Оснач. Ой, у лузі червона калина

ІНФОГРАФІКА

Складне речення містить дві або більше частин, які мають свої граматичні основи й поєднані за змістом та інтонаційно

Ой, у лузі червона калина похилилася, чогось наша славна Україна зажурилася (С. Чарнецький).

Основні ознаки складного речення:

наявність двох або більше граматичних основ

сміслова та інтонаційна єдність частин

наявність засобів зв'язку між частинами (інтонація, сполучники або сполучні слова)

Типи складних речень (за способом зв'язку їхніх частин)

Сполучникові

Складносурядні (ССР)

(частини рівноправні, незалежні, поєднані інтонаційно та сурядними сполучниками)

Біля лугу стояла калина, й на калині гніздечко було (Нар. тв.).
[], й [].

Складнопідрядні (СПР)

(частини нерівноправні, одна залежить від іншої, поєднані інтонаційно та підрядними сполучниками або сполучними словами)

Як збудуєш хату, посади калину (В. Косовський).

(Як ...), [].

Безсполучникові (БСР)

(частини поєднані тільки за допомогою інтонації)

Пишається калинонька, явір молодіє (Т. Шевченко)
[], [].

Смислові відношення між частинами складносурядного речення

Єднальні

Зацвіла калина, і її ніжний аромат розлився по саду.

Протиставні

Калина росте у вологих місцях, але добре почувається й на сонці.

Зіставні

Калина цвіте навесні, а її плоди дозрівають восени.

Розділові

То калина милує око, то верба заспокоює душу.

Розділові знаки між частинами складносурядних речень

Кома

Зацвіла матіола, і повітря сповнилося солодким ароматом.

Крапка з комою

Зайшло сонце, стомлене за день ; і квіти зімкнули пелюстки.

Тире

Настала пізня осінь — і сад спорожнів.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Поглибимо й розширимо знання про складне речення, дізнаємося про його ознаки, засоби зв'язку частин; про типи складних речень за способом зв'язку їхніх частин.

Мовленнєва тема «Україна в серці моїм»

58.

Прочитайте. Чи поділяєте ви авторське захоплення Батьківщиною?

Усе моє, все зветься — Україна.

Така краса, висока і нетлінна,

Що хоч спинись і з Богом говори.

Л. Костенко

Підкресліть граматичні основи в другому реченні. Як називаються речення, які мають кілька граматичних основ? Установіть, чи є частини цього висловлювання незалежними, рівноправними, чи одна частина залежить від іншої.

- ♦ Чим відрізняються прості речення від складних?

Карта пам'яток України

59.

Опрацюйте перші дві схеми інфографіки на с. 29. Які речення називаємо складними? Які основні ознаки складного речення? Доведіть, що основним зв'язком частин складного речення є змістовий зв'язок.

Прочитайте. Запишіть тільки складні речення, підкресліть граматичні основи.

1. Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 2. Чорнобривців насіяла мати у моїм світанковім краю (М. Сингаївський). 3. Хтось, може, скаже, що країн багато. Але ти знай, що іншої такої не зможеш в цілім світі відшукати (М. Савка). 4. Україно моя солов'їна, народились ми в твоїх казках (Ю. Хандожинська).

60.

Спираючись на інфографіку (с. 29), назвіть типи складних речень за способом зв'язку їхніх частин. Визначте відмінності кожного типу.

Випишіть з інфографіки приклади різних типів складних речень, підкресліть граматичні основи. Доведіть, що всі вони мають основні ознаки складного речення.

61.

Завдання на вибір. Випишіть речення з таким зв'язком:

а) сполучниковим; **б)** безсполучниковим.

1. Не вмирає душа наша, не вмирає воля (Т. Шевченко). 2. Загояться рани від болю, і єдиною стане країна моя (І. Федишин). 3. За світло й мир ми боремося, вони — за царство тьми (І. Брязун). 4. З плачем ждемо тії години, коли спадуть кайдани з нас (Леся Українка). 5. Розривався світ, стогнав від болю, та нікого страх не похитнув (Г. Сетьян). 6. Від серця й до серця — одна Україна, козацький ще дух не згас (Ю. Хандожинська).

Виконаймо додатково. Які сполучники називаємо сурядними, а які підрядними? За допомогою таблиць на форзаці «Сурядні сполучники» і «Підрядні сполучники» повторіть групи сполучників за значенням.

62. Прочитайте. Визначте тему та основну думку тексту.

Історія українського народу — це нескінченний ланцюг випробувань, які виковували наш національний характер, роблячи нас сильними, незламними та вільними духом. Від часів Київської Русі і до сьогодення українці демонстрували незламний дух у боротьбі за незалежність. Це дозволяло вистояти в найскладніших умовах, зберегти свою ідентичність і прагнути до кращого майбутнього.

Київська Русь
цінність
боротьба
нескінченний
повсякчас

Незламність українського народу — це не просто історичний факт, а глибоко закорінене в нашій національній свідомості цінність. Наша історія — це безперервна боротьба за свободу, незалежність та право вільно жити на своїй землі. Українці завжди виявляли неабияку стійкість і відвагу.

Незважаючи на всі випробування, український народ зберіг свою гідність і віру в майбутнє. Наразі громадяни нашої держави об'єдналися навколо ідеї незалежності, повсякчас вони демонструють всьому світу силу свого духу.

- ♦ Поставте одне одному запитання за змістом тексту.
- ♦ Знайдіть складні речення, визначте їх тип за способом зв'язку частин.

63. За зразком утворіть з двох простих речень складні зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Запишіть ці речення, підкресліть граматичні основи, виділіть сполучники в сполучникових реченнях, укажіть, які це сполучники (сурядні чи підрядні).

Зразок. *Козаччина була не просто військовим утворенням. Козаччина була унікальною соціально-політичною спільнотою. — Козаччина була не просто військовим утворенням, це явище було унікальною соціально-політичною спільнотою.*

1. Ми вивчаємо історію України. Наша історія повна драматичних поворотів та героїчних вчинків. 2. Здавна наш народ цінував волю й честь. Ці цінності передавалися з покоління в покоління. 3. Українці — самобутній народ. Він збагатив світову культуру своїми талантами.

- 64.** За зразком доповніть початок висловлення так, щоб утворилися складні речення з різними видами зв'язку.

Зразок. *Наш народ славиться своїми талантами, ... Наш народ славиться своїми талантами, вони проявляються в різних сферах життя. Наш народ славиться своїми талантами, які викристалізовувалися з покоління в покоління. Наш народ славиться своїми талантами, і це допомогло нам зберегти свою ідентичність.*

У народі здавна шанували любов до рідного краю ...

- 65. Співпрацюймо в групах.** Порівняйте речення й дайте відповідь на запитання.

Просте ускладнене речення	Складне речення
Україно моя, Батьківщино, народились ми на твоїй землі й зростаєм, мов квіти весняні, на твоїх безмежних просторах.	Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці, запануєм і ми, браття, у своїй сторонці. (П. Чубинський).

Які елементи можуть ускладнювати просте речення? Чи можуть такі елементи міститися в частинах складного речення?

- 66. А.** Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

- Б. Співпрацюймо в групах.** За поданим планом складіть порівняльну характеристику простого та складного речення, укажіть їхні спільні й відмінні риси. Доберіть приклади.

1. Чи виражає речення закінчену думку? 2. Чи оформлено воно інтонаційно? 3. Скільки граматичних основ є у складі? 4. Чи може бути речення непоширеним? 5. Чи може бути воно неповним? 6. Чи може бути ускладненим?

- 67. Завдання на вибір.**

- А.** Випишіть з творів художньої літератури шість складних речень, підкресліть граматичні основи, в дужках укажіть, це сполучникові чи безсполучникові речення.

- Б.** Складіть і запишіть речення за схемами. 1. [], і []. 2. [], бо []. 3. [], []. 4. [], а [].

- В.** Перейдіть за QR-кодом у застосунок «MindMeister» (або інший подібний) і створіть ментальну карту «Типи складних речень» з прикладами. Можете використати схему з інфографіки (с. 29).

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Дізнаємося про складносурядне речення, його будову й засоби зв'язку частин; смислові відношення між частинами складносурядного речення.

Мовленнєва тема «Медіаграмотність: фейки»

68.

Прочитайте. На вашу думку, яку небезпеку несе неправдива інформація? Яким чином можна перевірити достовірність повідомлень?

Фейк — це неправдива або спотворена інформація, подана за справжню. Деякі люди вірять фейкам, а інші шукають шляхи перевірити інформацію.

- Випишіть складносурядне речення, підкресліть граматичні основи. Чи можна стверджувати, що частини цього речення незалежні одна від іншої, тобто рівноправні? Якими засобами пов'язані частини речення між собою?

69.

Опрацюйте схему інфографіки на с. 29. Яке речення називаємо складносурядним? Як його частини поєднані між собою?

Запишіть складносурядне речення — приклад зі схеми інфографіки, підкресліть граматичні основи. Накресліть схему речення, у якій обидві частини позначте квадратними дужками.

70.

Частини складносурядного поєднуються між собою тим самим способом, що й однорідні члени речення, за допомогою сурядних сполучників. Такий зв'язок рівноправних, незалежних мовних одиниць (слів, частин речень) називаємо сурядним.

Ознайомтесь з таблицею. Які смислові відношення між частинами складносурядного речення розрізняють? Якими сурядними сполучниками при цьому об'єднуються частини складносурядних речень?

Смислові відношення між частинами складносурядного речення

Смислові відношення	Засоби вираження зв'язків	Значення	Приклади
Єднальні	інтонація перелічення ; єднальні сполучники <i>і(й), та</i> (в значенні <i>і</i>), <i>також, і... і, ні... ні, як... так і, не тільки... а й</i>	дії або явища відбуваються одночасно або послідовно	<i>І серцю дано не бідніти, і думам не дано всихать</i> (М. Стельмах).

Протиставні	інтонація протиставлення ; протиставні сполучники <i>а, але, та (в значенні але), зате, проте, однак, все ж</i>	зміст однієї частини протиставляється змісту іншої	<i>Брехнею світ перейдеш, але назад не повернешся (Народна мудрість).</i>
Зіставні	інтонація зіставлення ; сполучник <i>а</i>	зіставлявані твердження розрізняються, розмежовуються	<i>Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох (Народна мудрість).</i>
Розділові	інтонація розділова ; розділові сполучники <i>або, чи, або... або, чи... чи, то... то, не то... не то, чи то... чи то, хоч..., хоч...</i>	вказується на чергування дій, явищ або ж на їхню несумісність, взаємне виключення	<i>Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка).</i>

Для гонитливих

Сполучник *а* є багатозначним. У складносурядних реченнях зі сполучником *а* найчастіше виражаються зіставні відношення, рідше — протиставні (у другому випадку сполучник *а* можна замінити сполучником *але*). ПОРІВНЯЙТЕ: зіставні відношення — *Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко); протиставні відношення — *Уночі була гроза, а (але) ранок видався ясний на диво* (С. Васильченко). (Із сайту «Для уроків мови і літератури»).

71. Завдання на вибір. Випишіть складносурядне речення з таким смисловим відношенням: **а)** єднальним; **б)** протиставним; **в)** зіставним; **г)** розділовим. Вкажіть засоби вираження зв'язку, підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

1. Інтернет пропонує величезну кількість різноманітної інформації, проте багато людей усе ще не вміють аналізувати її. 2. Спочатку або самостійно звірте інформацію з кількох джерел, або ж нехай у цьому допоможуть спеціалізовані фактчекінгові сайти. 3. Важливим для інтернет-користувача є вміння перевіряти джерела інформації, і ще маємо навчитися зважати на емоційне забарвлення, стиль статті. 4. Соціальні мережі часто поширюють фейки, але перевірка допоможе переконатися в достовірності інформації.

Виконаймо додатково. Складіть речення з однорідними членами речення зі сполучниковим зв'язком.

72. У складносурядному реченні здебільшого між частинами ставиться кома. Однак при наявності спільного слова для всього складного речення, як і при однорідних членах зі сполучником *і*, кома не ставиться:

Прочитайте, знайдіть член речення, спільний для обох частин.

Виконаймо додатково. Спробуйте скласти складносурядне речення зі спільних слів *лише, ще, навіть* (на вибір).

В основному складносурядні речення використовуємо в художньому та публіцистичному стилях, у розмовній мові. За допомогою цього виду складних речень можна перерахувати, порівняти, розрізнити події та явища, дії та вчинки, а також виявити їхню залежність. Уживаючи складносурядні речення, ми змінюємо темп мовлення, посилюємо образність, жвавість, наочність епізоду, замальовки (За Л. Вознюк).

- ◆ Прокоментуйте, яке ставлення в народній творчості до правди та брехні.

Фотофейк

фотофейк
задля
експонат
твердження

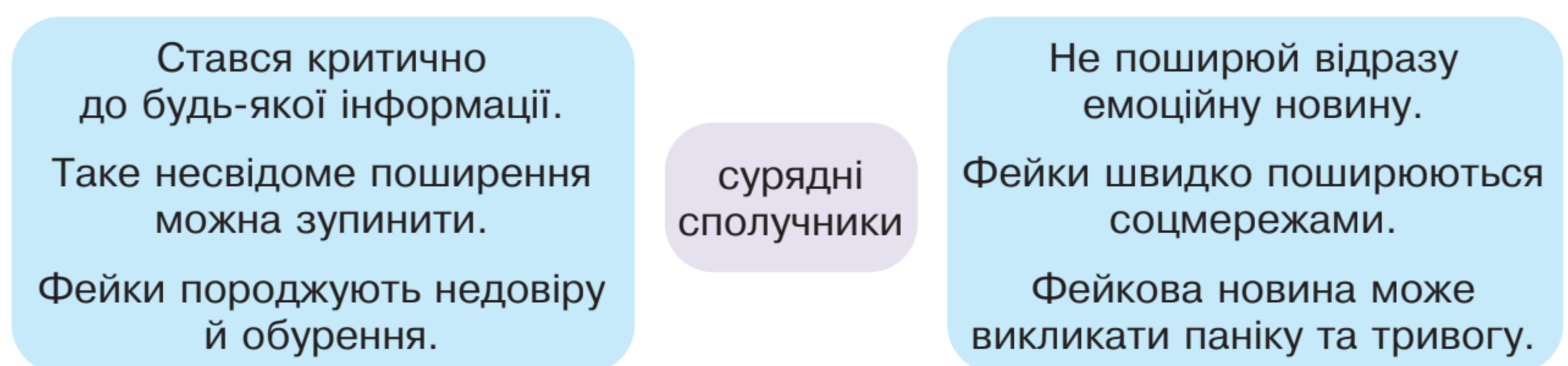
35

- ♦ Чи можна стверджувати, що текст містить тільки складносурядні речення? Укажіть речення, які відповідають схемам: 1. [], й []. 2. [], а []. 3. [], проте [].
- ♦ Складіть схеми решти речень, визначте смислові відношення між частинами цих речень.

75. Попрацюймо в парах. Обговоріть такі питання: чи часто ви перевіряєте інформацію, яку «споживаєте», чи намагалися з'ясувати достовірність інформації, чи поширювали неперевірену новину?

76. За зразком утворіть з двох простих складносурядні речення. У дужках укажіть смислові відношення, підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

Зразок. *Неправдива інформація викликає яскраві емоції. Емоційність часто впливає на прийняття рішень.- Неправдива інформація викликає яскраві емоції, а часто емоційність впливає на прийняття рішень.*

77. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Складіть план, за яким можна послідовно викласти теоретичний матеріал про складносурядне речення.

78. 11. Завдання на вибір.

А. Запишіть, вибравши з дужок доцільні сполучники, підкресліть граматичні основи.

1. Багато міг би розказати вітер, (та, але, і) у вітру голос пересох (Ліна Костенко) 2. Так по зимі приходять весни, (проте, або, і) по грозі сіяє синь (В. Сосюра). 3. Хай квітне наша Україна (чи, і, але) йде весна! (Б. Олійник) 4. (То, але, й) дощ холодний січе, (то, чи, або) вітер осінній проймає (А. Шиян).

Б. Випишіть з творів художньої літератури шість складносурядних речень, підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

В. Перейдіть за QR-кодом і візьміть участь у грі «Визнач групи сполучників сурядності».

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Дізнаємося про розділові знаки між частинами складносурядного речення.

Мовленнєва тема «Людина і довкілля»

79.

Прочитайте вислів. Чи згодні ви з автором?

У природі все розумно продумано та влаштовано, і в цій мудрості — найвища справедливість життя (*Артур Конан Дойл*).

Доведіть, що це складносурядне речення. Запишіть його, підкресліть граматичні основи, накресліть схему. Укажіть, до якої групи сурядних сполучників належить виділений сполучник? Чи можливо його замінити іншим, синонімічним сполучником?

Виконаймо додатково. Чим ускладнена перша частина речення?

80.

Завдання на вибір. Опрацюйте правила з таблиць, потім обміняйтеся теоретичними відомостями одне з одним.

А. Ставимо розділові знаки між частинами складносурядних речень

Розділовий знак	Правила	Приклади
Кома	при одночасності, послідовності, переліку, протиставленні, зіставленні, чергуванні подій, явищ, дій	Крізь темну ніч шумів весняний дощ і в унісон із ним шуміли сосни (<i>А. Малишко</i>). І він до сонця руки підійняв, але й воно сміялося зрадливо (<i>М. Рильський</i>). То вітерець дихне, то коник в житі засюрчить (<i>Л. Глібов</i>).
Крапка з комою	частини речення поширені, ускладнені або далекі за змістом	Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (<i>П. Мирний</i>). Край берега у затишку прив'язані човни; а три верби схилилися, мов журяться вони (<i>Л. Глібов</i>).
Тире	1) якщо обидві частини, з'єднані сполучником і, та (= і), виражають різке протиставлення; 2) в другій частині подано висновок чи наслідок дії (= і тоді); 3) при вираженні швидкої зміни подій.	Сім год мак не родив — і голоду не було (<i>Нар. тв.</i>). Дощ пройшов — і Київ зеленіє (<i>М. Рильський</i>). Дмухнув вітер над ставом — і сліду не стало (<i>Т. Шевченко</i>).

Б. Не ставимо розділові знаки між частинами складносурядних речень

Умова	Правила	Приклади
Частини з'єднані одиничним сполучником і, та (= і), або, чи	наявність спільного слова для частин (другорядного члена, вставного слова або часток <i>навіть, лише, ще</i> та ін.)	Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь (<i>І. Нечуй-Левицький</i>). Можливо, цілий день ітиме дощ і ми залишимось удома (<i>М. Коцюбинський</i>). Тільки невсипуще море б'єхує десь здалеку та зорі тремтять в нічній прохолоді (<i>М. Коцюбинський</i>).
	частини виражені двома односкладними (називними або безособовими) реченнями	Меди та пахощі живиці (<i>М. Рильський</i>). Було затишно і пахло вогкістю (<i>А. Головка</i>).
	кожна частина містить спонування чи питання	Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (<i>М. Рильський</i>). Чого світання так ясніє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (<i>М. Стельмах</i>).
	кожна частина є окличною	Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу! (<i>Т. Масенко</i>).

81. Прочитайте, використовуючи відповідну інтонацію. Обґрунтуйте наявність або відсутність розділових знаків між частинами складносурядних речень.

1. Осінній вітер в лузі свище вербу, хитаючи тонку, а я схиляюся ще нижче себе побачити в струмку (*Т. Осьмачка*). 2. Ся розмова лиши-ла в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (*Леся Українка*). 3. Хай квітне наша Україна і йде весна! (*Б. Олійник*) 4. Вже місяць опустився на краї землі і потем-ніло село (*М. Стельмах*). 5. Хвилина ще і схід розпише в сліпучі барви небосхил (*М. Масло*). 6. Можливо, білка спалахне між віття та вивільга між віття заблищить (*Є. Гуцало*).

Виконаймо додатково. Чим ускладнена друга частина складносуряд-ного речення з розділовим знаком крапка з комою між частинами?

82. Завдання на вибір. Прочитайте. Випишіть окремо речення, у яких:

- а) кому потрібно ставити;
- б) кому не потрібно ставити. Підкресліть граматичні основи, вкажіть групу сурядних сполучників.

1. Вдалині хиталися дерева і синів задумано прибій (В. Сосюра).
2. І спить земля і води сплять прозорі і тихо спить густий зелений ліс (Б. Грінченко).
3. Як пахне скрізь і місяць як сія! (Б. Грінченко).
4. Сонечко встає і в росі трава (А. Малишко).
5. Внизу був луг і з нього вітер ніс такі розкішні пахощі (І. Франко).
6. Потемніло і стало моросити дрібно та тихо (О. Гончар).

83. Перебудуйте за зразком речення, додавши спільний для обох частин член речення з довідки. Чи потрібно поставити кому в утворених реченнях?

Зразок. *Небо густо вкрили хмари. На землю опустився теплий вечір. — Незабаром небо густо вкрили хмари й на землю опустився теплий вечір.*

Довідка. *Невдовзі, ще, на щастя.*

84. Додайте частину сурядного речення. Запишіть, розставляючи, де потрібно, розділові знаки.

Вкажіть смислові відношення між частинами й обґрунтуйте постановку чи відсутність розділових знаків.

1. Ми часто захоплено говоримо про довкілля але... . 2. Які стосунки у мене з природою і як ...? 3. Я спілкуюся з природою (часто, рідко) і 4. Відпочили в лісі — і ... ! 5. Безперечно ми маємо піклуватися про довкілля й

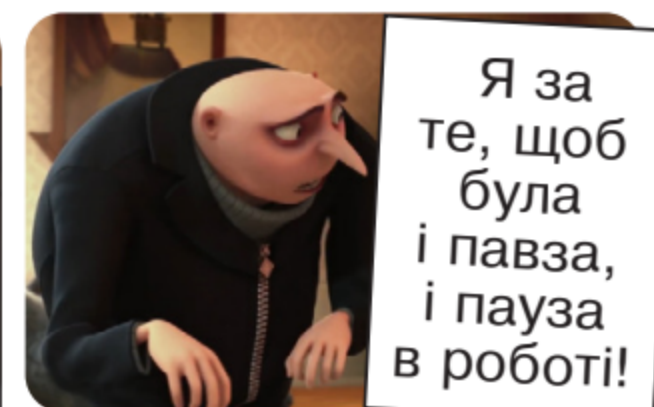
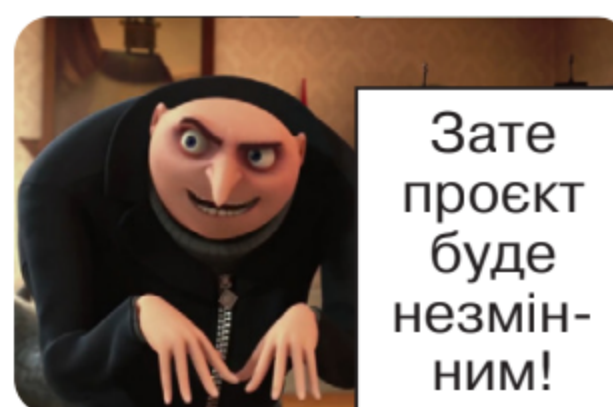
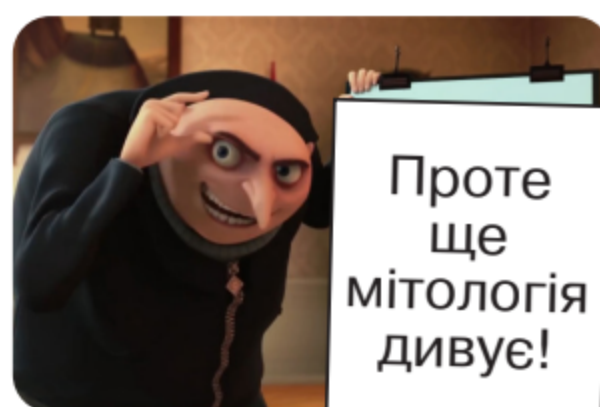
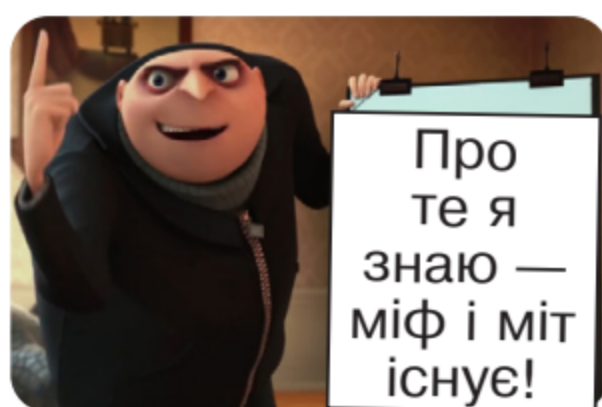
85. Побудуйте з двох простих речень складносурядне.

1. Хай сонце сходить над сонним лісом! Хай птахи знову співають свої веселі пісні! 2. Хто має нести відповідальність за збереження довкілля? Для кого це є життєво важливим? 3. Дощило. У повітрі віяло прохолодою.

86.

Прочитайте речення в мемах і подивіться відео у QR-коді. Поясніть, за яких умов кожен варіант написання слів може бути правильним.

87.

Прочитайте. Дайте заголовок тексту. Який спосіб життя можна вважати екологічно дружнім? Яких принципів екологічної поведінки дотримуетесь ви?

У світі поступово формується нова система екологічних цінностей, і нова культура взаємодії з природою — це цивілізаційна вимога сьогодення. Для кожної людини планети настав час переглянути свої звички поведінки. Цьому заважає небажання змінюватися, проте екологічно дружній спосіб життя вже втілюється в багатьох країнах світу! Наприклад, у деяких країнах відмовилися від хутрового звіроловства (Нідерланди), цирків за участі тварин (Бельгія); а в інших державні органи свідомо перетворюють зоопарки на ботанічні сади (Коста-Ріка).

цивілізаційний
екологічно дружній

Ми теж можемо багато змінити у своєму ставленні до довкілля й маємо навчитися розуміти, відчувати, берегти природу! (За Н. А. Пустовіт).

- ♦ Випишіть з тексту складносурядні речення. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

88.

Порівняйте речення. У якому з них виражений жаль, що дощ пішов не відразу, а пізніше, а в якому, навпаки, схвалюється затримка дощу? Чи можна стверджувати, що контекст схожих висловлювань допомагають розрізнити сполучники?

Зранку насупилося, **і** тільки за години дві пішов дощ.

Зранку насупилося, **зате** тільки за години дві пішов дощ.

Складіть схожі пари речень до репродукції картини Ніно Чакветадзе «Дружная прогулянка».

Ніно Чакветадзе.
Дружная прогулянка

89.

А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в парах. Складіть діалог, у якому підсумуйте вивчене з теми.

90. Завдання на вибір.

А. Спишіть, вставляючи замість крапок відповідні сполучники сурядності.

1. Ще мить — ... сад загубить пишну вроду (*Д. Луценко*).
2. Хай ллють дощі, ... я влаштую свято, ... буде нині весело мені (*Л. Петрова*).
3. А за вікном на квіти впали роси ... соловей затьохкав у кущах (*В. Сосюра*).
4. ... не сокіл я, ... спалила мені неволя крила (*Леся Українка*).

Б. Складіть за схемами й запишіть речення на тему «Краса довкілля».

1. [], проте []; 2. [], — і []; 3. [] і []; 4. []; і [].

В. Перейдіть за QR-кодом. Складіть пазл. Чи погоджуєтеся ви з автором вислову? Якою пропозицією ви закінчили б цю фразу?

Сценарій уроку 5 модуля 2

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВІДОМОСТЕЙ З ТЕМИ «СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ»

Узагальнимо й систематизуємо вивчене з теми; перевіримо себе.

91. Співпрацюймо в групах. Повторіть вивчене в модулі за інфографікою, яка міститься на с. 29. Підготуйте повідомлення, доберіть приклади про:
а) складне речення, **б)** складносурядне речення.

92. Подивіться в ютубі для повторення навчальні відео з таких тем: «Складне речення», «Складносурядне речення», «Смислові відношення в складносурядному реченні», «Розділові знаки в складносурядному реченні».

93. Прокоментуйте правопис і вимову поданих слів. За потреби звертайтеся до списків слів для запам'ятовування з рамок (сценарії уроків № 1–4 цього модуля).

(За)для, боро(т,д)ьба, твердже(н,нн)я, дружн(и,і)й, (не)скінче(н,нн)ий, повсяк(час), ці(н,нн)ість, (К,к)иївська (Р,р)усь.

94. Перепишіть друге речення з уривка вірша М. Верещака (с. 28). Підкресліть члени речення й визначте вид складного речення. Чим ускладнена кожна частина цього речення?

95. Співпрацюймо в групах. Складіть кілька складних речень за репродукцією картини Оксани Оснач «Ой у лузі червона калина» (с. 28).

96. Виконайте синтаксичний розбір речення за планом і зразком.

Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в за-
ломах провалля (М. Коцюбинський).

План синтаксичного розбору складного речення

1. Підкреслити всі члени речення, скласти схему.
2. Вказати, що речення складне, визначити його вид, з кількох частин складається.
3. Визначити вид речення за метою висловлення (розповідне, питальне чи спонукальне).
4. Встановити наявність емоційного забарвлення речення (окличне чи неокличне).
5. Проаналізувати кожну частину складного речення й визначити:
 - склад граматичної основи (двоскладне чи односкладне);
 - наявність/відсутність другорядних членів (поширене чи непоширене);
 - наявність усіх членів речення, необхідних для розуміння змісту речення (повне чи неповне);
 - чи містяться в реченні ускладнювальні елементи (однорідні члени, звертання, вставні слова, порівняльний зворот, відокремлені чи уточнювальні члени речення).

Зразок. Зайшло сонце, стомлене за день; і квіти зітнули пелюстки.
[= –]; і [– =].

Речення складносурядне, складається з двох частин, розповідне, не-
окличне.

1-а частина двоскладна, поширена, повна, ускладнена відокремленим
означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом.

2-а частина двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

97. Перейдіть за QR-кодом в електронний додаток до підручника
й виконайте онлайн тренувальні тестові завдання з тем моду-
ля. Маєте кілька спроб, щоб усунути помилки.

98. Хвилинка для смішинки. Прочитайте. Поясніть
гумористичний сенс діалогу. Вкажіть складне
речення, визначте його вид і граматичні основи
кожної частини.

Учитель:

— Наразі я доведу теорему Піфагора, і це важ-
ливо знати.

Учень із задньої партії:

— А чи варто доводити? Ми вам віримо на слово.

МОДУЛЬ 3. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Моя скарбниця яскравих висловів

Як добре, коли є в людини, куди б її не занесло,
Таке своє, таке родинне — містечко, селище, село.
Свій Тясмин, Псьол свій або Горинь, велика річка чи мала...
Коротше кажучи, свій корінь — свідомість свого джерела.

Роберт Третяков

Моя галерея

Федір Манайло. Містечко

ІНФОГРАФІКА

Складнопідрядне речення (СПР) містить нерівноправні частини (тобто одна залежить від іншої), які поєднуються інтонаційно, а також підрядними сполучниками або сполучними словами

Частини складнопідрядного речення

головна

- від неї ставимо запитання;
- може містити вказівні слова (там, туди, той, такий, звідти тощо)

підрядна (залежна)

- до неї ставимо запитання;
- містить сполучник чи сполучне слово

У дитинстві відкриваєш материк, ^{який?} котрий назветься потім Батьківщина (Л. Костенко).

Місце підрядної частини

1. [], (спол. ...). 2. (Спол. ...), [],. 3. [..., (спол. ...), ...].

Види підрядних частин

означальна

(який? чий? котрий?)
Та земля мила, (яка?)
де мати народила

обставинна

(де? куди? як? коли?
чому? звідки? тощо) (де?)
Де рідний край, там і під
ялиною рай.

з'ясувальна

(питання прямих
відмінків)
Добре тому, (кому?)
хто у своєму дому.

місця

(де? куди? звідки?)

порівняльна

(як?)

мети

(з якою метою? навіщо?)

часу

(коли? доки? як довго?)

умови

(за якої умови?)

допустова

(незважаючи на що?)

способу дії і ступеня

(як? яким способом?)

причини

(чому? з якої
причини?)

наслідкова

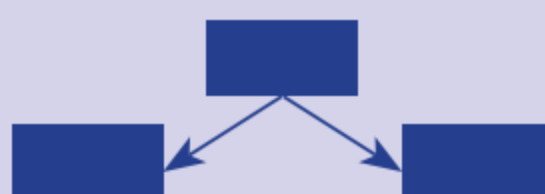
(умовно: який наслідок?)

Типи підрядності в складнопідрядних реченнях з кількома підрядними

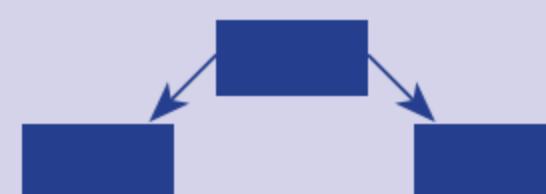
Послідовна підрядність

Однорідна підрядність

Неоднорідна підрядність

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Дізнаємося про складнопідрядне речення, його будову, розділові знаки та засоби зв'язку між частинами.

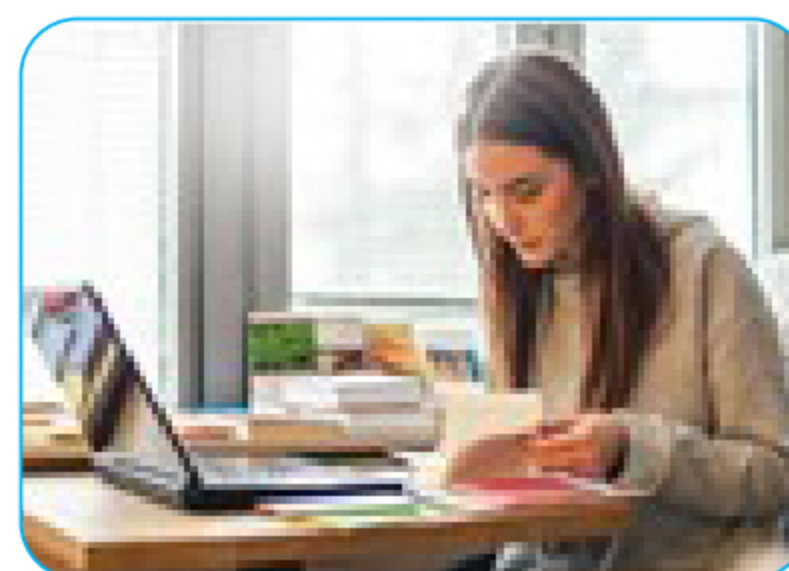
Мовленнєва тема «Навчання. Самовдосконалення. Самореалізація»

99. Прочитайте. Чи згодні ви з автором?

Почніть робити те, що потрібно. Потім робіть те, що можливо. І ви раптом виявите, що робите неможливе (Фр. Асізький).

- ♦ Підкресліть граматичні основи в останньому реченні. Чи можна поставити питання від першої до другої частини цього речення? Якими засобами пов'язані частини?

Виконаймо додатково. Як ви думаєте, чому успішні люди у своєму мовленні часто використовують складні речення?

100.

Опрацюйте перші три схеми інфографіки на с. 44. Яке речення називаємо складнопідрядним? З яких частин складається таке речення? Які особливості кожної частини? Де в реченні може міститися підрядна (залежна) частина? Отже, зв'язок нерівноправних, залежних одна від одної мовних одиниць (слів, частин речень) називається **підрядним**.

Запишіть речення, підкресліть граматичні основи. Накресліть схему, де головна частина позначається квадратними дужками, підрядна — круглими. Від головної частини до підрядної поставте запитання. У схемах сполучник або сполучне слово записується в дужках, бо він (воно) є невід'ємним складником підрядної частини:

[], (спол. ...).

Немає нічого неможливого для того, хто готовий старанно працювати (А. Македонський).

101.

Сполучні слова, на відміну від сполучників, є членами речення, оскільки виражені самостійними частинами мови — займенниками (хто, що, який, чий тощо) або прислівниками (коли, де, як тощо). Порівняйте: Для мене є важливим, **що** (сполучник) ми опановуємо навички самоосвіти. — Усьому, **що** (сполучне слово) збагачує мій досвід, я навчаюся.

Завдання на вибір. Випишіть складнопідрядні речення: **а)** зі сполучниками; **б)** зі сполучними словами. Визначте головну й підрядну частину кожного речення. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

1. Успіх — це сума маленьких зусиль, які повторюються кожного дня (Р. Кольєр). 2. Замість того, щоб виправдовуватися, знаходьте можливості (Дж. Рон). 3. Ваше майбутнє створюється тим, що ви робите сьогодні, а не завтра (Р. Кійосакі). 4. Успіх приходить до тих, хто вірить у свої мрії (В. Дісней).

- ♦ Які групи підрядних сполучників за значенням ви знаєте?

102. У головній частині іноді використовують слова, які вказують на те, що її зміст вимагає роз'яснення або розгортання в підрядній частині. Такі слова називаються **вказівними**. У ролі вказівних слів використовуються: займенники (*той, такий тощо*) і прислівники (*там, туди, звідти тощо*). Наприклад, *Лише **той** досягне успіху, хто йде до мети, долаючи перешкоди.*

 Порівняйте речення. У якому реченні, на вашу думку, так що — складний сполучник, а в якому — поєднання вказівного слова та сполучника?

1. Я багато працюю над собою, так що тепер почуваюся впевнено.
2. Я багато працюю над собою так, що тепер почуваюся впевнено.

Виконаймо додатково. Використовуючи інформацію рубрики «Для допитливих», складіть два речення з *тому що*.

Для допитливих

Залежно від мети того, хто говорить або пише, складні сполучники *тому що, так що, через те що, внаслідок того що, незважаючи на те що, для того щоб, з тим щоб* та інш. можуть розчленовуватися: у підрядній частині залишається *що (щоб)*, інші слова входять у головну, виконуючи роль вказівних слів. Завжди розчленовуються сполучники, перед якими вжиті слова *лише, насамперед, саме, мабуть, очевидно, можливо, ще й*: *Треба багато читати, для того щоб поповнювати словниковий запас. — Треба багато читати насамперед для того, щоб поповнювати словниковий запас.*

У залежності від використання складного сполучника чи поєднання вказівного слова й простого сполучника змінюється інтонація й місце коми між частинами речення.

103. У складнопідрядному реченні підрядні частини завжди відокремлюються однією комою, якщо розташовані на початку або в кінці речення, парними комами з обох боків підрядної, якщо вона міститься в середині головної частини.

Спишіть, розставляючи коми. Побудуйте схеми цих речень.

1. Успіх у житті якщо докласти зусиль обов'язково прийде. 2. Коли людина вірить у себе вона здатна подолати будь-які перешкоди. 3. Я впевнений у тому що наполеглива праця завжди винагороджується.

104. Доповніть головні частини складнопідрядних речень підрядними частинами.

1. ..., варто починати діяти вже сьогодні. 2. Найкращі результати отримує той, ... 3. Кожна людина, ..., здатна змінити своє життя.

105. Прочитайте, визначте тему та ідею тексту.

Шлях до досконалості

Саморозвиток — це процес постійного вдосконалення себе, здобуття знань, вироблення навичок та особистісних якостей, який відбувається завдяки власним зусиллям. Він охоплює різні сфери життя, включаючи інтелектуальний, емоційний, соціальний та фізичний аспекти. Саморозвиток допомагає досягати поставлених цілей, ставати кращою версією себе та збагачувати якість життя.

здобуття
зусилля
хочете

З чого почати саморозвиток? Визначте свої цілі. Чітко сформулюйте, що саме ви хочете покращити чи досягти. Це може бути пошук корисної інформації, відмова від шкідливих звичок, покращення здоров'я, розвиток певних якостей характеру тощо.

Потім складіть план. Розбийте великі цілі на менші досяжні кроки. Це допоможе зробити процес більш керованим та уникнути відчуття перевантаження. Навчіться вчитися. Визначте способи, які вам найкраще підходять для навчання (книги, курси, відеоуроки, тренінги, менторство).

Зробіть саморозвиток регулярним процесом, додавши його до свого щоденного розкладу. Наприклад, читайте щодня, займайтеся спортом, практикуйте медитацію тощо. Адже саморозвиток — це інвестиція у власне майбутнє, яка може принести значні зміни на краще в усіх сферах життя.

- ♦ Чому, на вашу думку, людина може успішно реалізуватися в житті, лише систематично працюючи над собою? Розкажіть про власний досвід самовдосконалення, труднощі, які довелося подолати, та результати, яких досягли.
- ♦ Знайдіть у тексті складнопідрядні речення, вкажіть граматичні основи, сполучники або сполучні слова. Накресліть схеми трьох (на вибір) речень.

Виконаймо додатково. Напишіть продовження тексту (3-4) складнопідрядні речення.

106. За зразком утворіть з двох простих складнопідрядні речення. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

Зразок. *Я багато читаю. Я хочу розширити свій світогляд. — Я багато читаю, тому що хочу розширити свій світогляд.*

1. Людина наполегливо працює. Вона досягає успіху. 2. Треба вчитися протягом життя. Світ постійно змінюється. 3. Ми ставимо цілі. Цілі повинні бути досяжними.

107. Перебудуйте складносурядні речення в складнопідрядні, зберігаючи зміст.

1. Я вивчаю іноземні мови, і це відкриває нові можливості. 2. Він наполегливо тренувався, і його результати покращилися. 3. Наразі комп'ютерні курси закінчено, і ми почали втілювати свої плани.

Виконаймо додатково. Поясніть, як змінилися смислові відношення між частинами речень після перебудови.

108. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Відповідаючи на запитання, використовуйте складнопідрядні речення.

1. Що нового дізналися про складнопідрядні речення? 2. Які труднощі виникли під час опанування теорії та виконання вправ? 3. Як можна використати здобуті знання в повсякденному житті?

109. Завдання на вибір.

А. Запишіть, вибравши з дужок доцільні сполучники або сполучні слова, підкресліть граматичні основи.

1. Саморозвиток — це постійний процес, (у якому, де, коли) людина прагне вдосконалювати свої знання та навички. 2. Важливо розуміти, (що, щоб, як) кожен крок до самовдосконалення робить нас сильнішими. 3. (Якщо, коли, поки) ви регулярно працюєте над собою, результати обов'язково будуть помітні. 4. Ті люди досягають найбільшого успіху, (які, котрі, що) не бояться виходити із зони комфорту. 5. (Чим більше, що більше, скільки) ви працюєте над собою, тим кращих результатів досягаєте.

Б. Уявіть, що ви берете інтерв'ю в людини, яка досягла значних успіхів. Складіть і запишіть 5-6 запитань та відповідей, використовуючи складнопідрядні речення.

В. Використаймо ґаджети. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу у застосунку Learning Apps.

ОСНОВНІ ВИДИ ПІДРЯДНИХ ЧАСТИН

Дізнаємося про основні види підрядних частин в складнопідрядному реченні.

Мовленнєва тема «Людина й час»

110.

Прочитайте. Як ви розумієте вислів? Наведіть приклади, як сучасні побутові прилади, транспортні засоби, ґаджети допомагають людині економити час.

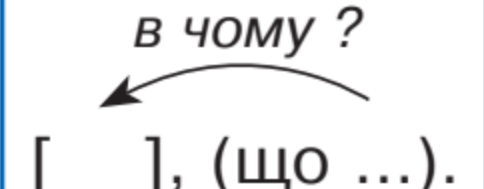
Мудрість людини полягає у розумінні, що зекономлений час — це найбільший здобуток прогресу (Б. Франклін).

- ♦ Доведіть, що це складнопідрядне речення. Підкресліть граматичні основи, встановіть зв'язок між головною і підрядною частиною, накресліть схему, враховуючи, що головна частина позначається квадратними дужками, а підрядна — круглими.

Виконаймо додатково. Перебудуйте цей вислів у просте речення.

111. Заглибимося в теорію. Ознайомтеся з таблицею. Поясніть, як визначити вид підрядної частини в складнопідрядному реченні.

Основні види підрядних частин у складнопідрядних реченнях

Вид підрядних частин	Значення	Питання до підрядної частини	Основні сполучники, сполучні слова	Приклади
Означальні	характеризують будь-що, розкриваючи його ознаки	який? чий? котрий?	сполучники: що, щоб, мов, ніби, наче, як; сполучні слова: що, який, котрий, чий, де, куди, звідки, коли	 [, (який ...),].
З'ясувальні	роз'яснюють, уточнюють, доповнюють чи конкретизують дії, почуття, ознаки тощо	питання непрямих відмінків	сполучники: що, як, щоб, ніби, мов, наче, чи; сполучні слова: хто, що, який, чий, котрий, де, куди, коли, як	 [], (що ...).
Обставинні	повідомляють місце, час, причину, мету, спосіб тощо певної дії	де? куди? коли? чому? як? тощо	сполучники: як, відколи, що, ніби, якщо, коли, бо, тому що, щоб, хоч, так що; сполучні слова: коли, скільки, поки, де, куди, звідки	 (Коли ...), [].

Співпрацюймо в парах. Розподіліть речення-приклади в третю колонку таблиці відповідно до схем.

1. Час, який ми втрачаємо на дрібниці, міг би бути використаний для досягнення великих цілей. 2. Коли ми навчимося цінувати свій час, наше життя стане успішним та щасливішим. 3. Мудрість полягає в тому, що людина має усвідомити цінність кожної хвилини свого життя.

- ♦ У чому різниця підрядних сполучників і сполучних слів? Чому в схемах ці засоби зв'язку частин речення ми не виносимо за дужки так, як сурядні сполучники?

Для допитливих

Лайфхак: підрядні частини співвідносяться з другорядними членами речення. Означальні — з означеннями, обставинні — з обставинами, з'ясувальні — з додатками. Тобто підрядні частини виконують схожі функції та відповідають на ті самі питання, що й другорядні члени речення.

112. Завдання на вибір. Розставляючи розділові знаки, випишіть складно-підрядні речення: **а)** з підрядною означальною; **б)** з підрядною обставинною; **в)** з підрядною з'ясувальною. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми речень.

1. Час це те чого найменше вистачає (Г. Хувер). 2. Час який ми втрачаємо ніколи не повертається (Т. Лівій). 3. Нам ніколи не бракує часу якщо ми робимо правильний вибір (Г. Форд).

Усно спробуйте змінити розташування підрядної частини в цих реченнях.

113. Доповніть фрагменти речень підрядними частинами різних видів.

1. Час, ..., неможливо повернути назад. 2. Найціннішим ресурсом є час, 3. Люди планують свій час, 4. Ви можете досягти всіх своїх цілей,

114. Перебудуйте складнопідрядні речення таким чином, щоб головна частина стала підрядною, а підрядна — головною.

1. Якщо ми раціонально плануємо свій час, то досягаємо більших результатів. 2. Хоч багато людей розуміють цінність часу, вони продовжують витрачати його даремно. 3. Якщо людина не вміє керувати часом, вона втрачає багато можливостей.

115. За зразком перебудуйте прості речення на складнопідрядні, замінюючи виділені слова й звороти підрядними частинами.

Зразок. *Учителька повідомила про початок підготовки учениць та учнів до виставки.* — *Учителька повідомила, що учениці та учні починають готуватися до виставки.*

1. Мудра людина, **розуміючи цінність часу**, не витрачає його на дрібниці. 2. Людина в старості часто шкодує про час, **згаяний** у молодості. 3. **Плануючи свій день заздалегідь**, ми ефективніше використовуємо час.

Чи можна стверджувати, що кожна пара речень — просте і складне — є синонімічними?

116. Прочитайте. Які важливі проблеми порушено в тексті?

Час — найцінніший ресурс, який людство має у своєму розпорядженні. Він плине невпинно, незважаючи на те, як ми його використовуємо. Коли витрачаємо час на корисні справи, життя наповнюється змістом і радістю

досягнень. Якщо марнуємо роки на дрібниці, неминуче приходить відчуття втрати й розчарування.

Ефективне управління часом — це мистецтво, яке потребує системного підходу та постійної практики. Люди, які опанували цю навичку, помічають, що вони не тільки встигають багато зробити, але й отримують більше задоволення від життя. Дослідження показують, що свідоме планування дня зменшує стрес на 43% і підвищує продуктивність на 25-30%.

найцінніший
людство
незважаючи
по-справжньому

Ворогом ефективного використання часу часто стає прокрастинація — схильність відтерміновувати виконання обов'язків або завдань, які потребують певних зусиль. Варто пам'ятати, що коли ми відкладаємо важливу роботу, то не просто відкладаємо її «на потім», але й набуваємо додатковий психологічний тягар, який впливає на загальний емоційний стан.

Цікаво, що мозок людини переоцінює сьогоднішні задоволення та недооцінює майбутні вигоди. Тому ми часто обираємо миттєве задоволення замість довгострокових перспектив. Щоб це подолати, необхідно розробити систему, яка пов'язуватиме поточні дії з майбутніми результатами.

Серед ефективних стратегій управління часом — техніка «Метод помідора», яка передбачає роботу впродовж 25 хвилин і 5-хвилинний відпочинок, а також метод «З'їж жабу», коли найважливіша справа виконується першою. Важливо пам'ятати, що немає універсальної системи, яка працює однаково для всіх, оскільки кожна людина має унікальний ритм продуктивності.

Отже, ефективне використання часу — це не гонитва за виконанням якомога більшої кількості завдань, а вміння зосереджуватися на тому, що справді має значення. Коли ми навчимося вкладати час у те, що по-справжньому важливо, відчуємо задоволення та гармонію.

- ♦ Поясніть значення слів прокрастинація, продуктивність, ефективність.
- ♦ Запишіть 5 асоціацій зі словом «час».
- ♦ Що для вас означає «ефективно використовувати час»? Які звички допомагають вам ефективно це робити? Розкажіть, чи доводилося вам прокрастинувати і як ви з цим впоралися?
- ♦ Знайдіть у тексті складнопідрядні речення, визначте їхню роль у мовній організації тексту.

Виконаймо додатково. Складіть ребус зі словом прокрастинація.

Для гопитливих

Задля економії часу використовуйте «правило двох хвилин». Його суть проста: якщо на виконання якоїсь справи ви витратите менше двох хвилин, потрібно зробити цю справу в той момент, коли ви вперше про неї подумали. Наприклад, після використання відразу розкласти речі на свої місця.

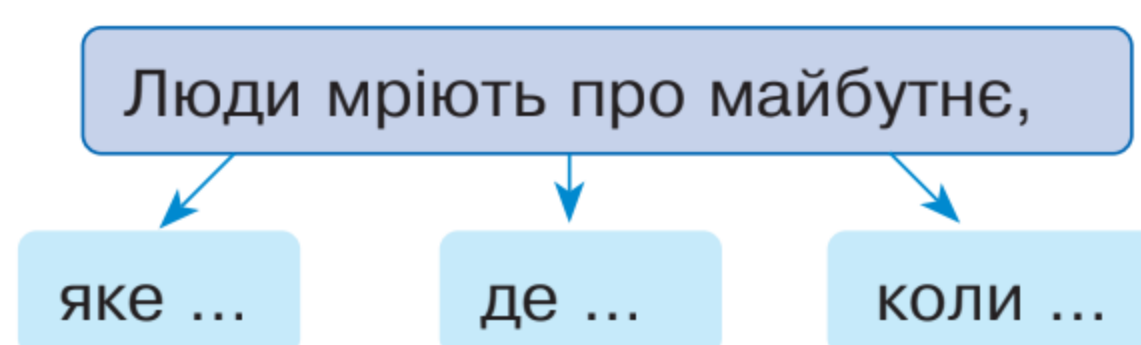
117. Співпрацюймо в групах. Перейдіть за QR-кодом у застосунок Canva. Виберіть шаблон і складіть короткий чекліст з порадами щодо запобігання прокрастинації. Використовуйте складні речення.

118. Відредагуйте речення й поясніть, які помилки ви виправили.

1. Ми порадили колегам бути уважнішими до вибору товарів, що працюють у другу зміну. 2. Я не буду прислухатися до твоєї думки. Тому що ти намагаєшся мене обдурити. 3. Я зайшла до кабінету лікаря, який розташований в кінці коридору. 4. Картини митців, що висіли в музеї, вразили нас. 4. Ми їхали в село, де я працював там улітку.

119. Продовжіть речення підрядними одного виду.

120. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Складіть план повідомлення з мовної теми уроку.

121. Завдання на вибір.

А. Відновіть сполучники у реченнях. Запишіть таким чином: речення + схема, яка йому відповідає.

1. Утрачений час, ... ніколи не повернеш, дорожчий за золото. 2. .. маєш завтра зробити, те зроби сьогодні. 3. ... відстанеш годиною, то не здоженеш родиною.

1. (Що ...), []. 2. (Якщо ...), []. 3. [, (якого ...),].

Б. За мовленнєвою темою складіть складнопідрядні речення з різними видами підрядних, використовуючи схеми.

1. (Коли ...), []. 2. [], (який ...). 3. [], (що ...).

В. Перейдіть за QR-кодом у застосунок Wordwall і виконайте інтерактивне завдання.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ

Поглибимо й розширимо знання про складнопідрядні речення з підрядними означальними.

Мовленнєва тема «Легенди України»

122. Прочитайте висловлення. Як ви його розумієте?

Майстерно й поетично складені оповіді-легенди, відомі й дорогі українському люду (М. Коцюбинський).

- ♦ Вкажіть, яке це речення за кількістю граматичних основ (просте чи складне).
- ♦ Знайдіть у реченні відокремлене означення. Чим воно виражене?
- ♦ Спробуйте замінити відокремлений член речення підрядною частиною складного речення. Запишіть складне речення, визначте вид підрядної частини.
- ♦ Чи можна стверджувати, що просте ускладнене речення синонімічне складнопідрядному з підрядною означальною?

Підрядна означальна в складнопідрядному реченні розкриває ознаку предмета, що виражається іменником у головній частині та відповідає на питання **який? чий?**

Підрядна означальна частина:

- пов'язується з головною за допомогою сполучних слів **який, чий, хто, що, де, куди, звідки, коли;**
- зазвичай міститься за головною частиною або в її середині після слова, яке пояснює:

Українці радо вітали хлібом-сіллю посланців, що прийшли з добром.

яких?
↗
[посланців], (що ...)

Посланців, які прийшли з добром, українці радо вітали хлібом-сіллю.

яких?
↗
[Посланців, (які ...),]

123. Запишіть складнопідрядні речення з підрядними означальними, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи, сполучні слова, укажіть пояснювані слова в головній частині.

1. На дуба(?)вел(и,е)та що ріс віки накинудись вітри шалені з бору (В. Василяшко). 2. Із голубого неба долітав повний жалю журавли(н,нн)ий трубний клич який то гучнів то завм(и,е)рав тануч(і,и) (у,в) голу-бій бе(з,с)вісті (Гр. Тютюнник). 3. Ми знали в(и,е)лике оз(и,е)ро де (що) року гуси вос(и,е)ни сп(и,е)нялися й жили тижнів зо два а то й більше (Остан Вишня).

- 124.** Підрядні означальні зі сполучними словами *де, куди, звідки, куди* не слід плутати з підрядними обставинними і з підрядними з'ясувальними з цими ж сполучними словами. У підрядних означальних ці слова можна замінити сполучним словом *який*. Пор.: Я пам'ятаю день (який?), коли(в який?) вперше почув цю легенду (підрядна означальна) Я пам'ятаю (що?), коли вперше почув цю легенду (підрядна з'ясувальна). Я згадав все (коли?), коли почув цю легенду (підрядна обставинна).

Прочитайте, прокоментуйте правопис слів з дужками. Випишіть речення з підрядними означальними частинами. Свій вибір обґрунтуйте. Визначте вид підрядних в інших реченнях.

1. П(и,е)чера (д,Д)овбуша, де, за переказами, опришки ховали свої скарби, пр(е,и)ваблює тисячі туристів з усієї України.
2. Я їду туди, де мене ч(и,е)кає вільний степ тихі задумл(и,е)ві озера, піс(?)ні на чумац(?)ких дорогах (М. Хвильовий).
3. У міфах розповідає(?)ся, що у повний місяць русалки з(?)являють(?)ся на берегах (Д,д)ніпра і співають пісні.
4. Гора (г,Г)оверла, що є найвищою точкою україн(?)ських (к,К)арпат, оповита числ(н,нн)ими л(е,и)гендами.

♦ Складіть схеми виписаних речень.

- 125.** Складіть з простих речень складнопідрядні з підрядною означальною, використовуючи для зв'язку замість виділених курсивом слів доречні за змістом сполучні слова *які, куди, де*.

1. Я люблю блукати вузькими вуличками старого Львова. **На цих вуличках** кожен дім, кожен куточок, просякнутий подихом історії.
2. Мольфар живе високо на горі. **На цю гору** ніхто з місцевих не наважується підійматися.
3. Українські легенди передаються з покоління в покоління. **Ці легенди** розповідають про відчайдушну відвагу козаків.

- 126.** Прочитайте. Визначте стиль і тип тексту, доберіть заголовок.

Ліна задивилась на небо, де через увесь простір його з краю в край висіявся зорями Чумацький Шлях. Чумацьким Шляхом названо колись той вигин галактики. Босими ногами проходили тут колись твої пращури, пускалися, мов Колумби, у сухий океан степів. Крізь століття, крізь пожежі пролягає цей шлях, шлях мужніх трударів, шлях невольників та невольниць, що їх із скрученими руками, в аркані полоном гнали до Криму. Шлях лицарів запорозьких, що тупотом своєї кінноти будили цей край... Скільки крові та сліз увібрала ця багатостраждальна дорога земна, що зорями та сузір'ями навіки відбилася в темному дзеркалі неба нічного... Минають віки, волею людей змінюється географія степу, іншими люди стають, і вітри, і трави. Зостається незмінною тільки оця безмірна

кіннота
ввібрала
широчінь
людська

Чумацький шлях

широчінь степова та високий Чумацький Шлях, що над нею зоріє. А втім, відомо вже, що зазнають змін і зорі, і сонце, так само, як і люди. Та чи кожен піддається змінам? Все це так складно, так нелегко збагнути природу людську... (За О. Гончаром).

- ♦ Про які сторінки минулого українського народу згадує автор? Що символізує Чумацький Шлях? Які зміни в природі, у людях відбуваються з плином часу? Що має залишатися незмінним?
- ♦ Випишіть з тексту складнопідрядні речення з підрядними означальними.

Лінгво-математичний експеримент. Порахуйте в уривку загальну кількість речень і кількість складнопідрядних речень, потім вирахуйте відсоток складнопідрядних речень. Який висновок можна зробити щодо частотності складнопідрядних речень у художньому тексті?

Виконаймо додатково. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами.

Для допитливих

Складнопідрядні речення з підрядними означальними вживаються в усіх стилях. У розмовному вони трапляються частіше, ніж речення з відокремленими означеннями. Дієприкметників зазвичай уникають в українському мовленні. Ми не говоримо: «Я славлю сонце над землею, сяюче тисячю огнів». А говоримо: «Я славлю сонце над землею, що сяє тисячю огнів» (В. Сосюра).

- 127.** Розгляньте фотоілюстрації пам'ятників. Що вони уособлюють? Перебудуйте речення з їхнім описом на складні з підрядними означальними.

Пам'ятник кобзарю та хлопчику-поводирю

Пам'ятник Марусі Чурай

Пам'ятник вівчарю

1. У місті Біла Церква на території невеличкого скверу у 2014 році з'явився пам'ятник кобзарю та хлопчику-поводирю. 2. Пам'ятник чабану (вівчарю) — одна з найвизначніших пам'яток музейно-етнографічного комплексу «Фрумушика-Нова» в Одеській області. 3. Перед Полтавським академічним обласним музично-драматичним театром імені М. В. Гоголя встановлено пам'ятник напівлегендарній поетесі та співачці Марусі Чурай.

128. Замініть сполучне слово *яке* (*яку, якій*) іншими сполучними словами *що, де, куди*.

1. Озеро Синевир, **яке** місцеві жителі називають Морським оком Карпат, виникло, за легендою, зі сліз дівчини Синь. 2. Урочище «Кам'яні Могили» — це гірська країна в мініатюрі, у **яку** намагаються потрапити шукачі таємних знань і зцілення. 3. Вогненний кінь Сварога чимшвидше переніс воїнів на Священну гору, на **якій** живуть душі пращурів.

129. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Складіть зв'язне повідомлення про складнопідрядне речення з підрядними означальними. Наведіть приклади.

130. Завдання на вибір.

А. Спишіть, розставте розділові знаки. Підкресліть сполучні слова, складіть схеми речень.

1. Під тим пагорбом де стоїть нині Кирилівська церква було колись єдине місце (*О. Довга*). 2. Старі запорожці що відходили від козацьких справ мешкали в глиняних хатинах (*В. Супруненко*). 3. Живемо в такий час коли йде вирішальна боротьба за людину її майбутнє (*О. Гончар*). 4. Знову нас оточує чарівна краса яка владно заповнює очі й серце. (*Т. Масенко*).

Б. Запишіть речення з підрядними означальними, вставляючи замість пропусків засоби зв'язку. Складіть схеми цих речень.

1. На обрії сріблилося море, ... подихав свіжий вітер (*В. Собко*). 2. Люблю світанок, ... над луками парує туман... (*Т. Муль*). 3. Погана та пташка, ... своє гніздо не мило (*Нар. творчість*). 4. Не цурайтесь того слова, ... мати співала... (*Т. Шевченко*).

В. Використаймо ґаджети. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ З'ЯСУВАЛЬНИМИ

Поглибимо й розширимо знання про складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.

Мовленнєва тема «Культурна спадщина: об'єкти ЮНЕСКО в Україні»

131. Прочитайте. Чи згодні ви з автором?

Людина повинна завжди пам'ятати, звідки вона пішла в життя. Людина не має права бути *безбатченком* (О. Довженко).

- ♦ Чи можна стверджувати, що перше речення висловлення є складнопідрядним? Якщо так, то доведіть.

Виконаймо додатково. Виконайте морфемний розбір виділеного слова.

Підрядна **з'ясувальна** частина пояснює слова (найчастіше — дієслова) чи словосполучення в головній частині. Від пояснюваного слова в головній частині до підрядної з'ясувальної ставимо запитання *будь-яких* відмінків *хто? що? ким? чим? про що?* і подібні.

Підрядна з'ясувальна частина:

- пов'язується з головною за допомогою як сполучників (*що, щоб, як, ніби тощо*), так і сполучних слів (*хто, що, де, як, куди, коли тощо*);
- міститься після головної частини або всередині неї, зазвичай після слова, яке пояснює: *Статтею 54 Конституції України закріплено, що культурна спадщина народу охороняється законом.*

що?
[... закріплено], (що ...).

132. Випишіть складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами.

1. Представники й представниці наукової спільноти стверджують, що культурна спадщина є відображенням історичної пам'яті народу. 2. Собор Святої Софії, що був збудований за часів Ярослава Мудрого, є перлиною української архітектури. 3. Для суспільства є важливим, щоб збереження культурних пам'яток було пріоритетом для держави. 4. Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (*Прислів'я*).

- ♦ Речення з яким видом підрядної частини ви не виписали?

133. Спишіть, добираючи найбільш доречний сполучник чи сполучне слово *що, щоб*.

1. Фахівці з досліджень підтверджують, ... резиденція митрополитів Буковини й Далмації є унікальним архітектурним комплексом. 2. У Києво-Печерській лаврі встановлено мобільну лабораторію, ... сканувати

музейні предмети та архітектурні об'єкти (Ю. Юрченко). 3. Представники наукової спільноти встановили, ... Національний заповідник «Софія Київська» є унікальною пам'яткою архітектури XI сторіччя. 4. Експерти у сфері мистецтва стверджують, ...церква Святого Юра у Дрогобичі є «справжньою поемою в дереві, витесаною сокирою».

Національний заповідник «Софія Київська»

Києво-Печерська лавра

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації

Церква Святого Юра у Дрогобичі

134. Опрацюйте таблицю. Поясніть значення слів у підрядній з'ясувальній частині?

Основні значення слів, що пояснюються в підрядній з'ясувальній

Значення	Приклади
Мовлення	говорити, запитувати, цікавитися, наказувати, повідомити, відповісти
Думки	думати, знати, сумніватися, згадати, переконуватися
Почуття	любити, подобатися, бажати, хотіти, пишатися, радіти, задоволення, впевненість, мріяти
Сприйняття	бачити, чути, відчувати, помітити
Оцінки	подобається, важливо, добре, цінно, цікаво, чудово

135. Доповніть речення підрядною з'ясувальною й запишіть. Підкресліть дієслова, що пояснюються, і вкажіть їхнє значення.

1. Мені пояснили, де 2. Ми згадували, як 3. Відчувалося, що
4. Чудово, коли 5. Я впевнений, що... . 6. Дуже важливо, щоб

Для гонитливих

Сполучник **як** і сполучне слово **як** розрізняємо за значенням. Сполучник **як** підкреслює саму дію, а сполучне слово **як** виражає спосіб дії. Сполучник **як** можна замінити сполучником **що**. Наприклад: Я знаю, **як** виконати завдання. Мандрівники не помітили, **як (що)** настали сутінки.

136. Підрядні з'ясувальні зі сполучними словами *де, куди, коли* слід відрізняти від підрядних обставинних, що пояснюють місце та час. Порівняйте:

Історики намагаються встановити, коли саме було створено цю унікальну фреску в храмі. що? [... намагаються встановити], (коли ...).	Реставраційні роботи починаються тоді, коли завершується туристичний сезон і зменшується потік відвідувачів. коли? [... тоді], (коли ...).
---	---

Доповніть речення, визначте вид підрядних.

1. Фахівці науки досі не з'ясували, **де**
2. Туристи й туристки щороку відвідують історичний центр, **де**
3. Місцева влада вивчає, **куди**
4. Фольклорний ансамбль виступає там, **куди**

137. Прочитайте. Визначте стиль і тип тексту, доберіть заголовки.

Світова спадщина ЮНЕСКО — це культурні та природні цінності, які вважають надбанням усього людства. Шедевр людського генія, винятковий для культурної традиції об'єкт, видатний приклад архітектурного або технологічного рішення певного періоду. Ці та інші критерії визначають список Світової спадщини ЮНЕСКО, зібраний з метою зробити популярними та зберегти унікальні набутки світової природи і культури. Статус об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО додає гарантії збереження цього об'єкта, щоб привернути до нього увагу влади та громади, надати пріоритет у залученні коштів для реконструкції й сприяти розвитку туризму.

цінності
об'єкт
пріоритет
проект

Петриківський
розпис

Опішнянська кераміка

Косівська мальована кераміка

Кролевецькі
ткані рушники

У 2025 році організації ЮНЕСКО виповнюється 80 років. До неї входять майже 200 країн-учасниць, що фінансують проекти за спеціальною системою внесків. Україна є членом ЮНЕСКО з 1954 року...

Загалом дослідники стверджують, що на території України збереглося понад 130 тисяч пам'яток історії та архітектури. Серед них вісім об'єктів входять до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, що приблизно становить 0,69 % від загальної кількості (близько 1200 об'єктів). Історичні центри Львова та Одеси, ансамблі Софійського собору та Києво-Печерської лаври у Києві, Дерев'яні церкви карпатського регіону, пункти геодезичної дуги Струве, Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його Хора, а також Букові праліси Карпат — це українська матеріальна культурна спадщина світового значення. До списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО включено такі елементи: Опішнянська кераміка, Культура хліба, Кролевецькі ткани рушники, Петриківський розпис, Косівська мальована кераміка, Козацькі пісні Дніпропетровщини, український борщ, орнамент — кримськотатарський орнамент та знання про нього.

Кожен українець і кожна українка має усвідомлювати, що культурна спадщина — це духовний фундамент нації (За М. Сеньків).

- ♦ Поясніть, як ви розумієте поняття «культурна спадщина». Пригадайте, які об'єкти культурної спадщини є недалеко від вашого регіону. Поміркуйте, що необхідно робити для збереження культурної спадщини України?
- ♦ Випишіть з тексту складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними, підкресліть граматичні основи та накресліть схеми цих речень.

138. Співпрацюймо в парах. Обговоріть, чому важливо зберегти культурну спадщину для майбутніх поколінь. Використовуйте складнопідрядні речення з підрядними означальними й з'ясувальними.

139. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Продовжіть речення: 1. Підрядна з'ясувальна пояснює ... 2. Підрядна з'ясувальна в реченні міститься... 3. З головною частиною ця підрядна пов'язується за допомогою ... 4. Основні значення слів, що пояснюються в підрядній з'ясувальній частині, є такими: ...

140. Завдання на вибір.

А. За цими схемами складіть і запишіть речення з підрядною з'ясувальною. Поставте запитання від головної до підрядної частини, у дужках вкажіть значення слів, які пояснюються в підрядній частині.

1. [Здається ...], (начебто ...). 2. [... бачить], (як ...). 3. [... подобається], (що ...). 3. [... спитали], (коли ...). 5. [Варто зазначити, (що ...), ...].

Б. Використаймо гаджети. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ

Поглибимо й розширимо знання про складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

Мовленнєва тема «Цифрове мистецтво»

141. Прочитайте. Що ви знаєте про цифрове мистецтво? З якими творами цього виду мистецтва ви вже обізнані? Якими диджитал інструментами користуються художники в цифровому мистецтві?

Цифрове мистецтво (диджитал арт) — це міст між реальністю та віртуальністю. Сучасні диджитал художники використовують унікальні можливості комп'ютерних технологій, щоб втілити своє художнє бачення в життя.

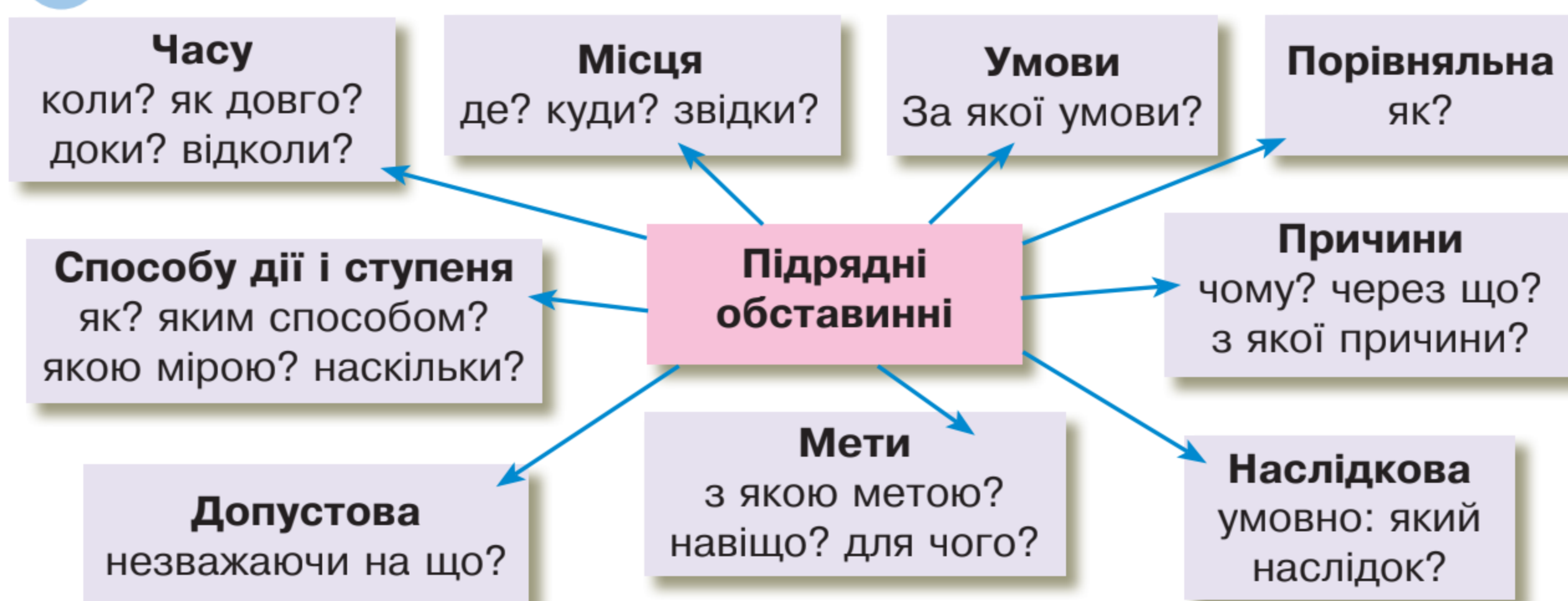
- Визначте вид підрядної частини складного речення з висловлення.

У складнопідрядних реченнях з підрядними **обставинними** підрядна частина уточнює місце, час, причину, мету, умову дії, про яку йдеться в головній частині. Від головної частини до підрядної ставимо запитання *де? коли? чому? навіщо? за якої умови? як?* та ін.

Підрядна обставинна частина

- зв'язується з головною частиною за допомогою сполучників *коли, поки, відтоді як, щоб, тому що, так як, якщо* або сполучних слів *де, куди, звідки, як, чому* та ін.;
- може стояти після головної, перед нею або всередині головної. *Куди не глянеш, всюди так красиво!* (Н. Красоткіна) *Всюди, куди не глянеш, так красиво!* *Всюди так красиво, куди не глянеш!*

142. Опрацюйте схему. Які види підрядних обставинних розрізняють за значенням? На які питання відповідають підрядні обставинні кожного виду?

143. Прочитайте. Поставте запитання від головної частини до підрядної та визначте, що саме уточнює підрядна. Використовуючи відомості із схеми впр. 142, визначте види підрядних обставинних частин. Вкажіть сполучники й сполучні слова, які поєднують частини складнопідрядних речень. Де щодо головної частини розташована підрядна частина в кожному реченні?

1. Хоча цифрове мистецтво є доволі новим професійним напрямком, воно вже здобуло визнання серед критиків і критикинь, колекціонерів і колекціонерок. 2. Сучасні технології розширили можливості митців, тож цифрове мистецтво стало окремим потужним напрямком у світовій культурі. 3. Коли митець чи мисткиня опановує нові цифрові інструменти, перед ним (нею) відкриваються безмежні горизонти для творчого самовираження. 4. Митці експериментують з інтерактивними елементами так, що глядачі стають співтворцями цифрових мистецьких проєктів. 5. Якщо творці мистецтва зуміють гармонійно поєднати традиційну естетику з інноваційними технологіями, їхні цифрові роботи матимуть особливу глибину та автентичність.

Підкресліть граматичні основи. Виділіть сполучники та підкресліть сполучні слова як члени речення.

Попрацюймо додатково. Поясніть зміст першого речення. Перебудуйте його, змінюючи місце підрядної частини. Скільки варіантів у вас вийшло?

144. Пари простих речень перебудуйте в складнопідрядні речення з підрядними обставинними наслідку й умови.

Сучасні комп'ютерні технології відкривають митцям і мисткиням нові можливості для творчості та самовираження.

Можна побачити твори мистецтва не тільки у виставковій залі, а й в інтернеті у зручний для них час.

У звичайних музеях не можна торкатися експонатів.

У цифрових галереях взаємодія із середовищем — звична справа.

145. Замініть дієприслівникові звороти підрядними обставинними. Укажіть вид обставинних.

1. Традиційний світ мистецтва помітно трансформується, усе активніше адаптуючись до нових цифрових реалій. 2. Відкриваючи світ нових вражень і можливостей, цифрове мистецтво впливає на наше сприйняття та розуміння світу. 3. Фонд мистецтва та креативних технологій підтримує митців і мисткинь, використовуючи потенціал нових медіа та цифрових технологій.

Для гонитливих

В Україні заснували Український фонд оцифрованого мистецтва (UFDA), який став першим і найбільшим відкритим онлайн-каталогом цифрових і токенизованих творів мистецтва.

- 146.** Складіть ментальну карту таким чином: продовжіть речення підрядними обставинними й вкажіть їхній вид.

Мистецтво наповнює наше життя,

щоб ... (підрядна ...)

так що ... (підрядна ...)

коли ... (підрядна ...)

хоча ... (підрядна ...)

тому що ... (підрядна ...)

- 147.** Перед прочитанням тексту запишіть 3-5 асоціацій, пов'язаних із поняттям *цифрове мистецтво*. Прочитайте текст. Визначте його тему та ідею, доберіть заголовки.

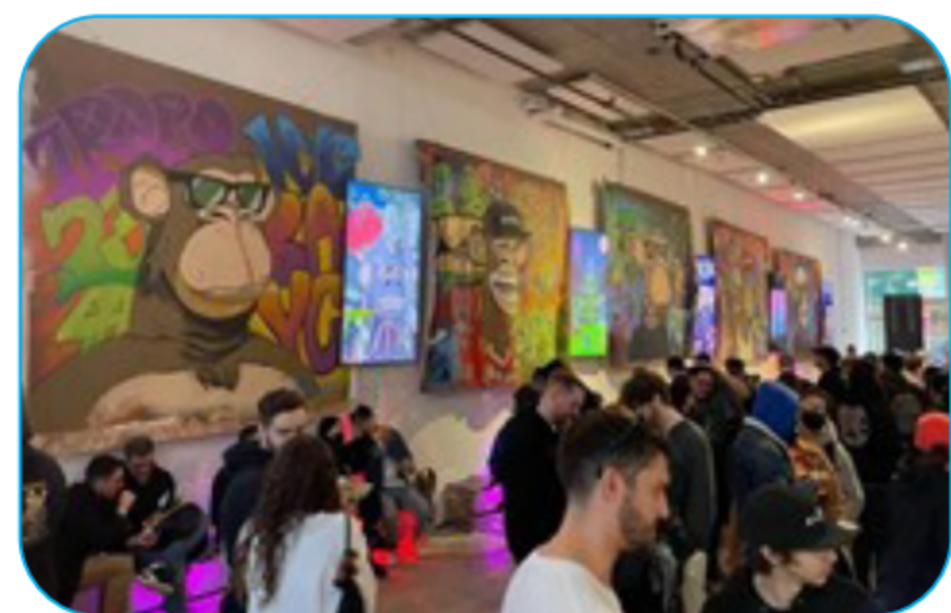
інтернет арт
по-різному
дорожче
мільйон
наразі

Компанія «Yuga Labs» випустила 10 тисяч зображень мавп, які нудьгують. Кожне з них унікальне — різний одяг, колір шерсті, вираз морди. Незмінними залишаються лише поза та емоція, яку зображує персонаж, — нудьга або роздратування. Художній рівень малюнків невисокий, тому що це звичайний інтернет арт. За кожним зображенням закріплений токен, право власності на який підтверджується завдяки блокчейну. Купують і продають мавп за криптовалюту.

Затію з мавпами вигадали жителі Флориди (США). Стартапери використали ідею подібних проєктів, додавши елементи гри та соцмережу. Кожен, хто купує хоча б один NFT із мавпою, назавжди стає членом закритої спільноти. За ним залишається це право, навіть якщо потім він продасть свій токен. Також власник NFT з мавпами отримує доступ до сайту, де здійснюється спілкування, зокрема, із зірками. Адже зірки, серед яких Брітні Спірс, Періс Хілтон, Емінем та багато інших, стали змагатися одне з одним у цінності своїх екземплярів або колекцій. Вони ставлять мавп на аватарки в соцмережах, хваляться ними, обговорюють свої покупки на різних ток-шоу. Усе це слугує потужним медійним підживленням, що підіймає ціни на лімітовані картинки.

Компанія стежить за тим, щоб власники нудьгуючих мавп не нудьгували. Для них, наприклад, влаштовують заходи. Так, захід у Нью-Йорку тривав цілий тиждень, у рамках якого проводили виставки, вечірки та концерт зірок на яхті.

NFT чотирьох колекцій активно продаються на вторинному ринку. Цінуються вони по-різному. Наприклад, мавпи із синіми зубами або із золотою шерстю коштують дорожче. Нижня ціна за один токен становить 200 тисяч доларів за картинку, рекорд — 3,4 мільйона доларів. Наразі цей стартап оцінюють у 5 мільярдів доларів (За Є. Фроловим).

Захід у Нью-Йорку

- ♦ Знайдіть у тексті терміни, пов'язані із сучасними цифровими технологіями, і з'ясуйте їхнє значення за допомогою пошуковиків або ШІ.
- ♦ Поставте одне одному запитання за змістом тексту.
- ♦ Виокреміть з тексту складнопідрядні речення й визначте їхній вид. Накресліть схеми складнопідрядних речень з підрядними обставинними частинами.

148. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Що нового про підрядні обставинні ви дізналися?

149. Завдання на вибір.

А. Запишіть речення, розкрийте дужки, вставте пропущені букви та поставте розділові знаки. У дужках вкажіть види підрядних, накресліть схеми.

1. Талант без роботи так само поганий, як робота без таланту (*Анатоль Франс*). 2. Ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті, якщо їм не навчитися (*Демокріт*). 3. Від мистецтва отримує кожен стільки, скільки він сам в змозі дати (*Шопенгауер*). 4. Мистецтво ревниве: воно вимагає, щоб людина віддавалася йому повністю (*М. Буонарроті*). 5. Я не пишу, що бачу. Я пишу, що думаю (*П. Пікассо*).

Б. Випишіть з будь-яких текстів п'ять речень з підрядними обставинними. Вкажіть у дужках вид підрядної частини.

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивну вправу.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МІСЦЯ Й ЧАСУ

Дізнаємося про складнопідрядні речення з підрядними місця й часу

Мовленнєва тема «Духовні цінності»

150. Прочитайте речення. Як саме вони об'єднані? Висловіть своє судження про те, як пов'язані поняття *любов, краса, доброта*.

1. Коли ми говоримо про любов, то її треба розуміти як бажання краси (*М. Фічіно*). 2. Де краса, там і доброта (*В. Сулов*).

- ♦ Складіть схеми цих речень і визначте в них види підрядних обставинних.

Підрядні обставинні місця:

- уточнюють місце дії, яке вказане у головній частині, при цьому в головній частині, як правило, є вказівні слова *там, туди, звідти*;
- відповідають на запитання *де? куди? звідки?*;
- зв'язуються з головною частиною за допомогою сполучних слів: *де, куди, звідки*:

де?

Десь там моя Вітчизна неземна, де пахнуть зорі, ніби євшан-зілля.
(Д. Павличко.)

Підрядні обставинні часу:

- уточнюють час дії, про який йдеться у головній частині;
- відповідають на запитання *коли? як довго? доки? відколи?*;
- пов'язуються з головною частиною за допомогою сполучників *як, після того як, відколи, відтоді* які сполучних слів *коли, поки, доти та ін.*:

до якого часу?

Є скарби, допоки їх шукають (Л. Костенко).

Підрядні обставинні місця та часу можуть міститися будь-де в реченні щодо головної частини.

151. Завдання на вибір. Розставляючи розділові знаки, выпишіть речення з підрядними обставинними: **а)** місця, **б)** часу. Поставте запитання від головної частини до підрядної, позначте сполучники й сполучні слова, а також вказівні слова.

1. Доки не розкусиш смаку не пізнаєш. 2. Де рідний край там під вербою рай. 3. Відколи людина живе відтоді й правду шукає. 4. Куди серце лежить туди й око глядить. (Прислів'я).

Виконаймо додатково. Перебудуйте одне із записаних речень, змінюючи місце підрядної частини, і запишіть утворене речення.

152. Спишіть, вставляючи замість пропусків вибрані з дужок сполучники чи сполучні слова. Вкажіть вид підрядних, підкресліть вказівні слова.

1. (*Де, куди, звідки*) щастя упало, там і приятелів мало (*Нар. творчість*). 2. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, (*як, коли, відколи, поки*) ти зневіришся вже у всьому (*І. Драч*). 3. Там, (*де, куди, звідки*) ти колись ішла, тиха стежка зацвіла (*Б. Олійник*). 4. Уночі, (*як, коли, відколи, поки*) Чумацький Шлях срібlistу куряву простеле, вийди на Дніпро! (*П. Тичина*).

153. Підрядні обставинні місця та часу слід відрізняти від підрядних означальних і з'ясувальних за допомогою правильно поставлених запитань. Порівняйте:

1. *Дуже прикро (що?), коли люди не розуміють одне одного* (підрядна з'ясувальна). — *(коли?) Коли виникає неприємна ситуація, потрібно якомога швидше порозумітися* (підрядна часу). 2. *Для відпочинку ми шукаємо місця, (які?) де панує спокій і краса* (підрядна означальна). — *Людина прагне бути там, (де?) де відчуває себе комфортно* (підрядним місця).

Прочитайте. Вкажіть речення з підрядними означальними та з'ясувальними. Які розділові знаки в них пропущено? Спишіть речення з підрядними обставинними місця й часу, розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи, складіть схеми.

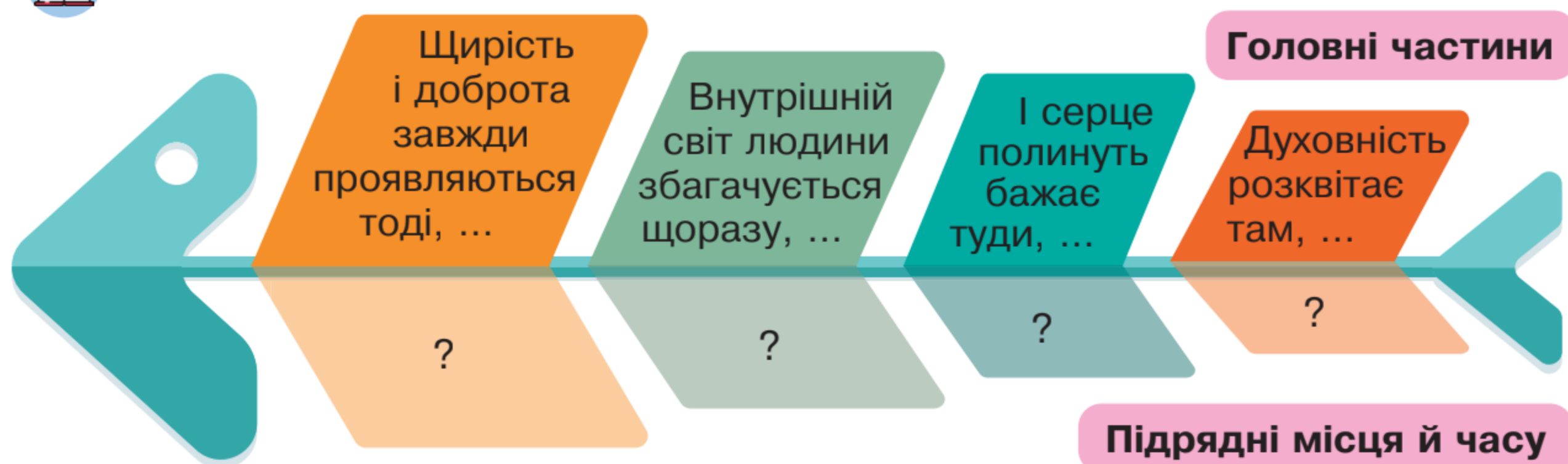
1. Скрізь де не гляну сухі тумани розляглися (*Леся Українка*). 2. Щасливий чудесний край де навіть вода могла приносити людині статки! (*О. Гончар*). 3. Я не знаю коли цього року зійде зоря (*С. Жадан*). 4. Уже зовсім розвиднилось коли вони прибули в Лиманське (*О. Гончар*).

154. Замініть виділені курсивом обставини підрядними місця й часу.

1. *У бібліотеці* панує особлива атмосфера знань. 2. *Вранці* мої думки найясніші. 3. *Під час відпочинку* відновлюються духовні сили. 4. *На вершині гори* відчуваєш свободу й велич світу.

155. Візьміть участь у грі «Фішбоун». Використовуючи початки, утворіть складнопідрядні речення з підрядними місця й часу.

156. Прочитайте текст, визначте його тему. Яке речення з тексту можна винести в заголовок?

Людина стала Людиною тому, що побачила глибину блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розлив вечірньої зорі, прозорий серпанок степових просторів, сині тіні в кучугурах березневого снігу, журавлину зграю в блакитному небі, віддзеркалення сонця в краплинах ранкової роси, блакитний дзвіночок проліска. Побачила і, здивована, пішла по землі, створюючи нову красу. Зупинись і ти в подиві перед красою — і в твоєму серці розквітне шляхетність. Краса — це радість нашого життя. Один із струмочків, що живлять доброту, сердечність, любов.

мерехтіння
віддзеркалення
проявляється
самозабуття

Той, хто творить красу, творить щастя для людей. Нехай там, де колоситься пшеничне поле, цвіте хризантема. Де витягнулося стебло соняшнику, розквітає троянда. Прикрашаючи землю, ви творите власну красу...

Людина прагне бути красивою — це закономірно. Але зовнішня краса має свої внутрішні, моральні витoki. Найяскравіше людська краса проявляється тоді, коли людина зайнята улюбленою діяльністю. Зовнішній вигляд ніби освітлюється внутрішнім натхненням. Якщо ти хочеш бути красивим, працюй до самозабуття. Працюй так, щоб ти почував

себе творцем, майстром, господарем в улюбленій справі. Працюй так, щоб очі твої виражали одухотвореність великим людським щастям — щастям творчості. Зовнішня краса має свої внутрішні, моральні джерела. Улюблена творчість накладає відбиток на риси обличчя, робить їх тоншими, виразнішими.

Ідеал людської краси — це водночас й ідеал моральності.

За В. Сухомлинським

Визначте стиль тексту та його головну думку.

- Як ви розумієте виділені курсивом речення?
- Чому, на думку автора, саме краса зробила людину Людиною?
- Як зміст тексту співвідноситься з висловами з вправи 150?
- Якби вам треба було підібрати ілюстрації до тексту, якими б вони були?
- Чи співвідноситься зі змістом тексту репродукція картини К. Білокур «Колгоспне поле»?
- Прочитайте фрагмент тексту з настановою автора читачеві. Речення з якими підрядними обставинними частинами в ньому вжито?
- Знайдіть у тексті речення з підрядними місця й часу. Складіть їхні схеми.

*К. Білокур.
Колгоспне поле*

Співпрацюймо в парах. У ході діалогу обговоріть проблеми, порушені в тексті. Використовуйте складні речення з підрядними місця й часу.

157. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Завдання на вибір. Охарактеризуйте складнопідрядні обставинні речення: **а)** з підрядними місця; **б)** з підрядними часу.

158. Завдання на вибір.

А. Випишіть з будь-яких текстів 4 речення з підрядними місця й часу.

Б. За схемами й репродукцією картини К. Білокур «Колгоспне поле» складіть і запишіть речення з підрядними місця й часу. Підкресліть граматичні основи.

де ? [], (де ...).	коли ? (Після того як ...), [].	куди ? [], (куди ...).	до якого часу ? [], (доки ...).
------------------------	-------------------------------------	----------------------------	-------------------------------------

В. Використаймо гаджети. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ СПОСОБУ ДІЇ Й СТУПЕНЯ, ПОРІВНЯЛЬНИМИ

Дізнаємося про складнопідрядні речення з підрядними способу дії й ступеня, порівняльними

Мовленнєва тема «Пори року: зима»

159. Прочитайте. Яку пору року описує поет у цих рядках? Який настрій передають ці рядки? Як би ви намалювали зимову картину, описану поетом?

Вечір. У зорях безлистий ліс.
Хати попід лісом заметами *здрібнені*.
Падає груддя снігове з беріз,
Мов поблискують крилами птахи срібні.

Д. Павличко

- Випишіть із чотиривірша складнопідрядне речення. Підкресліть граматичні основи. Поставивши питання до підрядної частини, визначте, якого вона виду. Складіть схему речення.

Виконаймо додатково. Виконайте морфологічний розбір виділеного слова.

Підрядні способу дії й ступеня:

- розкривають спосіб дії, про який йдеться у головній частині, при цьому в головній частині, як правило, містяться вказівні слова *так, стільки, настільки*;
- відповідають на запитання *як? яким способом?* (образу дії), *якою мірою? наскільки?* (ступеня дії);
- пов'язуються з головною частиною за допомогою сполучників *що, що... то... , аж, що аж* і сполучних слів *як, скільки, наскільки* та ін.:

як?

Буває так, *що й в лютому весною пахне сніг* (М. Нагнибіда).

Підрядні порівняльні:

- пояснюють дію, стан, предмети, ознаки, про які йдеться у головній частині (головна частина може містити вказівне слово *так*), порівнюючи їх з іншими діями, станами, предметами, ознаками;
- відповідають на питання *як?*;
- пов'язуються з головною частиною за допомогою сполучників *як, мов, ніби, наче, мовби* та ін.:

як? подібно до чого?

А тепер у серці щось тремтить і грає, *як тремтить на сонці гілка золота* (М. Рильський).

Часто підрядні порівняльні речення бувають неповними реченнями із пропущеним присудком.

160. Завдання на вибір. Випишіть речення з підрядними **а)** порівняльними; **б)** способу дії й ступеня. Поясніть свій вибір.

1. Мороз ударив так нагло, що побив геть усі чорнобривці в саду (С. Павленко). 2. Місяць із червоного зробився білим, немов одійшов на морозі (Гр. Тютюнник). 3. Намагайтеся робити так, щоб бодай один день вашого життя був бездоганним (Аристотель). 4. Дорогу так приполошило цвітом, немов проліг новий Чумацький шлях (Г. Білоус).

- ◆ Накресліть схеми, зазначте місце підрядної частини в реченні щодо головної частини.

Для гонитливих

Часто в реченнях з підрядними способом дії й ступеня головне та підрядне речення співставляються в порівнянні дій та процесів, про які в них ідеться: *Як дозріває день сліпучо ясний, так стигнуть щедрі помисли, добро* (М. Карапка).

161. Відновіть складнопідрядні речення, доповнивши їх підрядними способом дії й ступеня або порівняльними з довідки. Запишіть. Підкресліть граматичні основи, обведіть кружечками сполучники, сполучні слова та вказівні слова.

1. Узимку триває днина, 2. Осінь так багата хлібом, 3. Правда в очах світить, 4. Узимку сонце так сміється, (Прислів'я)

Довідка: як зима снігом; мов пройшла лише година; що вікна плачуть; як сонце на небі.

Для гонитливих

Підрядні способом дії й ступеня, крім основного значення, можуть мати додаткові смислові відтінки: *На душі було так радісно* (якою мірою?), *що хотілося співати*. — основне значення ступеня доповнюється значенням міри або наслідку.

162. Підрядні порівняльні потрібно відрізнати від порівняльних зворотів, у складі яких не може міститися присудок: *Завірюха стогне, виє, реве, як звірюка* (порівняльний зворот). — *Завірюха стогне, виє, реве, як **реве звірюка** в темних хащах* (підрядна порівняльна частина складного речення).

Завдання на вибір. Ставлячи розділові знаки, випишіть: **а)** прості речення з порівняльними зворотами; **б)** складнопідрядні речення з підрядними порівняльними. Підкресліть граматичні основи, обведіть кружечками вказівні слова й сполучники або сполучні слова.

1. Білий берег так блищав проти місяця неначе од його лився білий світ на саме море. (І. Нечуй-Левицький). 2. Трісне мороз наче галузка (За Є. Гуцалом) 3. Дорогу так приполошило цвітом немов проліг новий Чумацький шлях (Г. Білоус). 4. І бродить місяць над домами неначе срібний вартовий (В. Сосюра).

163. Прочитайте текст, визначте його тему.

Вітер, неначе парубок гарцював у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю. І вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась, мов звірина, і водночас, як їй заманулось, розтрушувала, розметувала, розкублювала над землею холодну вовну.

розтрушувала
розкублювала
неждано
враз

Мовчали закурені поля, німувала насічена рубцями-переметами дорога. Тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною й вітром. Незлинялі накучерявлені дуби, як військо шолом'яне, стояли плечем в плече проти них, надламували їхню силу, а самі по коліна вгрузали у сніг. І враз із діброви неждано обізвалася музика... Та що це?! Мара чи сон?.. З того дива навіть хурделиця крутнулася на одній нозі, присвиснула й погнала по дорозі відьмині клубки холоднечі.

За М. Стельмахом

- ♦ Поясніть значення слів *кожухарка*, *гарцював*, *накучерявлені*. Знайдіть у тексті синоніми до слова *розкидувала*. Що означає вираз *шолом'яне військо*? Як ви розумієте фразу *відьмині клубки холоднечі*?
- ♦ До якого стилю належить цей текст? Які звукові образи створено автором у тексті? Як автор передає рух і динаміку зимової стихії? Що, на вашу думку, могло бути джерелом музики в діброві взимку?
- ♦ Знайдіть у тексті порівняння. Які з них містяться в простому реченні (або в частині складного речення), а яке є підрядною частиною в складнопідрядному реченні? Визначте синтаксичну роль порівнянь у простих реченнях.
- ♦ Випишіть складне речення з підрядною порівняльною частиною.

164. Продовжіть речення підрядними: 1) способу дії й ступеня; 2) порівняльною.

що ← Сніжинки задумливо так летять, → немов

165. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Які особливості підрядних способу дії й ступеня, підрядної порівняльної? Як вирізнити порівняльні звороти в простому реченні (або в складі частини складного речення) і підрядні порівняльні частини в складному реченні?

166. Завдання на вибір.

А. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи й засоби зв'язку частин складних речень. У дужках запишіть вид підрядної частини кожного висловлення. Складіть схему будь-якого речення (на вибір).

1. Було так тихо що навіть шелест листя на яс(и,е)ні здавався в(е,и)ликим шумом (О. Десняк).
2. Сивина бл(и,е)щить у чорному чубі наче оз(и,е)мина

взялась інеєм на осі(н,нн)ьому полі (Є. Гуцало). 3. Море б(?)ється в сірі ске-лі мов з кайданів хоче вийти (О. Олесь). 4. Справа (на)стільки ясна що навряд чи потрібне обговоре(н,нн)я (А. Головка).

Б. За схемами й репродукцією картини Г. Зорика «Теплий штиль» складіть і запишіть речення з підрядними способу дії й ступеня, порівняльними. Підкресліть граматичні основи.

Г. Зорик. Теплий штиль

1. [], (як ...). 2. [, (мов ...),]. 3. (Наче ...), []. 4. [... так], (як ...). 5. [настільки ...], (що ...).

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання.

Сценарій уроку 9 модуля 3

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПРИЧИНИ, НАСЛІДКОВИМИ

Дізнаємося про складнопідрядні речення з підрядними причини, наслідковими

Мовленнєва тема «Людина серед людей»

167. Прочитайте висловлення. Як ви його розумієте? Чи погоджуєтеся ви з автором?

Життя твоє — безцінний дар.
Не забувай про це ніколи.
Ти спиш під зорями стожар
Чи з друзями ідеш до школи.

Живеш ти в місті чи в селі,
Подумай, як життя прожити?
Ти слід залишиш на землі —
То треба гарний залишити!

Л. Шевчук

Доповніть речення, пояснюючи свою думку.

1. Я погоджуюся з автором, тому що ... 2. Допомогати іншим людям необхідно, так що ...

Поставте питання від головної частини до підрядної. Речення з якими видами обставинних ви склали?

Виконаймо додатково. Зробіть фонетичний розбір виділеного слова.

Підрядні обставинні причини:

- пояснюють причину того, про що говориться в головній частині;
- відповідають на запитання *чому? через що? з якої причини?*;
- пов'язуються з головною частиною за допомогою сполучників *бо, що, оскільки, адже, тому що, через те що, внаслідок того що, у зв'язку з тим що:*

чому? з якої причини?

Люблю людей землі своєї, **бо** й я землі своєї син (В. Сосюра).

Підрядні обставинні наслідкові:

- повідомляють про наслідок, результат, який впливає зі змісту головної частини;
- відповідають на умовні питання *і який наслідок? і що ж?*;
- пов'язуються з головною частиною здебільшого за допомогою сполучників *як, мов, ніби, наче, мовби* та ін.:

і який наслідок? і що ж?

Хведот змінився на чужині, **так що** його вже не впізнавали односельчани (У. Самчук).

Підрядна причини може міститися в будь-якій частині речення, а наслідкова — завжди після головної частини речення.

168. Завдання на вибір. Випишіть складнопідрядні речення з підрядними обставинними: **а)** причини, **б)** наслідковими. Підкресліть граматичні основи речень, кружечками виділіть сполучники, складіть схеми.

1. Земля прекрасна, тому що на ній живуть дзвінкоголосі малюки (Ю. Бедзик). 2. Ми з Андрієм щасливо вискочили, користуючись хвилиною відливу, так що й ніг не замочили (М. Коцюбинський). 3. Сліпий страх зазірав Ядвізі у вічі й гнав її все вперед та вперед, так що нарешті вона вже без пам'яті бігла до дубових закутих дверей (В. Іжицький). 4. Годуй діда на печі, тому що й сам там будеш (Нар. творчість).

169. Виражаючи причинно-наслідкові зв'язки, складнопідрядні речення з підрядними причини та наслідковими можуть бути взаємозамінними: *Ми заперечили (чому?), бо не згодні. Ми були не згодні (і який наслідок?), так що заперечили.*

Перебудуйте речення з підрядними причини в підрядні наслідкові й навпаки.

1. Сонце зайшло за хмару, так що враз зробилося сіро та похмуро. 2. На ґанку було тихо, бо бабуся покликала онуків обідати. 3. Червень був сухим і спекотним, так що ми не встигли поласувати полуницею. 4. Соковита висока трава росла біля нашого будинку, тому що її вчасно не скошили.

170. Складні сполучники в підрядних причини можуть розчленовуватися. Це залежить від мети мовця: *Твір я написав швидко, тому що мені сподобалася прочитана повість. — Твір я написав швидко тому, що мені*

сподобалася прочитана повість. У підрядних наслідкових сполучник так що не розчленовується. При розчленуванні цього сполучника підрядна наслідкова перетворюються на підрядну способу дії й ступеня:

Прочитайте, визначте вид підрядних частин у реченнях. Чи можливе в них розчленування сполучників? Обґрунтуйте свою відповідь.

1. На березі ставало темно, тому що з берега насувала важка чорна хмара (О. Донченко). 2. Край неба на сході помітно блідне, так що можна було розпізнати пелену розірваних вітром хмар (В. Кучер).

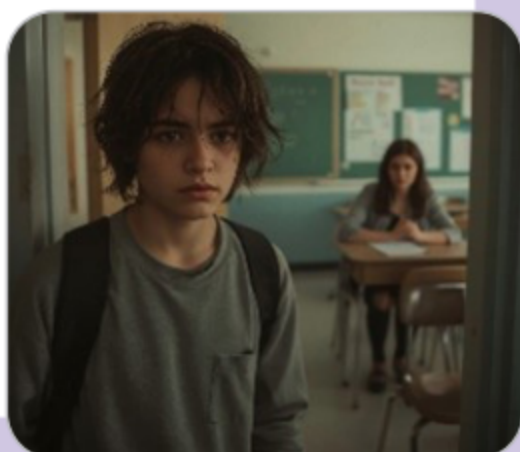
Виконаймо додатково. Охарактеризуйте кожну частину одного речення (на вибір) за планом характеристики простого речення.

171. Використовуючи малюнки з плаката, установіть причинно-наслідкові зв'язки між подією та її наслідком і складіть складнопідрядні речення з підрядними причини чи наслідковими.

Причина чи наслідок?

так що

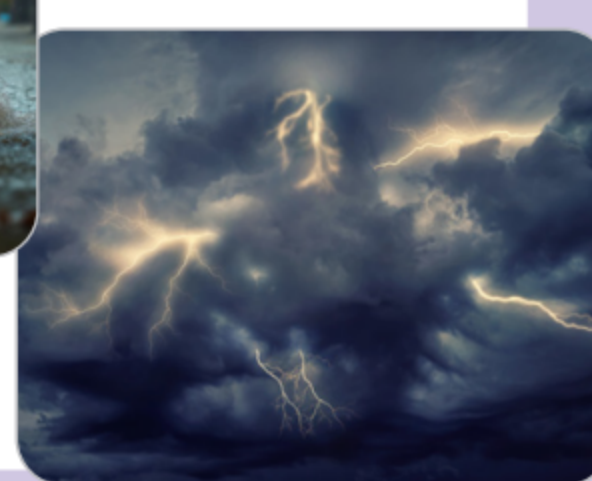
адже

так що

оскільки

172. Прочитайте текст. Визначте його стиль і головну думку. Доберіть заголовок.

Ти живеш серед людей, так що все навколишнє тією чи іншою мірою стосується тебе. Жити серед людей — це все одно, що ходити по казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квіток із краплями роси, що тремтять на них. Треба так торкатися квіток, щоб не впала на землю жодна крапля. Обережно торкайся й до людини.

Умій відчувати поряд із собою людину, умій розуміти її душу. Не завдай своїми вчинками, своєю поведінкою болю, образи, тяжких переживань

іншим людям. Умій підтримати, допомогти, підбадьорити людину так, як тебе підтримують твої близькі.

Не проявляй байдужості, тому що байдужість — це одна з найгірших якостей. Живучи в суспільстві, ти на кожному кроці стикаєшся з іншими людьми, так що кожне твоє задоволення, кожна радість чогось коштують іншим людям: напруження їхніх духовних і фізичних сил, турбот, занепокоєння, тривоги, роздумів. Торкаючись людини, ти береш собі частинку її життя. Ти береш зернятко з купи золотої пшениці, іскру з багаття, зриваєш яблуко у величезному саду. Не бери цілої жмені там, де достатньо зернятка. Не бери жар лопатою, де потрібна одна іскра. Не рубай яблуню з усім урожаєм там, де достатньо одного яблука. Умій жаліти й шкодувати, берегти й оберігати; умій побачити безмежно дорогу людську цінність (За В. Сухомлинським).

стосується
занепокоєння
підтримати
цінність

- ♦ Як ви розумієте вираз «відчувати поряд із собою людину»? Чи намагаєтеся ви зрозуміти своїх близьких і друзів? У чому це проявляється?
- ♦ Чому автор закликає читача не бути байдужим?
- ♦ Знайдіть у тексті складнопідрядні речення з підрядними обставинними, визначте їхній вид. Випишіть речення з підрядними причини й наслідковими.

Виконаймо додатково. Складіть схеми виписаних речень.

173. Співпрацюймо в парах. З опорою на зміст тексту з впр. 172 у ході діалогу (до 9-ти реплік) поміркуйте, чому не потрібно бути байдужим до людей. Наведіть приклади з власного життєвого досвіду. Використовуйте складні речення з підрядними причини й наслідковими.

174. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Складіть зв'язне висловлення про особливості складнопідрядних речень з підрядними: **а)** наслідковими, **б)** причини. Вкажіть їхнє значення, розташування частин, особливості використання сполучників

175. Завдання на вибір.

А. Спишіть речення, розкриваючи дужки, ставлячи пропущені розділові знаки. У дужках вкажіть вид підрядних частин.

1. Погода стояла тепла (й, і) сонячна так що ши(б,п)ки на вікнах аж м(е,и)готіли (Гр. Тютюнник). 2. (Не)злякають вас (ні)кого холодні сніги бо ро(з, с)топе вас сонце блискуче (О. Олесь) 3. На горизонті тр(е,и)мтіло голубе мар(е,и)во так що на пр(е,и)бережних барханах пропливали голубі тіні (О. Десняк). 4. (Ні)яка (в,у) світі сила нас (не)зламає бо нас корі(нн,н)я наше (в,у) з(е,и)млі тр(и,е)має (Гр. Дудка).

Б. Замініть у реченнях другорядні члени речення, виділені курсивом, підрядними причини. Потім перебудуйте їх у підрядні наслідкові. Запишіть обидва варіанти складних речень.

1. *Завдяки допомозі друзів юнакові вдалося закінчити проект.* 2. *Дідусь зблід від різкого болю в попереку.* 3. Концерт просто неба закінчився раніше *через зливу.*

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивні вправи.

Сценарій уроку 10 модуля 3

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МЕТИ, УМОВИ Й ДОПУСТОВИМИ

Дізнаємося про складнопідрядні речення з підрядними мети, умови і допустовими

Мовленнєва тема «Увага до людей з особливими потребами»

176. Прочитайте, прокоментуйте написання слів з дужками. Чи вважаєте ви думку автора слушною? Про кого потрібно турбуватися?

Як(би) я турбувався лиш про себе, вже(б) онімів давно від самоти (Д. Павличко).

Поясніть сенс цього вислову, доповнюючи речення.

1. Турбуватися про інших необхідно, щоб ... 2. Турбота про ближнього вимагає багато зусиль, хоча

Поставте запитання від головних частин до підрядних у реченні Д. Павличка, а також у складених вами реченнях і визначте види підрядних в них.

Підрядні обставинні мети:

- пояснюють мету дії, про яку повідомляється в головній частині;
- відповідають на запитання *з якою метою? навіщо? для чого?*;
- пов'язуються з головною частиною за допомогою сполучників *щоб, аби, для того щоб, з тим щоб:*
з якою метою? навіщо?

Щоб море не висохло, потрібно багато краплин (В. Симоненко).

Підрядні обставинні умови:

- пояснюють умову дії, про яку повідомляється в головній частині;
- відповідають на питання *за якої умови?*;
- пов'язуються з головною частиною за допомогою сполучників *якщо, коли, якби, як, раз, аби:*

Коли ти маєш перли, то й розум май і перед свинями не розсипай (Л. Глібов).

за якої умови?

Підрядні обставинні допустові:

- роз'яснюють обставину, всупереч якій відбувається дія у головній частині;
- відповідають на запитання *незважаючи на що?*;
- пов'язуються з головною частиною за допомогою сполучників *хоч, хай, незважаючи на те що, дарма що*:

незважаючи на що?

Добру науку приймай, **хоч** її і від простого чуєш (І. Франко).

177. Прочитайте, визначте види підрядних частин. Як ви вважаєте, за якою ознакою речення об'єднані в групи?

I. Якщо хочеш жити для себе, живи для інших (*Сенека*). 2. Ми позбавляємося від ненависті, низинних бажань, гордині, коли розвиваємо в собі альтруїзм, любов, ніжність і співчуття (*Далай-Лама*).

II. Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (*М. Коцюбинський*). Аби найкраще помститися, потрібно досягти величезного успіху (*Фр. Сінатра*).

III. Не скупись на ласку й тепло, так що з людьми буде тобі не студно (*П. Камінський*). 2. Теплий туман налив балку, так що дерева потопали в ньому (*М. Коцюбинський*).

- ♦ Випишіть з кожної групи афоризм. Підкресліть граматичні основи й виділіть сполучники, накресліть схеми, вкажіть види підрядних.

178. Спишіть, вставте замість пропусків потрібні для зв'язку сполучники й поставте розділові знаки. У дужках вкажіть види підрядних.

1. ... у людства не було фантазії було б стократ на світі важче жити (*Г. Коваль*). 2. Десь об груди землі розбиваються лебеді ... училися вірності люди у них (*Є. Летюк*). 3. Не боїться любов розлуки не дається печалі в руки синім зором зорить у далі ... за це й не дають медалі (*А. Малишко*).

179. Підрядні умови зі сполучником *коли* необхідно відрізняти від підрядних з'ясувальних чи підрядних часу, а підрядні мети зі сполучником *щоб* — від підрядних означальних, з'ясувальних чи способу дії. Наприклад:

I. **Коли** буде гарна погода, ми підемо на прогулянку (підрядна умови). — Дитина усміхнулася, **коли** побачила веселку (підрядна часу). — Мама запитала, коли почнеться фільм (підрядна з'ясувальна). **II.** Треба багато працювати, **щоб** досягти успіху (підрядна мети). — Не було колись жодної оселі, **щоб** її не прикрашали рушниками (підрядна означальна). — Варто прослідкувати, **щоб** усі умови договору були дотримані (підрядна з'ясувальна).

Завдання на вибір.

А. Замініть виділені курсивом словосполучення підрядними частинами, використовуючи для зв'язку сполучники *коли* і *щоб*. Запишіть складені речення, укажіть види підрядних.

1. *Для привернення уваги співрозмовниць і співрозмовників* використовують образні висловлювання та цитати. 2. Люди довіряють одне одному *під час щирої розмови*. 3. Колеги підтримують одне одного *в період роботи над складними проєктами*. 4. Друзі та подруги завжди допомагають *заради зміцнення дружби*.

Б. Складіть і запишіть складнопідрядні речення, об'єднуючи пари простих речень, використовуйте для зв'язку сполучники *коли* і *щоб*.

1. Всі доброзичливі. У колективі створюється сприятлива атмосфера.
2. Друзі підтримують у важкі моменти. Людина не почувається самотньою.
3. Батьки проводять час з дітьми. Сімейні зв'язки зміцнюються.
4. Колеги поважають думки один одного. У колективі панують доброзичливі стосунки.

180. Доповніть речення підрядною частиною. Порівняйте зміст складених речень.

181. Прочитайте. Яка актуальна суспільна проблема розкривається в тексті? Поясніть заголовок статті.

Усі ми рівні, усі ми різні: толерантність як основа взаємної поваги

Будь-яке суспільство є багатоманітним. Воно складається з мільйонів унікальних особистостей, кожна з яких має свої життєві обставини, цінності, досвід і внесок у спільноту. Саме тому ми визнаємо незаперечну істину: всі ми рівні у своїй гідності та різні у своїй унікальності.

Ця фраза — не просто заклик, а філософія поваги, яка має бути основою ставлення до кожної людини в суспільстві. Йдеться про створення інклюзивного середовища, у якому кожна особистість відчуває свою цінність, має доступ до ресурсів і можливість реалізовувати свій потенціал незалежно від фізичних особливостей, когнітивних відмінностей, життєвого досвіду чи соціального статусу.

будь-яке
мільйон
середовище
спадщина
передусім

В Україні діти з інвалідністю мають право на освіту, розвиток і активну участь у житті суспільства. В освітніх закладах формується середовище, в якому вони можуть реалізовувати себе на рівні з іншими, отримуючи підтримку відповідно до своїх потреб.

Діти-біженці та діти з досвідом міграції — це повноправні члени нашої спільноти. Вони мають право на безпеку, якісну освіту та підтримку, що сприятиме їхній адаптації й розвитку. Наша відповідальність як суспільства — гарантувати їм умови для повноцінного життя.

Варто також пам'ятати про дітей, які належать до етнічних, релігійних і мовних спільнот. Їхня культурна спадщина є цінною частиною спільного надбання. Ми визнаємо й поважаємо їхнє право на збереження ідентичності, освіту рідною мовою та всеосяжну участь у суспільному житті.

Діти з родин, які опинилися у складних життєвих обставинах, мають ті самі права, що й інші. Їм потрібна не лише матеріальна підтримка, а передусім — рівний доступ до якісної освіти, розвитку, охорони здоров'я, а також повага до їхньої гідності.

Діти, які залишилися без батьківського піклування, потребують стабільного, турботливого середовища, в якому вони можуть розвиватися, будувати довірливі стосунки й почуватися у безпеці. Основою цієї підтримки мають бути не жаль, а відповідальність, гідність і повага.

Справжня сила суспільства визначається його здатністю створити умови, у яких кожна людина, незалежно від своїх особливостей, може жити гідно, навчатися, працювати, бути почутою й впливати на спільні рішення.

Коли повага до прав людини, рівність і прийняття різноманіття стають основами суспільного устрою, ми будуємо не просто інклюзивну державу, а справді справедливе, мудре та стійке суспільство.

- ♦ Як ви розумієте поняття «інклюзивне середовище»? Чому ми маємо всіляко підтримувати дітей з особливими освітніми потребами і будувати з ними рівноправні партнерські стосунки?
- ♦ Складні речення з якими видами підрядних є в тексті? Випишіть з тексту останнє речення, підкресліть граматичні основи, накресліть схему, вкажіть у дужках вид підрядної частини.

182. Співпрацюймо в групах. Обговоріть проблему, порушену в тексті впр. 181, використовуючи речення з підрядними мети, умови, допустовими.

183. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в парах. Складіть діалог — підсумок вивченого з теми.

184. Завдання на вибір.

А. Випишіть з будь-яких текстів або складіть самостійно три складних речення з підрядними мети, умови, допустовими. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми, вкажіть у дужках види підрядних частин.

Б. Доповніть плакат правилами налагодження рівноправних партнерських стосунків із дітьми з особливими освітніми потребами. Використайте складні речення з підрядними мети, умови, допустовими.

Спілкуючись із дитиною з інвалідністю, дотримуйтесь принципів рівності, поваги та відкритості.

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання.

Сценарії уроків 11-12 модуля 3

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

Дізнаємося про складнопідрядні речення з кількома підрядними: з однорідною, неоднорідною, послідовною підрядністю, розділові знаки в цих реченнях.

Мовленнєва тема «Історичні постаті: Іван Мазепа»

185. Прочитайте вислів. Чи завжди досвід минулого може бути корисним у вирішенні сучасних проблем? Наведіть аргументи «за» і «проти» твердження автора. Коли історичний досвід може бути неактуальним або навіть шкідливим?

Той, хто уважно розглядає минулі події, здатний передбачати майбутнє та застосовувати ті засоби, якими вже користувались у минулому (Н. Макіавеллі).

- ♦ Визначте вид складного сполучникового речення. Скільки частин входить до його складу? За допомогою питань встановіть вид підрядних. Вкажіть, чи залежать підрядні частини від одного слова чи від всієї головної частини? Спробуйте скласти схему.

186. Прочитайте. Про що ви дізналися з тексту?

Складне речення, у складі якого є одна головна частина і дві або більше підрядних, називаємо **складнопідрядним з кількома підрядними**.

Частини складнопідрядних речень з кількома підрядними можуть поєднуватися, утворюючи три типи підрядності: однорідну, неоднорідну й послідовну.

При **однорідній підрядності** підрядні частини належать до одного виду, залежать від одного слова головної частини або від всієї головної частини й відповідають на те саме питання. Наприклад: 1. Хотіла б я піснею стати у сую хвилину ясну, щоб вільно по світі літати, щоб вітер розносив луку (Леся Українка).

З якою метою?
[...], (щоб ...), (щоб ...).

При **неоднорідній підрядності** підрядні частини різні за видом, залежать від різних слів головної частини або від всієї головної частини й відповідають на різні питання. Наприклад: 2. Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці, бо щастя не дається дурно (М. Коцюбинський).

З якою метою? Чому? З якої причини?
(Щоб ...), [...], (бо ...).

У реченнях із **послідовною підрядністю** підрядні частини утворюють ланцюжок: перша підрядна залежить від головної частини, друга підрядна залежить від першої підрядної і т.д. Наприклад: 3. А там прохолодно синів Дніпро, по якому пропливали річкові трамваї з людьми, що їхали на далекі пляжі (Ю. Мушкетик).

Який? Якими
[...], (по якому...), (що ...).

- ♦ Проаналізуйте приклади № 1, 2, 3. У яких реченнях підрядні частини відносяться до всієї головної частини, а які — до одного слова?
- ♦ Чим відрізняються вертикальні схеми речень, наведені в інфографіці (с. 44), від лінійних схем речень, які містяться в тексті?

187. Прочитайте. Накресліть схеми речень, визначте типи підрядності в них.

1. Коли ми пройшли через випробування й насолоду твору, можна спробувати здати собі звіт з того, що ми прочитали (Ю. Шерех). 2. Чую спів трембіти, бо в ньому безмежна ніжність душі моїх земляків-селян, бо він є жагою спраглою по красі серця... (Г. Чубач). 3. Чоловік пильно дивився на Савку, немов хотів побачити, що в нього під пальтом з дешевого сукна й під шапкою з довгими вухами (Л. Пономаренко).

Для гопитливих

У складнопідрядних реченнях з трьома й більше підрядними можливі комбінації типів підрядності, зокрема однорідної та послідовної підрядності, однорідної та неоднорідної підрядності та ін. Такий тип підрядності називається комбінованим або змішаним. Наприклад, Гідним поваги ми називаємо того, хто робить краще й прекрасніше все, до чого наблизиться, чого торкнеться, про що заговорить (Ж. Марсель).

188. Здебільшого, підрядні означальні, з'ясувальні та обставинні способу дії й ступеня залежать від одного слова головної частини, інші види підрядних обставинних залежать від усієї головної частини.

Спишіть, розкриваючи дужки й ставлячи пропущені розділові знаки. Складіть схеми речень. Визначте вид підрядних частин і вкажіть: вони залежать від одного слова чи від всієї головної частини.

1. Ро(?)кажи як за горою сонечко сідає як у Дніпра веселочка воду пози-чає (*Т. Шевченко*). 2. Люблю весну коли плюскочуть ріки коли рида о(т,д) щастя соловей... (*В. Сосюра*). 3. Я мрію так жи(т,тт)я прожити щоб кров і піт ві(д,дд)ать землі своїй щоб у плодах мої хилились віти... (*М. Стельмах*). 4. (В)ночі Андрій довго (не)міг заснути бо в хаті було видно о(т,д) в(е,и)ликих зірок на небі бо густо пахло холодною м(?)ятою (*За Гр. Тютюнником*).

189. У складному реченні з однорідною підрядністю перед сполучниками **і, й, та (=і), або, чи** кома не ставиться, якщо вони поєднують однорідні частини. При цьому другий сполучники (сполучне слово) можемо пропускати: *Пройшло немало років, як погас вогонь війни і вичахли гармати* (*Д. Луценко*).

Завдання на вибір. Випишіть речення з однорідною підрядністю (розділові знаки пропущено), у яких між підрядними частинами кома: **а)** не ставиться, **б)** ставиться.

1. Як неприємно коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає (*О. Довженко*). 2. Велике діло коли людина має чисте сумління коли ніякі тіні не каламутять не забруднюють душу (*М. Стельмах*). 3. Бачив не раз як перся тут волохатий ведмідь як приходили дурні вепри толочили всю траву та ламали кущі (*Іван Багряний*). 4. А Марко й далі співав дарма що його пісню глушили якісь несамовиті громи і дарма що її не чули ні бійці ні дід ні коні (*М. Стельмах*).

190. Прочитайте, доберіть заголовок. Чому автор називає Івана Мазепу «суперечливою особистістю»?

25 липня 1687 року гетьманом України став Іван Мазепа — непересічна особистість в українській історії. Во-роги його вважали хитрим політиком і зрадником. Прихильники стверджували, що він прагнув порятунку та процвітання для рідної землі. Скільки людей, стільки й думок. Однак, що би про нього не говорили, мусимо ви-знати, що для України він зробив чимало. Період його правління харак-теризувався відродженням гетьманської України, передусім Києва — її духовного центру, розвитком культури, а також піднесенням соціально-го та релігійного життя.

вважали
піднесення
кар'єрний
дорогоцінні

Піднявшись кар'єрними сходами, Іван Мазепа багато уваги приділив саме розвитку освіти. Він був спонсором будівництва Києво-Могилянської

академії та Чернігівського колегіуму. І взагалі був досить щедрим меценатом: будував та реставрував церкви, дарував храмам дорогоцінні речі, опікувався православними святинями за межами України. І все це за власні кошти.

К. Устиянович.
Мазепа на переправі
через Дніпро

- ♦ Які сфери життя України розвивалися за часів правління Мазеви?
- ♦ Як ви розумієте фразу «Скільки людей, стільки й думок» щодо оцінки діяльності історичних постатей?
- ♦ Знайдіть у тексті складне речення з кількома підрядними, визначте тип підрядності.

Співпрацюймо в групах. Скажіть, для яких стилів мовлення та для яких мовленнєвих ситуацій характерно використання складнопідрядних речень з кількома підрядними частинами.

191. Відновіть висловлювання, використовуючи частини складного речення, сполучник і сполучне слово з дужок. Складіть вертикальну і горизонтальну схеми цього речення, визначте тип підрядності.

1) був добрим громадянином своєї епохи; 2) той має найбільші підстави; 3) бути сучасником усіх епох майбутнього (хто, щоб) (Й. Гете).

192. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Складіть план тексту вправи 186, перекажіть за планом.

193. Завдання на вибір.

А. Спишіть, розкриваючи дужки. У складнопідрядному реченні з кількома підрядними підкресліть граматичні основи, складіть його схему.

Іван Степанович Мазепа — особистість настільки (не)ординарна й багатогра(н,нн)а, що для його зображе(н,нн)я потрібна вся палітра фарб, тому що в його жи(т,тт)і було багато пригод, крутих поворотів, ударів долі й незмі(н,нн)ого заступництва фортуни. Природже(н,нн)ий політик, обдарований полководець і дипломат, людина відважна, честолюбна й цілеспрямована — він був уособле(н,нн)ям епохи українського духовного відродже(н,нн)я та розквіту козацтва. Поет і філософ, чудово освіче(н,нн)ий, казково багатий, з прозорливим і глузливым розумом, він двадцять

років успішно лавірував в океані політичної боротьби, залишаючись біля керма України.

Б. Розгляньте репродукцію картини К. Устияновича «Мазепа на переправі через Дніпро». Складіть за її змістом і запишіть три складних речення з різними типами підрядності.

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання.

Сценарій уроку 13 модуля 3

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВІДОМОСТЕЙ З ТЕМИ «СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ»

Узагальнимо й систематизуємо вивчене з теми; перевіримо себе.

194. Співпрацюймо в групах. Повторіть вивчене в модулі за інфографікою, яка міститься на с. Підготуйте повідомлення про: **а)** складнопідрядне речення, **б)** складнопідрядне речення з кількома підрядними. Доберіть приклади.

195. Подивіться в ютубі для повторення навчальні відео з таких тем: «Складнопідрядне речення», «Види підрядних у складнопідрядному реченні», «Складнопідрядні речення з кількома підрядними».

196. Прокоментуйте правопис і вимову цих слів. За потреби звертайтеся по допомогу до списків слів для запам'ятовування з рамок (сценарії уроків № 1–12 цього модулю).

Здобу(т,тт)я, зуси(л,лл)я, (по)справжньому, найці(н, нн)іший, лю(д, т)-ство), кі(н,нн)ота, широчі(н,нн)ь.

197. Перепишіть перше речення з уривку вірша Р. Третякова (с. 43). Підкресліть граматичні основи й вкажіть кількість підрядних частин. Накресліть схему, визначте тип підрядності. Чи є в цьому реченні частина з ускладнювальними елементами?

198. Співпрацюймо в парах. Складіть кілька складнопідрядних речень за репродукцією картини Федора Манайла «Містечко» (с. 43).

199. Виконайте синтаксичний розбір речення за планом і зразком.

Дорогими для мене стали схили Дніпра, де колишуться віти закоханих мрій (Д. Луценко).

План синтаксичного розбору складнопідрядного речення

1. Підкреслити всі члени речення, скласти схему.
2. Указати, що речення складне, його вид, з кількох частин складається, яка з них головна, а яка — підрядна, вид підрядної.
3. Визначити вид речення за метою висловлення (розповідне, питальне чи спонукальне).
4. Установити наявність емоційного забарвлення речення (окличне чи неокличне).
5. Проаналізувати кожну частину складного речення й визначити:
 - склад граматичної основи (двоскладне чи односкладне);
 - наявність/відсутність другорядних членів (поширене чи непоширене);
 - наявність всіх членів речення, необхідних для розуміння змісту речення (повне чи неповне);
 - чи містяться у реченні ускладнювальні елементи (однорідні члени, звертання, вставні слова, порівняльний зворот, відокремлені чи уточнювальні члени).

Зразок. У дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься
потім Батьківщина (Л. Костенко).

який?
[=], (котрий =).

Речення складнопідрядне, складається з двох частин: головної та підрядної означальної, розповідне, неокличне.

1-а частина односкладна означено-особова, поширена, повна, неускладнена.

2-а частина двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

200. Перейдіть за QR-кодом в електронний додаток до підручника й виконайте онлайн тренувальні тестові завдання з тем модуля. Маєте кілька спроб, щоб усунути помилки.

201. Хвилинка для смішинки. Прочитайте. Поясніть гумористичний сенс діалогу. Вкажіть складнопідрядне речення, визначте вид підрядної.

На уроці малювання Андрійко звертається до сусіда по парті:

— Богдане, круто ти намалював! Мені аж їсти захотілося!

— Від сходу сонця?

— Треба ж! А я думав, що ти намалював яєчню!
(З інтернету).

МОДУЛЬ 4

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Моя скарбниця яскравих висловів

Наша славна Україна,
Наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?
В. Самійленко

Моя галерея

Григорій Зозуля. Яблунівка перед Різдвом

Безсполучникове складне речення (БСР) містить частини, об'єднані в одне ціле за змістом, але поєднання їх здійснюється не сполучниками та сполучними словами, а інтонацією.

Смислові відношення в безсполучниковому складному реченні

БСР із відносно самостійними, рівноправними частинами (співвідносяться зі ССР)

Зривається північний вітер, мете сніг (О. Десняк).

БСР із відносно взаємозалежними, нерівноправними частинами (співвідносяться зі СПР)

Білі мухи налетіли — все подвір'я стало біле (М. Рильський).

Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні

кома, крапка з комою

при таких смислових відношеннях між частинами, що виражають:

- перелік подій, фактів;
- послідовність подій, фактів;
- одночасність подій, фактів.

двокрапка

при таких смислових відношеннях між частинами:

- причини;
- пояснення;
- доповнення, уточнення.

тире

при таких смислових відношеннях між частинами:

- протиставлення;
- наслідок (висновок);
- порівняння;
- часу;
- умови.

Інтонація в безсполучниковому складному реченні

інтонація переліку

(невелика пауза між частинами, де стоїть кома, трохи більша пауза, де крапка з комою)

Знову сіється сніг, у полях за селом тчуться і тчуться сувої [], [].
Уже вода замерзла на озерах; опада останнє листя і яснить алею
(М. Рильський). []; [].

інтонація пояснення

(на останньому слові першої частини перед двоокрапкою інтонація знижується, на першому слові другої частини — підвищується)

Спи й слухай: вітер шаста то в діброви, то з дібров (М. Вінграновський).
[] : [].

інтонація зіставлення

(на останньому слові першої частини перед тире інтонація підвищується, на першому слові другої частини — знижується)

Потім упали сніги — ударила люта зима (О. Гончар) [] — [].

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Поглибимо й розширимо знання про безсполучникове складне речення, його будову, смислові відношення між частинами такого речення.

Мовленнєва тема «Родинно-побутова культура українців»

202. Визначіть вид складних речень у лівій і правій колонках. Порівняйте, чим схожі ці речення, а чим відрізняються.

Дерево тримається корінням,
а людина — сім'єю.
Коли вся родина разом,
то душа на місці.

Дерево тримається корінням,
людина — сім'єю.
Уся родина разом — душа на місці.
Прислів'я

- ♦ Прокоментуйте зміст висловів про ставлення українців до родинних стосунків.

203. Опрацюйте схему інфографіки на с. 86. Яке речення називається безсполучниковим? Як його частини поєднані між собою?

Запишіть речення — перших два приклади зі схеми інфографіки, підкресліть граматичні основи. Накресліть схеми речень, у якій обидві частини позначте квадратними дужками.

204. З'ясуйте, які це речення: прості з однорідними членами речення або складні безсполучникові. Аргументуйте свою відповідь. Запишіть лише безсполучникові складні речення, підкресліть граматичні основи.

1. Стеле м'якенько — лиш твердо спать (*Нар. творчість*). 2. З городу не біжить — вихором вилітає Мар'яна (*М. Стельмах*). 3. Полетіла б до тебе, та крилець не маю (*Нар. творчість*). 4. Не русалонька блукає — то дівчина ходить (*Т. Шевченко*).

205. Завдання на вибір. Ознайомтеся з таблицею. Потім поділіться отриманою інформацією одне з одним.

А. Групи безсполучникових складних речень з рівноправними частинами

Смислові відношення	Приклади
Одночасність подій, явищ	<i>Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе</i> (Нар. творчість).
Послідовність подій, явищ	<i>Лягло сонце за горою, зірки засіяли</i> (Т. Шевченко).
Зіставлення або протиставлення подій, явищ	<i>Літо дбає — зима поїдає</i> (Нар. творчість). <i>Дерево міцне корінням — людина горінням</i> (Нар. творчість)

Б. Групи безсполучникових складних речень
з нерівноправними частинами

Смислові відношення	Приклади
Доповнення	Мати вірила: земля все знає (М. Стельмах)
Пояснення	Щастя не кінь: прямої дороги не визнає (Нар. творчість)
Причини	Люди часто хворіють — берегтися не вміють (Нар. творчість)
Порівняння	Говорить — шовком вишиває (Нар. творчість)
Умови	Не навчив батько — не навчить і дядько (Нар. творчість)
Часу	З'явилися опеньки — скінчилося літо (Нар. творчість)
Наслідку	Без вечері лягаєш — струнку фігуру маєш (Нар. творчість)

206. Для визначення смислових відношень між частинами складних безсполучникових речень усно додайте сполучники та сполучні слова з довідки.

1. Ще сонячні промені сплять — досвітні огні вже горять (Лєся Українка). 2. Рожевий день палав, гули на квітах бджоли (М. Рильський). 3. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 4. Гляне — холодною водою обіллє (Марко Вовчок).

Довідка. Що, і, а, наче.

- ♦ Чи можна стверджувати, що БСР синонімічні складносурядним і складно-підрядним реченням?

Для розумлих

Іноді складні безсполучникові речення допускають різне розуміння смислових відношень, і тому їх можна співвіднести як зі складносурядними, так і зі складнопідрядними реченнями: Багато няньок — дитина без носа (Прислів'я). Порівняйте: Багато няньок, а дитина без носа. — Коли (якщо) багато няньок, то дитина без носа.

207. Допишіть речення так, щоб утворилися безсполучникові складні речення. Визначте смислові відношення у складених висловленнях.

1. Шануй тата й маму, тобі ... 2. Дружна та згуртована родина — ... 3. Цінуй спілкування в родинному колі, воно... . 4. Слухай батьківські поради: буде...

208. Прочитайте. Визначте тему та основну думку тексту. Доберіть заголовок тексту.

Шануй і поважай матір і батька: вони дали тобі життя. Ти будеш дорослою людиною, а для матері й батька до останнього подиху залишишся дитям. Пам'ятай: ти — сенс їхнього життя, радість і горе твоїх батьків, своєю працею й піклуванням вони несуть радість у твоє життя. Не забувай: батьки також мають право на радість.

Вони ночей не спали біля твоєї колиски, коли ти хворів, вони прислухались до твого дихання, до биття твого серця.

Пам'ятай: сонце осяює твій радісний ранок, для них же воно — на вечірньому прюзі. Нехай небо їхнього надвечір'я буде ясным. Дорожи честю сім'ї, оберігай її, як святиню. Де б ти не був, ніколи не забувай про свою рідну домівку. Завжди пам'ятай про неї (За В. Сухомлинським).

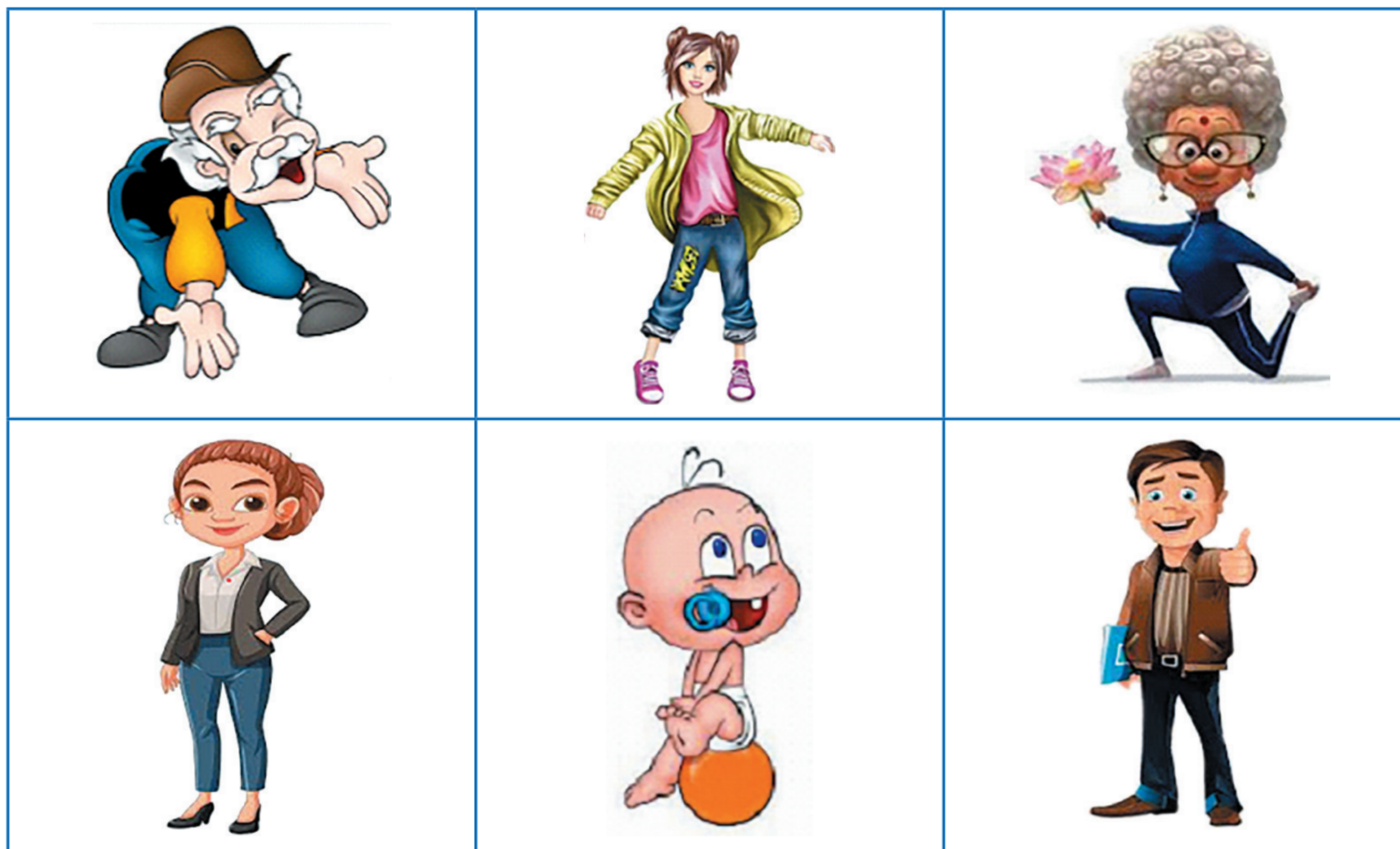
їхнього
радісний
надвечір'я
святиня

- ♦ Випишіть безсполучникові речення, визначте смислові відношення між частинами, зверніть увагу на розділові знаки; підкресліть граматичні основи, накресліть схеми речень.
- ♦ Чи погоджуєтеся ви з порадами автора? З чим можете посперечатися? Що б додали до цих порад?
- ♦ Знайдіть в тексті безсполучникове складне речення, яке має більше, ніж дві частини. Чи однакові смислові відношення між частинами в цьому реченні?

Для гопитливих

Особливості вживання в мовленні безсполучникових складних речень полягають у тому, що такі речення недостатньо чітко виражають характер смислових відношень між частинами. Тому вони виразніші та емоційніші за рахунок інтонації як основного засобу зв'язку між частинами.

- 209.** Візьміть участь у грі «Бінго». Переможе той, хто швидше складе характеристику кожному членові родини, зображеному в клітинках поля, за допомогою безсполучникового складного речення.

210. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Розкрийте основні ознаки безсполучникового складного речення: 1) будову, 2) смислові відношення, 3) інтонаційне оформлення.

211. Завдання на вибір.

А. Випишіть спочатку безсполучникове складне речення з рівноправними частинами, а потім — з нерівноправними. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

1. Зійде сонце — утру сльози (*Т. Шевченко*). 2. Лягло сонце за горою, зірки засіяли (*Т. Шевченко*). 3. Подивилась ясно — заспівали скрипки (*П. Тичина*). 4. Пан гуляв у себе в замку — у ярмі стогнали люди (*Леся Українка*). 5. Бачу здалеку: хвиля іскриста грає вільно по синьому морю (*Леся Українка*). 6. Малі озера блискають незлісно, колише хмара втомлені громи (*Ліна Костенко*).

Б. Доберіть другу частину речень, щоб утворилося безсполучникове складне речення.

1. Тато в перукарні, мама працює над проектом, ... [перелік]. 2. Дорослі люблять спокій — ... [протиставлення]. 3. У моїй родині є традиція: ... [доповнення]. 4. Дотримуюся правил нашої сім'ї — ... [наслідок]. 5. До дідуся та бабусі завжди особливе ставлення: ... [причина].

В. Перейдіть за QR-кодом. Знайдіть відповідності.

Сценарій уроку 2 модуля 4

КОМА Й КРАПКА З КОМОЮ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Дізнаємося, коли ставиться кома й крапка з комою в безсполучниковому складному реченні

Мовленнєва тема «Захоплення: посткросинг»

212. Прочитайте. Чи згодні ви з думкою французького філософа? Чи актуальним є це твердження в ХХІ ст.? Як часто ви пишете листи чи надсилаєте листівки?

Майже всі важливі справи люди здійснюють шляхом листування; отже, одного вміння говорити недостатньо (*Люк де Вовенарг*).

- ♦ Визначте смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення.
- ♦ Чому між його частинами стоїть крапка з комою? Свою відповідь перевірте за правилом у рамці.

На письмі між частинами безсполучникового складного речення ставимо кому й крапку з комою при смислових відношеннях, що виражають перелік, послідовність або одночасність подій, фактів тощо. Між частинами таких речень можна вставити сполучник *і*.

Кому ставимо, якщо речення короткі й тісно пов'язані за змістом: *Цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже* (Л. Костенко).

[== —] , [— ==] .

Крапку з комою ставимо тоді, коли частини безсполучникового складного речення менш пов'язані за змістом і більш поширені, особливо якщо одна з частин або обидві вже мають у середині розділові знаки: *Ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою* (Т. Шевченко).

[— ==] ; [==] .

213. Прочитайте речення з інтонацією переліку. Поясніть, чому в них стоять різні розділові знаки, хоча за будовою й смисловими відношеннями вони подібні.

1. Небо було синіше од моря, море було синіше од неба (М. Коцюбинський). 2. Хлопчик поминув сосняк, пішов дубиною; в дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму (М. Вінграновський).

Виконаймо додатково. Вкажіть граматичні основи, охарактеризуйте усно частини складних речень (односкладна чи двоскладна, поширена чи непоширена, повна чи неповна, якщо ускладнена, то яким елементом).

Для запам'ятовування

Крім уже відомих вам ознак складного безсполучникового речення (смисловий зв'язок, інтонаційне оформлення, порядок розташування частин, дієслова-присудки одного часу й виду) можуть міститися й деякі інші ознаки: спільні для частин другорядні члени речення, повтор слів, однаковий порядок слів у кожній частині тощо.

214. Спишіть речення, вставляючи між їхніми частинами пропущені кому або крапку з комою. Визначте, у яких реченнях частини виражають одночасність подій, а в яких — послідовність. Доведіть, що всі речення складні безсполучникові.

1. Сонце високо косарі далеко коси дзвенять коні пасуться (О. Довженко). 2. Ріс місяць і блід росли скелі і блідли (М. Коцюбинський). 3. За дверима шуміла чужим шумом річка метушились люди зі смолоскипами в руках стукотіли сокири (О. Гончар). 4. Біліє місяць люде сплять (Т. Шевченко).

Виконаймо додатково. Вкажіть речення, у якому є загальний другорядний член речення для обох частин.

215. Кому або крапку з комою ставимо між відносно рівноправними частинами безсполучникового складного речення. Такі речення можуть бути синонімічними до складносурядних.

За зразком замініть складносурядні речення на складні безсполучникові й навпаки. Запишіть утворені речення, поставте необхідні розділові знаки.

Зразок. 1. *Настала ніч, і в будинках увімкнули світло. — Настала ніч, у будинках увімкнули світло.* 2. *Музиканти втомилися, свято закінчилося. — Чи то музиканти втомилися, чи то свято закінчилося.*

1. Традиція вітати зі святами за допомогою листівки з'явилася ще в давньому Китаї, і сталося це понад тисячу років тому. 2. Спочатку це було щось на кшталт особистої візитівки з вітаннями та побажаннями; такі візитівки залишали під дверима, не заставши господаря вдома. 3. Привітання зі святом першою художньою листівкою датують 1794 роком, і намалював її англійський художник Добсон, зобразивши щасливу родину біля ялинки та зимовий пейзаж. 4. Перша у світі листівка, створена промисловим способом, з'явилася напередодні 1843 року; цей спосіб привітання набрав популярність в Англії завдяки англійцеві — художнику Генрі Коулу Джерело: <https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/rizdvjani-listivki-ukrajini-kintsja-xix-stolittja/>

Поясніть, як відсутність сполучника між частинами складного речення впливає на характер висловлювання.

216. Прочитайте. Поміркуйте про корисність такого захоплення. Який заголовок тексту дали б ви?

Посткросинг: повернення давньої традиції спілкування?

Мрієш подорожувати світом, не виходячи з дому, водночас знаходити друзів у різних куточках світу та поєднувати кілька захопливих хобі? Цього можна досягти за допомогою посткросингу: це проєкт, націлений на обмін поштовими листівками між адресатами з усього світу. Виник посткросинг доволі випадково, на його появу вплинув буккросинг — обмін книгами.

Втомившись від електронної пошти, португалець Пауло Магалаєс 14 липня 2005 року створив сайт, за допомогою якого всі охочі могли здійснювати обмін поштовими листівками. Ідея обміну реальними листівками припала до душі багатьом і поступово набула величезної по-

пулярності. Сервіс пропонує відправляти листівки випадковим людям, ці люди можуть перебувати в абсолютно різних містах і країнах. Такий міжнародний обмін листівками перетворює поштову скриньку на справжню скриньку з сюрпризами: ніхто не знає, звідки прийде нове послання, що на ньому буде зображено і написано. Саме тому основне гасло посткросингу — сюрприз в поштовій скриньці.

буккросинг
хобі
мінірозповідь
скриньці
челендж

Наразі сервіс посткросингу об'єднує понад 800 000 людей з 208 країн світу, він допоміг відправити та отримати майже 80 мільйонів листівок.

Україна відома в колі посткросерів не лише величезною кількістю відправлень, а ще й різноманіттям поштів, марок, конвертів із використанням зображень на теми національних традицій, відомих українців, художніх виробів тощо. Листівка — це не просто шматочок картону із зображенням, для учасників челенджу послання перетворюється на міні-розповідь про себе, країну, настрій, моду.

Визначте тип і стиль тексту. Поставте за його змістом один одному запитання.

Співпрацюймо в групах. Знайдіть у тексті й выпишіть безсполучникові складні речення. Які розділові знаки ставимо між їхніми частинами? Підкресліть граматичні основи у виписаних реченнях, вкажіть смислові відношення між частинами.

217. За змістом листівок доповніть безсполучникові складні речення так, щоб між їхніми частинами на письмі була потрібна крапка з комою.

1. Традиція надсилати привітання зі святами видозмінилася, адже зараз активно використовуємо повідомлення; наразі 2. На стародавніх українських листівках були найрізноманітніші святкові та обрядові сюжети; художники зображували 3. До створення листівок долучалися найвідоміші митці свого часу; вони 4. За допомогою різноманітних інтернет-сервісів можна створити власний неповторний дизайн листівки; це може бути

П. Андрусів. Небо і земля
нині торжествують.
Різдвяна листівка (XIX ст.)

Сучасна
листівка-привітання
з календарним святом

В. Беднарський.
З Різдвом Святим!
З Новим Роком!
(XIX ст.)

Сучасна листівка
з національними
та народними
символами України

218. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Закінчіть речення: 1. На письмі між частинами безсполучникового складного речення ставимо кому і крапку з комою при смислових відношеннях, що виражають 2. Кому між частинами складного безсполучникового речення ставимо, якщо... 3. Крапку з комою ставимо в безсполучниковому складному реченні, якщо

219. Завдання на вибір.

А. Спишіть, розставляючи пропущені кому або крапку з комою. Підкресліть граматичні основи.

1. Заходить місяць гаснуть зорі з-за гаю спів несе луна (М. Старицький).
2. Біля самої дороги проглянула купка молоденьких печериць далі хтось розбризкав по траві суниці на білій черешні соковито рожевiють ягоди (М. Стельмах).
3. Шумлять жита хвилюється пшениця народжується ранок вдалині (П. Воронько).
4. Із садочка красно пахощами віє стеляться сутінки тумани лягають кетяги калини в вікна заглядають (М. Старицький).
5. Тихо в полі гай темніє наступає тихо вечір (Леся Українка).

Б. Об'єднайте прості речення в складні безсполучникові. Запишіть за зразком, підготуйтеся пояснити вживання розділових знаків.

Зразок. Вода виблискувала, як чорне скло. На пісочному дні було видно доріжки, прокладені равликами. – Вода виблискувала, як чорне скло; на пісочному дні було видно доріжки, прокладені равликами.

1. Сонце повільно котилося за обрій, забарвлювало небо в багрянні та золоті відтінки, створюючи неймовірну картину. Вітер, ледь відчутний, грався з листям дерев. 2. Вітер, холодний і пронизливий, завивав у гіллі дерев, розгойдуючи оголені крони. Здавалося, сама природа, гнівна та невблаганна, висловлювала свій протест проти зимової тиші. 3. Червонястий місяць поволі заходив за Високу могилу. Темна ніч все ширше простягалась над нічним степом (За В. Маликом). 4. Мріють крилами з туману лебеді рожеві. Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві (За В. Симоненком).

В. Використаймо ґаджети. Перейдіть за QR-кодом. Створіть у застосунку Canva вітальну листівку для друзів чи рідних з унікальним дизайном. Використайте в тексті листівки коротке безсполучникове речення. _

ДВОКРАПКА В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Дізнаємося, коли ставити двокрапку в безсполучниковому складному реченні

Мовленнєва тема «Відомі науковці України: В. Вернадський»

220. Прочитайте. Скільки частин у цьому реченні? Які смислові відношення між ними, який розділовий знак вжито?

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського — головна всеукраїнська книгозбірня, одна з найбільших бібліотек світу: вона налічує понад 15,5 млн одиниць зберігання (книг, журналів, рукописів, стародруків, карт тощо).

Національна
бібліотека України
імені
В. І. Вернадського
в Києві

Попрацюймо в парах. Використовуйте безсполучникові складні речення у відповідях на запитання: *Чи є у вас вдома бібліотека? Які книги в ній зібрано? Чи користуєтесь ви послугами шкільної бібліотеки? Яку останню книгу ви прочитали?*

221. Ознайомтеся з таблицею. При яких смислових відношеннях між частинами безсполучникових складних речень необхідно ставити двокрапку?

Двокрапка в безсполучниковому складному реченні

Смислові відношення між частинами	Схеми	Перевірні сполучники або сполучні слова	Приклади
Причини	[] : [причина].	тому що	<i>І не треба долі дорікати: всіх не може обігріть вона (В. Симоненко).</i>
Пояснення	[] : [пояснення].	а саме, тобто	<i>Найтепліший спогад з дитинства: мама вишиває рушники (В. Кордонець).</i>
Доповнення, уточнення	[] : [доповнення, уточнення].	що	<i>В душі у мене інші є бажання: я тільки думкою на світі буду жить (Леся Українка).</i>
	[...побачив, почув, відчув] : [].	що саме	<i>Старий присувається до вікна, зазира всередину й бачить: у хаті сидять гості — учитель та селяни (М. Коцюбинський).</i>

222. Прочитайте речення з інтонацією пояснення, визначте смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення, використовуючи перевірні сполучники або сполучні слова.

1. Із синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів (*М. Коцюбинський*). 2. День обіцяє бути погожим: на небі ні хмариночки, ні плямочки (*Панас Мирний*). 3. Мати вірила: земля все знає (*М. Стельмах*).

223. Запишіть афоризми про науку. Яка схема з довідки відповідає кожному реченню?

1. Остерігайтеся хибного знання: воно небезпечніше за невігластво (*Б. Шоу*). 2. Наука мусить бути новаторською: новації є рушійною силою прогресу (*Фр. Герберт*). 3. Я знаю, вірю: нам прийдешні роки відкриють шлях у неземні дива (*В. Семченко*). 4. Подорож – найбільша та серйозна наука: вона допомагає знову знайти себе (*Леонардо да Вінчі*).

Довідка. 1. [] : [причина]. 2. [] : [пояснення]. 3. [] : [доповнення]. 4. [...знаю...] : [].

224. Спишіть, розставляючи пропущені знаки пунктуації. Яке речення є зайвим і чому?

1. Бачу здалеку хвиля іскриста грає вільно по синьому морю (*Леся Українка*). 2. З книгами треба поводитися, як з людьми вибрати для себе тільки кілька друзів (*Вольтер*). 3. Чому в природі все гарне небо, вода, очерети? (*О. Гончар*). 4. Ідемо вдвох тут для гучних компаній не місце (*М. Рильський*).

Попрацюймо додатково. Визначте смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень.

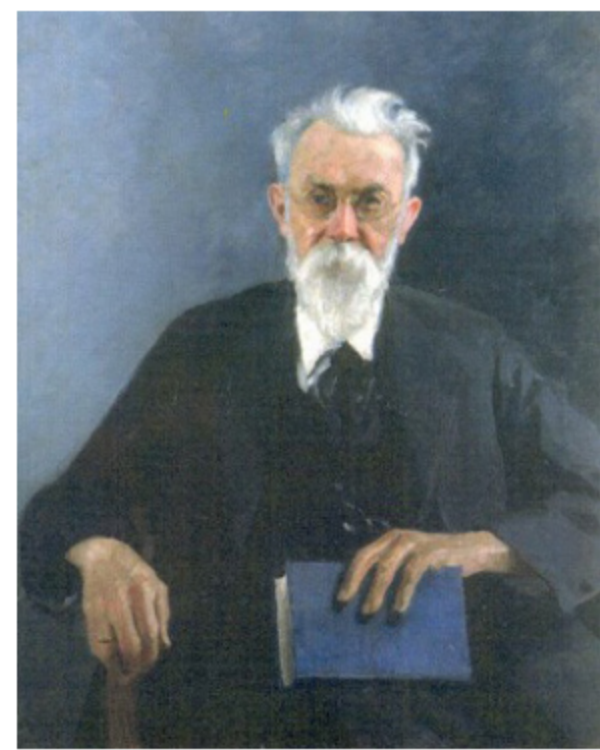
225. Стежте за читанням вчителя. Сформулюйте основну тему тексту. Які ще мікротеми ви виділили б?

Володимир Іванович Вернадський — видатний природознавець, непересічний мислитель ХХ ст., великий патріот України. Народився в родині професора економіки та історії, дитячі роки провів у Харкові. Глибокий інтерес до історії та культури України Володимир Іванович зберігав протягом усього життя: він був нащадком козацького роду, українцем і за батьком, і за матір'ю.

Володимир Вернадський прославився на весь світ як засновник низки нових галузей світової науки, а саме: геохімії, біогеохімії, радіогеології. Він є автором вчення про біосферу та ноосферу, яке пояснює роль живих організмів у геохімічних процесах планети та майбутнє людства як розумної сили, що формує майбутнє. За внеском у науку Вернадського порівнюють з І. Ньютоном та А. Ейнштейном.

Багато й плідно вчений працював в Україні: він є одним із засновників та першим президентом Академії

професор
низки
президент
серйозно

І. Грабар.
Портрет
В. Вернадського

наук України, організатором і директором Радієвого інституту. А ще створив першу в Україні Національну наукову бібліотеку.

Вернадський любив повторювати, що саме розум змінює планету. Він знав, наскільки могутня й водночас крихка природа Землі, як бездарно часом витрачає її ресурси людина. *Вчений дуже серйозно підходив до проблем екології, вважаючи їх найважливішими.* Вернадський одним із перших порушив питання захисту екології, наполягаючи на злочинності «вторгнення» людини в біосферу без урахування особливостей екосистем планети.

Чільне місце в доробку науковця посідають дослідження в різних галузях: за роки життя Володимир Іванович написав 473 наукові роботи. Завдяки своїй діяльності В. Вернадський заслужено увійшов до переліку видатних особистостей, які зробили вагомий внесок в історію цивілізації (*За матеріалами книги «Великі вчені»*).

- З'ясуйте значення незрозумілих термінів із тексту.
- Які зміни відбуваються на планеті в останні роки і яка роль у цьому людини? Чи поділяєте ви тривогу вченого?
- Знайдіть у тексті речення з двокрапкою, поясніть правила її використання.
- Випишіть складні безсполучникові речення, встановіть смислові зв'язки між їхніми частинами та вживання розділових знаків.

226. Співпрацюймо в групах. Складіть і запишіть кілька речень, що продовжують мікротему передостаннього абзацу тексту вправи 225. Використовуйте безсполучникові складні речення, пояснюючи свої думки.

227. Перебудуйте речення, виділене курсивом у тексті вправи 225, у складне безсполучникове. Як змінилася пунктуація? Запишіть перероблене речення, визначте смислове відношення між його частинами.

228. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. При яких смислових відношеннях у безсполучникових складних реченнях між частинами необхідно ставити двокрапку? Наведіть приклади.

229. Завдання на вибір.

А. Випишіть з будь-яких текстів чотири речення з двокрапкою між частинами безсполучникового складного речення, підкресліть граматичні основи, складіть схеми. Підготуйтеся пояснити застосування правила використання двокрапки.

Б. Напишіть твір-роздум (7–8 речень) на тему «Проблеми екології — надважливі в сучасному світі». Використовуйте безсполучникові складні речення з різними видами смислових відношень між частинами.

В. Перейдіть за QR-кодом, відновіть прислів'я, визначте види речень, поясніть вживання розділових знаків.

ТИРЕ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Дізнаємося, коли ставити тире в безсполучниковому складному реченні

Мовленнєва тема «Роль жінок-учених у розвитку світової науки»

230. Прочитайте складні речення. Чим вони відрізняються? Яке речення, на вашу думку, є більш виразним? Обґрунтуйте свою відповідь.

1. Якщо здобудеш освіту, то побачиш більше світу. 2. Здобудеш освіту — побачиш більше світу (*Прислів'я*).

♦ Як ви розумієте це прислів'я?

231. Ознайомтеся з таблицею. Які смислові відношення вимагають вживання тире між частинами БСР?

Тире в безсполучниковому реченні

Смислові відношення між частинами	Схеми	Перевірні сполучники або сполучні слова	Приклади
Протиставлення	[] — [] .	а	Пан гуляв у себе в замку — у ярмі стогнали люди (Леся Українка).
Наслідок (висновок)	[] — [наслідок].	так що	Повіяв вітер по долині — пішла луна гаєм (Т. Шевченко).
Порівняння	[] — [порівняння].	як (мов)	Подивилась ясно — заспівали скрипки (П. Тичина).
Часу	[час] — [] .	коли	Гаї шумлять — я слухаю (П. Тичина).
Умови	[умова] — [] .	якщо	Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне (П. Тичина).

232. Прочитайте речення з інтонацією зіставлення, визначте смислові відношення між їхніми частинами, використовуючи перевірні сполучники або сполучні слова.

1. Дай язикові волю — заведе в неволю. 2. Гляне — водою обіллє. 3. Не навчить школа — навчить життя. 4. Прийде осінь — у засіках буде хліб золотий. 5. Літо дбає — зима поїдає (*Нар. творчість*).

233. Якщо безсполучникове складне речення передає **різку зміну подій** або **несподіваний результат**, також необхідно ставити тире: 1. *Відчинили двері — вітер як дмухне, аж засвистів* (Марко Вовчок). 2. *Вбігаю в ліс — гриби* (О. Довженко).

Завдання на вибір. Випишіть речення, у яких передається: **а)** різка зміна подій; **б)** неочікуваний результат.

1. Поглянув я на ягнята — не мої ягнята (*Т. Шевченко*). 2. Оглянувся — у порту вже кипить бій (*О. Гончар*). 3. Заграли знов — ще гірше нема ладу (*Л. Глібов*). 4. Ми різко зішлися в танці — аж гудзики відірвалися (*Д. Павличко*).

234. Поедняйте частини речень так, щоб утворилися прислів'я. Який розділовий знак потрібно поставити між частинами? Аргументуйте свою відповідь. Запишіть, підкресліть граматичні основи.

Грім не гряне...	...достигне й калина
Не знайшов у собі...	...посади два
Зрубав дерево ...	...не шукай в інших
Прийде година...	...ледачий не встане

 Перебудуйте складені речення таким чином, щоб замість тире необхідно було поставити кому. До якого виду можна віднести утворені складні речення?

235. Прочитайте. Визначте тип та стиль тексту. Доберіть заголовок.

Мабуть, найвідомішою науковицею у світі є Марія Склодовська-Кюрі (1867–1934) — французька та польська експериментаторка, педагогиня, громадська діячка. Кюрі стала єдиною жінкою, яка отримала Нобелівську премію одразу у двох дисциплінах: хімії та фізиці. Вона заснувала Інститути Кюрі в Парижі та Варшаві. Спільно з чоловіком П'єром Кюрі, займаючись дослідженням радіоактивності, відкрила елементи радій (від лат. *radius* «промінь») та полоній (від латинської назви Польщі). Її дослідження також допомогли французькому фізику Анрі Беккерелю в 1896 році відкрити уран.

Марія Склодовська-Кюрі досліджувала радіоактивність разом з чоловіком П'єром Кюрі, проте вони не використовували жодних засобів захисту. Через такі небезпечні досліди в Марії

жінка-науковиця
експерименти
радіоактивний
стажування

Марія
Склодовська-Кюрі

розвинулася хронічна променева хвороба — це зрештою забрало її життя. Неймовірно, але до особистих речей дослідниці не можна торкатися ще 1500 років: вони заражені радіоактивним речовинами. Одяг, меблі, книги рецептів, лабораторні записи тощо вважаються національним надбанням Франції та зберігаються в Національній бібліотеці в Парижі в захищених свинцем коробках. Відвідувачі та відвідувачки бібліотеки, перш ніж ознайомитися з робочими документами Кюрі, повинні підписати формуляр, у якому йдеться, що вони знайомі з небезпекою, і обов'язково мають одягнути спеціальне спорядження. Воно захищає від зараження радієм-226: період його напіврозпаду становить 1600 років. Це означає, що відвідувачам і відвідувачкам доведеться дотримуватися запобіжних заходів ще півтори тисячі років!

Донька дослідників Ірен теж займалася науковими розвідками. Згодом вона, як і мати, отримала Нобелівську премію з хімії.

До речі, Марія Склодовська-Кюрі мала зв'язки з Львівським політехнічним університетом: вона читала там лекцію. А також через Лігу Націй сприяла наданню фінансової допомоги Політехніці, допомагала потрапити на стажування в Європу перспективним вченим зі Львова.

(За З. Радовим).

- ♦ Складіть запитання за змістом тексту та поставте їх одне одному.
- ♦ Яких видатних українських жінок-науковиць ви знаєте?
- ♦ Складіть простий план тексту.
- ♦ Знайдіть у тексті безсполучникові складні речення, поясніть розділові знаки між їхніми частинами.

Виконаймо додатково. Поясніть вживання розділових знаків у першому реченні тексту.

236. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Назвіть умови, за яких між частинами складного безсполучникового речення слід ставити тире. Наведіть приклади.

237. Завдання на вибір.

А. Спишіть, розкриваючи дужки та розставляючи розділові знаки. У дужках вкажіть смислові відношення між частинами складного безсполучникового речення.

1. Хтось (по)молодецькому гасав кімнатами тіл..ки дв(е,и)рма хрюскало (М. Павленко). 2. У товари(?)ві лад усяк тому радіє (Л. Глібов). 3. На годину спізн(е, и)шся за рік (не)дож(е,и)неш (Нар. мудрість). 4. А слово скаже з пам(?)яті (не)вик(е,и)неш (Л. Костенко). 5. (Не)козак вклонявся королеві король сх(е,и)ляв голову перед козаком! (П. Загребельний).

Б. Розгляньте репродукцію картини Дж. Райта «Алхімік, що відкриває фосфор». Складіть за її змістом і цими схемами речення, підкресліть граматичні основи.

1. [] — [наслідок]. 2. [час] — []. 3. [] — [] (протиставлення). 4. [умова] — []. 5. [] — [порівняння]. 6. [] — [] (швидка зміна подій або несподіваний результат).

Джозеф Райт.
Алхімік, що винайшов
фосфор

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання на засвоєння правил вживання розділових знаків у безсполучникових складних реченнях.

Сценарій уроку 5 модуля 4

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВІДОМОСТЕЙ З ТЕМИ «БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ»

Узагальнимо й систематизуємо вивчене з теми; перевіримо себе.

238. Співпрацюймо в групах. Повторіть вивчене в модулі за інфографікою, яка міститься на с. 86. Підготуйте повідомлення про безсполучникове складне речення, доберіть приклади.

239. Подивіться в ютубі для повторення навчальні відео з таких тем: «Безсполучникове складне речення», «Кома і крапка з комою в безсполучниковому складному реченні», «Двокрапка в безсполучниковому складному реченні», «Тире в безсполучниковому складному реченні».

240. Прокоментуйте правопис і вимову запропонованих слів. За потреби звертайтеся по допомогу до списків слів для запам'ятовування з рамок (сценарії уроків № 1-4 цього модуля).

241. Складіть і запишіть за змістом уривка вірша В. Самійленка (с. 85) безсполучникове складне речення. Який розділовий знак ви поставили між частинами цього речення й чому?

242. Співпрацюймо в групах. Складіть 2–3 безсполучникові складні речення за репродукцією картини Григорія Зозулі. «Яблунівка перед Різдвом» (с. 85).

243. Виконайте синтаксичний розбір речення за планом (див. с. 42, впр. 96 уроку 5 модуля 2) і зразком.

Уже вода замерзла на озерах; опада останнє листя і яснить алею (М. Рильський).

Зразок. Спи й слухай: вітер шаста то в діброви, то з дібров (М. Вінграновський). [=, =] : [– =].

Речення складне безсполучникове складається з двох частин, розповідне, неокличне.

1-а частина односкладна, означено-особова, непоширена, повна, ускладнена однорідними присудками.

2-а частина двоскладна, поширена, повна, ускладнена однорідними обставинами.

244. Перейдіть за QR-кодом в електронний додаток до підручника й виконайте онлайн тренувальні тестові завдання з тем модуля. Маєте 2–3 спроби, щоб усунути помилки.

245. Хвилинка для смішинки. Прочитайте. Поясніть гумористичний зміст діалогу. Вкажіть складне речення, визначте його вид і граматичні основи кожної частини.

Сашко прийшов до школи й питає вчительку:

— Чи можна карати когось за те, чого він не робив?

— Звісно, ні!

— Тоді інформую: я не зробив домашнє завдання!

МОДУЛЬ 5

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Моя скарбниця яскравих висловів

Мені здається, музика — космічна.
Найбільш космічна із усіх мистецтв.
Я часом думаю, що музика походить
Ще з позивних із космосу крізь хаос,
А особливо — скрипка і орган.
В його акордах чутно кроки Бога.

Л. Костенко

Моя галерея

Олександра Екстер. Урок музики

ІНФОГРАФІКА

Складні речення з різними видами зв'язку мають не менше трьох частин, пов'язаних між собою різними комбінаціями сурядного, підрядного, безсполучникового зв'язків.

Види складних речень з різними видами зв'язку

1

Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком

Музика джерело радості мудрих людей, і вона здатна викликати в народі добрі думки, які глибоко проникають у його свідомість.
(Сунь-цзи).

які? [], і [], (які ...).

2

Складні речення із сурядним та безсполучниковим зв'язком

Я усвідомив: слова інколи потребують музики, але музика не потребує нічого (М. Вінграновський).

[] : [], але [].

3

Складні речення з підрядністю та безсполучниковим зв'язком

Музика одна є світовою мовою, вона не потребує перекладу, бо промовляє до душі (Б. Авербах).

[], [], (бо ...).

4

Складні речення із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язком

Найголовніше диво полягає в тому, що без музики не міг жити жоден народ на землі: входить музика в життя людини з раннього дитинства, і не розлучається з нею людина до останніх своїх днів (Д. Кабалевський).

[], (що ...) : [], і [].

У складних реченнях з різними видами зв'язку (сурядним, підрядним та безсполучниковим), **розділові знаки** ставимо відповідно до правил для кожного виду зв'язку. Отже, у таких реченнях використовуємо кому, крапку з комою, двокрапку та тире.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ІЗ СУРЯДНИМ І ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Дізнаємося про складне речення із сурядним і підрядним зв'язком, розділові знаки в таких реченнях.

Мовленнєва тема «Спорт. Відомі спортсмени»

- 246.** Прочитайте, коментуючи правопис слів з дужками. Чи згодні ви з автором висловлювання?

Спорт — це жи(т,тт)я, і це правда, тому що спорт сприяє продовже(н,нн)ю людського жи(т,ття), зміцнює здоров(?,?)я і, взагалі, дуже позитивно діє на всіх нас (А. Петерсон).

[], і [], (тому що ...).

- Спираючись на схему, визначте кількість частин в реченні. Яким зв'язком (сполучниковим чи безсполучниковим) поєднуються ці частини?

- 247.** Розгляньте першу схему інфографіки (с. 104). Які речення називаємо складними з різними видами зв'язку? Які види таких речень виділяють в залежності від різних комбінацій типів зв'язку між частинами?

Завдання на вибір. Зі схеми выпишіть складне речення номер: **а)** один, **б)** два, **в)** три, **г)** чотири. Підкресліть граматичні основи, накресліть схеми. Визначте за наявністю чи відсутністю сполучників (сполучних слів), які види зв'язку — сурядний, підрядний, безсполучниковий — є в цих реченнях. Поділіться результатами роботи з учасниками інших груп.

Для гонитливих

Складні речення з різними видами зв'язку більше поширені в науковому, публіцистичному стилях, а менше — у розмовному. Це пов'язано з тим, що книжні стилі вимагають більш складних та розгорнутих конструкцій для точного вираження складних думок та ідей. Розмовний стиль, навпаки, тяжіє до більш простих та лаконічних речень (Із довідника).

- 248.** У складних реченнях із сурядним та підрядним зв'язком поруч можуть бути два сполучники — сурядний і підрядний (або сполучне слово). Кома на стику сполучників ставиться, якщо «вилучення» внутрішньої підрядної частини не порушує загальної структури речення й після цієї підрядної частини речення немає другої частини сполучника (*то, так*) або сполучника *але*. На початку речення сурядний і підрядний сполучники в поєднанні зазвичай комою не розділяються.

Спишіть речення, замінюючи, якщо потрібно, знак (?) комою. За потреби для перевірки виділені частини спробуйте «вилучити» з речення.

1. А тренер все говорив і говорив про перемогу футболістів, і (?) *хоча це вже було відомо*, вболівальники реагували бурхливо. 2. І (?) *коли футболісти, виконавши всі настанови тренера, здобули перемогу*, у лавах вболівальників настало таке тріумфування, ніби команда вже виграла головний кубок чемпіонату. 3. Петренко, *перевдягаючись після матчу*, говорив, що бокс — найважче й найпривабливіше заняття у світі і (?) *що якби він не був футболістом*, то все одно став би боксером.

249. Прочитайте складні речення із сурядним і підрядним зв'язком з відповідною інтонацією. Визначте їхню структуру, вкажіть сполучники або сполучні слова, поясніть розділові знаки.

1. От і замислиш, чи правильно ти витрачаєш ті дорогоцінні години й хвилини вільного часу, які маєш у своєму розпорядженні, а може, щось необхідно змінити вже сьогодні (Ф. Малигін). 2. Час не зупинити, і чим охочіше ти «вбивав» його змолodu, тим гостріше відчуваєш його нестачу потім (Ф. Малигін). 3. У людини велике завжди колишеться з дрібним, і думки її схожі на свіжий навіяний обмолот, де разом лежать зерно й полова (М. Стельмах). 4. Коли настала весна, поля й луки зазеленіли, а вдень лунали пісні жайворонків.

Виконаймо додатково. Замініть в останньому реченні сполучник *а* на сполучник *і*. Чи зміниться при цьому пунктуація та зміст попереднього складного речення?

250. Запишіть, накресліть схему, визначте вид складного речення. Чому перед останньою частиною цього складного речення відсутня кома?

На селі хутенько, як сонечко закотилось, помовкли голоси й рух усякий завмер (Марко Вовчок).

251. Прочитайте текст, доберіть заголовок.

Навіть великий учений Піфагор захоплювався цією грою. Бокс був популярний ще у 1500 р. до н. е. Його знали на Криті та в Ефіопії, у Єгипті та на Близькому Сході. *Потім настали роки забуття, і лише у 1681 році коли в Англії відбувся перший боксерський поєдинок про цей вид спорту заговорили знову.* За якихось вісім років у Лондоні, у Королівському театрі, стали проводити регулярні змагання боксерів. Прославлений боксер Джонс Браутон, чемпіон Англії з 1740 по 1750 рр., розробив правила поєдинку. Це був «золотий вік» боксу. Кажуть, що саме Браутон винайшов «прямий удар».

поразка
низка
кар'єра
важкі

Традиційним перехідним призом у боксі (від нагородження до першої поразки) став «чемпіонський пояс», запроваджений у 1841 році. На поясі є спеціальні срібні щити, на яких викарбувані імена чемпіонів. У 1867 р. у боксі з'явилися рукавички.

Цей вид єдиноборства з часом набув рис справжнього мистецтва. З 1904 р. бокс входить до програми Олімпійських ігор.

Сучасна історія боксу немислима без внеску України, яка подарувала світові низку видатних чемпіонів. Серед них особливе місце посідають брати **Віталій** та **Володимир Клички**, які домінували у важкій вазі, ставши багаторазовими чемпіонами світу за вер-

Олександр Усик

сіями всіх престижних боксерських організацій. Їхня спортивна кар'єра, що відзначалася дисципліною, інтелектом та потужністю, зробила їх легендами боксу. Не менш яскраво сяє зірка **Олександра Усика**, який, здобувши олімпійське золото, став абсолютним чемпіоном світу у важкій вазі, а згодом і у надважкій, підтвердивши неперевершену майстерність та винятковий талант української школи боксу. *Ці спортсмени прославили Україну на світовій арені, оскільки їхні перемоги були справді видатними, і завдяки цьому мільйони людей надихнулися на заняття спортом.*

- ♦ Коротко перекажіть зміст тексту. Якими відомостями про видатних українських боксерів ви би доповнили текст?
- ♦ Випишіть виділені курсивом складні речення, ставлячи розділові знаки, підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

252. До складносурядних або складнопідрядних речень додайте ще одну частину, приєднуючи її відповідно сурядними або підрядними сполучниками. Запишіть складені речення із сурядним і підрядним зв'язком.

1. Можна написати цілу книгу про користь спорту, а можна сказати все однією фразою. 2. Рятівною силою в нашому світі є спорт, тому що над ним, як і раніше, майорить прапор оптимізму (*Дж. Голсуорсі*). 3. Боксер так прагнув перемогти противника, що в перервах між раундами продовжував тренуватися (*В. Семенов*). 4. Тисячі й тисячі разів я повертав здоров'я своїм хворим за допомогою фізичних вправ, і вони за це безмірно мені були вдячні (*К. Гален*).

253. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в парах. Складіть діалог, під час якого обговоріть вивчене з теми.

254. Завдання на вибір.

А. Прочитайте. Виберіть і запишіть складні речення з сурядним і підрядним зв'язком, підкресліть граматичні основи, накресліть схеми. Підготуйтеся пояснити розділові знаки в перших двох реченнях.

1. Я й сьогодні не знаю, хто там ходить в саду, як я щастя впізнаю, де кохання знайду? (*Є. Летюк*). 2. І все міняється, і світу стає опорою поет, чию любов несамовиту не вбив ні безум, ні багнет (*Т. Севернюк*). 3. У природі

ніч існує для того, щоб у тиші росло всяке зілля й відпочивала людина (М. Стельмах). 4. Блакитне море збурених гір облягло Івана широким колом, і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг (М. Коцюбинський).

Б. Випишіть із творів художньої літератури три складні речення з сурядним і підрядним зв'язком, підкресліть граматичні основи, накресліть схеми.

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте інтерактивне завдання.

Сценарій уроків 2-3 модуля 5

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ІЗ СПОЛУЧНИКОВИМ І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Дізнаємося про складне речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, розділові знаки в таких реченнях.

Мовленнєва тема «Культура: музика, пісня»

255. Прочитайте вислів. Припустіть, як він співвідноситься з темою «Складні речення з різними видами зв'язку»?

Завдання синтаксису полягає в розумінні схем, за якими з окремих слів будуються складні думки (А. Добіаш).

- ♦ Визначте вид цього складного речення.

Виконаймо додатково. Додайте до вислову третю частину, яка б приєднувалася за допомогою сурядного зв'язку.

256. Дотримуючись необхідної інтонації, прочитайте складні речення з різними видами зв'язку. Проаналізуйте їх будову, види зв'язку між частинами та розподіліть в таблицю.

1. Любителями та знавцями музики не народжуються, а стають: щоби полюбити музику, треба насамперед її слухати (Д. Шостакович). 2. Музика здатна надавати відомий вплив на етичну сторону душі; і якщо музика має такі властивості, то, очевидно, вона повинна бути включена до предметів виховання молоді (Аристотель). 3. Музика не має батьківщини; вітчизна її — весь всесвіт, і в цьому полягає універсальність цього виду мистецтва (Ф. Шопен).

Види складних речень із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком

№	Види складних речень із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком	Приклади
1.	Складні речення <i>із сурядним і безсполучниковим зв'язком</i>	
2.	Складні речення <i>з підрядним і безсполучниковим зв'язком</i>	
3.	Складні речення <i>із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком</i>	

- Чому в реченні 2 між виділеними курсивом сполучниками не ставимо кому?

Виконаймо додатково. Складіть схеми цих речень.

257. Розділові знаки між кожними двома частинами складних речень з різними видами зв'язку ставимо так само, як і між будь-якими двома частинами складносурядних, складнопідрядних чи безсполучникових речень.

Запишіть, поставте розділові знаки замість (?).

1. Я усвідомив (?) слова інколи потребують музики (?) але музика не потребує нічого (*Е. Гріг*). 2. Музика займає чільне місце в моєму житті (?) мені завжди краще працюється після того (?) як я послухаю музику (*Й. Гете*). 3. Любіть і вивчайте велике мистецтво музики (?) воно відкриє вам цілий світ високих відчуттів, пристрастей, думок (?) які зроблять вас духовно багатшими (?) і завдяки музиці ви знайдете в собі нові невідомі вам раніше сили, ви побачите життя в нових тонах і фарбах (*Д. Шостакович*).

258. А. Об'єднайте прості речення в складні із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком і запишіть.

1. Музика нас об'єднала. Вона стала нашою таємницею. І ми тепер не можемо без неї. 2. Я слухаю музику. У мене підноситься настрій. Ще під музику добре мріяти. 3. З дитинства батьки прищеплювали мені любов до класичної музики. Але мені завжди подобався джаз. Це особливий вид музичного мистецтва. У ньому можливі різноманітні імпровізації.

Б. Прочитайте речення, визначте їхній вид, використовуючи відомості таблиці з впр. 256. За допомогою безсполучникового зв'язку приєднайте до них ще одну частину, щоб вийшли складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Запишіть складені речення.

1. Коли ми сприймаємо вухом ритм і мелодію, у нас змінюється душевний настрій (*Аристотель*). 2. Музика не може мислити, але вона може втілювати думку (*Р. Вагнер*). 3. Музика є скарбницею, в яку будь-яка національність вносить своє, і це йде на спільну користь (*П. Чайковський*).

В. Складіть і запишіть три складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком. Можете використовувати як зразок речення з впр. 256.

259. Прочитайте, знайдіть в уривку складне речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, визначте його вид.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя...

Мамо, голубко, зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В моєму серці ясніше, живе.

...Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я її правди не раз дослідив:
Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив

І. Франко

Співпрацюймо в парах. Використовуючи зміст останньої строфи уривка, презентуйте у вигляді складних речень із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком ті поради, які давала мати синові у своїх піснях.

260. Прочитайте. Як цей текст перегукується з висловом із вправи 255?

Прозаїки й поети конструюють дуже складні речення. Вирушимо з ними в довгу синтаксичну дорогу. Розглянемо, з якою метою і як споруджуються ці велети-речення.

Розпочнемо з Михайла Стельмаха, який навіть у повісті для дітей «Гуси-лебеді летять...» майстерно використовує досить поважні за розміром конструкції. Ось одна з них: *На возі злегенька поторохкують червонобокi, у поливі миски, на днищах яких спочивають соняшники, квіти й сонце; перехоплюють вітрець зеленкуваті й сизі, наче в них і досі не розтопилась наморозь, глечики; розкапустились макітри і ринки, запишались горщики-двійнята, що в них аж цілий обід понесуть добрим людям; дебелиють горлові горщики, у яких би вмістився і я, і гончареві скощавлені дрібнята; цвітуть бокасті куманці, зачеплені кумедними п'яноокими голівками баранців...* Письменник за допомогою безсполучникового зв'язку, який відіграє основну роль у конструкції, і підпорядкованого безсполучниковому підрядного сполучникового зв'язку поєднує розрізнені предмети та їх ознаки в цілісну картину. Цьому сприяє й спільне просторове тло — віз, в якому красуються талановито виготовлені гончарні вироби. Не менш яскраво виписана Михайлом Стельмахом інша картина в цій же повісті: *І тепер, проживши піввіку, я згадую далеке вечірнє стависько, потемнілі в жалобі трави, що завтра стануть сіном, велетенські шоломи копиць, останній сріб-*

прозаїки
велети-речення
горщики-двійнята
п'яноокі
поєднання

ний дзвін коси, і перший скрип деркача, і соняшник вогника під косарським таганком, і пофоркування невидимих коней, що зайшли в туман, і тонкий посвист дрібних чирят, що струшують зі своїх крилець росу, і дитячий схлип річечки, у яку на все літо повходили м'ята, павині вічка, дикі півники, та й не жураються, а цвітуть собі. Граматичним засобом оформлення цієї розгорнутої конструкції є перехідне дієслово, що вимагає декількох прямих додатків, і сурядний повторювальний сполучник і, а також безсполучниковий зв'язок. Вміле поєднання підрядного і сурядного зв'язків надає подібним конструкціям стилістичної легкості й смислової виразності. Збільшують синтаксичну глибину конструкції підрядні речення до однорідних додатків (І. Вихованець).

- ♦ До якого стилю мовлення належать складні речення з різними видами зв'язку — приклади з різних творів українських письменників, які наводить автор тексту як ілюстрацію своїх тверджень?
- ♦ Як ви вважаєте, якою є роль складних речень з різними видами зв'язку в українській мові?

261. Складіть за репродукцією І. Їжакевича «Пісня Кобзаря (Перебенді)» речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, використовуючи можливості такого речення засвоїли почуття музиканта щодо передачі краси рідної природи.

І. Їжакевич.
Пісня Кобзаря (Перебендя)

262. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Звернувшись до мети уроку, проаналізуйте, які нові відомості вивчили, чого досягли, над чим потрібно попрацювати.

263. Завдання на вибір.

А. Спишіть з тексту вправи 260 виділені курсивом речення. Підкресліть граматичні основи, визначте види зв'язку між частинами речень.

Б. Прочитайте. За змістом тексту складіть речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком і запишіть їх.

Виконавці й виконавиці з України гідно представляли країну на конкурсах «Євробачення». Так Руслана, синтезувавши у своїй музиці фольклорні мотиви Карпат, стала переможницею конкурсу «Євробачення» 2004 року й виборола право на проведення в Україні наступного конкурсу 2005 року. На конкурсі «Євробачення» 2007 року Верка Сердючка посіла

друге місце. Триумфально пройшов виступ на Євробаченні-2016 Джамали, яка підкорила публіку власноруч написаною піснею. Представниці України Alyona Alyona & Jerry Heil виступили з піснею «Teresa & Maria» й посіли 3 місце на цьому конкурсі 2024 року.

Руслана

Джамала

Верка Сердючка

Дует Alyona Alyona
і Jerry Heil

В. Використаймо ґаджети. Перейдіть за QR-кодом

Сценарій уроку 4 модуля 5

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВІДОМОСТЕЙ З ТЕМИ «СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ»

Узагальнимо й систематизуємо вивчене з теми; перевіримо себе.

264. Співпрацюймо в групах. Повторіть вивчене в модулі за інфографікою, яка міститься на с. Підготуйте повідомлення про складне речення з різними видами зв'язку, доберіть приклади.

265. Подивіться в ютубі для повторення навчальні відео з таких тем: «Складне речення з різними видами зв'язку», «Розділові знаки в складному реченні з різними видами зв'язку».

266. Прокоментуйте правопис і вимову запропонованих слів. За потреби звертайтеся до списків слів для запам'ятовування з рамок (сценарії уроків № 1-3 цього модуля).

Пора(з,с)ка, (п'яно)окі, (велети-)речення, ни(з,с)ка, кар(')ера, ва(ж,ш)-кі, проза(ї,і)ки, (горщики-)двійнята, поєдна(н,нн)я.

267. Спишіть друге речення з вірша Л. Костенко (с. 104). Підкресліть у ньому граматичні основи, встановіть кількість частин, вкажіть види зв'язку між частинами, накресліть схему. Чи є в цьому реченні частина з ускладнювальним елементом?

268. Співпрацюймо в групах. Створіть кілька складних речень за репродукцією картини О. Екстер «Урок музики» (с. 103).

269. Виконайте синтаксичний розбір речення за планом (див. с. 42, впр. 96 уроку 5 модуля 2) і зразком.

Музика надихає весь світ, наділяє душу крилами, сприяє польоту уяви; вона надає життя й веселощі всьому існуючому, і її, безсумнівно, можна назвати втіленням всього прекрасного й піднесеного (Платон).

Зразок. Сфера музики — душевні хвилювання, мета музики — пробуджувати ці хвилювання, і вона також надихається ними, як надихається випробуваними почуттями поезія (Жорж Санд).

як?
[— =] , [— =] , і [— =] , (як = —).

Речення складне з різними видами зв'язку, складається з чотирьох частин, перша з другою поєднана безсполучниковим зв'язком, друга з третьою — сурядним зв'язком, третя з четвертою — підрядним зв'язком; розповідне, неокличне.

1-а частина двоскладна, поширена, неповна неускладнена.

2-а частина двоскладна, поширена, неповна неускладнена.

3-а частина двоскладна, поширена, неповна неускладнена.

4-а частина (підрядна порівняльна) двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

270. Перейдіть за QR-кодом в електронний додаток до підручника й виконайте онлайн тренувальні тестові завдання з тем модуля. Маєте 2–3 спроби, щоб усунути помилки.

271. Хвилинка для смішинки. Прочитайте. Поясніть гумористичний сенс діалогу. Укажіть складне речення з різними видами зв'язку й граматичні основи його кожної частини. Поясніть розділові знаки в першій репліці діалогу.

Учителька хімії запитує Богдана:

— Богдане, скажи, будь ласка, яка формула води?

— Вода — це така дивна рідина: вона випаровується, коли її нагріваєш, а потім при зниженні температури знову перетворюється на краплі. А ще вода може набувати твердої форми — льоду...

Учителька зауважує:

— Ти так багато знаєш про воду, але чому не пам'ятаєш формулу H_2O ?

МОДУЛЬ 6 ЧУЖЕ МОВЛЕННЯ. ДІАЛОГ

Моя скарбниця влучних висловів

Найблагородніша насолода — це радість розуміння
Леонардо да Вінчі

Моя галерея

Іван Айвазовський. Весілля в Україні

ІНФОГРАФІКА

Чуже мовлення — це мовлення (думки) іншої особи або самого автора, що представлені в авторському відтворенні дослівно, а також у зміненому вигляді

Способи передачі чужого мовлення

пряма передача чужого мовлення

пряма мова

«Хвалить голосно, лайте тихо!» — радив Н. Пезешкіан.

діалог

— Іноді я підслуховую розмови в метро. І знаєте що?
— Що?
— Люди ні про що не говорять.
(Р. Бредбері)

цитата

Аристотель стверджував, що «ясність — головна чеснота мовлення».

непряма передача чужого мовлення

непряма мова

Р. Вальзер зазначав, що його вважають нецікавим через надмірну щирість.

Речення з прямою мовою складається з двох частин

пряма мова (П) — це чуже мовлення, передане дослівно

слова автора (А) вказують:
➤ кому належить пряма мова;
➤ за яких обставин відбувається мовлення.

Розділові знаки при прямій мові

А: «П».
А: «П!»
А: «П?»
А: «П...»

«П», — а.
«П?» — а.
«П!» — а.
«П...» — а.

«П, — а, — п».
«П, — а. — П».
«П? — а. — П».
«П! — а. — П».

Розділові знаки при діалозі

А:
— П.
— П, — а. — П.
— П.

— П! — а.
— П? — а.
— П.
— П.

?! → беруться у лапки; , . → виносяться за лапки.

Способи вираження непрямої мови

Просте речення (часто зі вставними конструкціями)

*Сократ попросив Евтифрона пояснити значення слова **благочестя**.*

Складнопідрядне речення з двома частинами:

- головна — слова автора,
- підрядна — зміст прямої мови.

*Сократ попросив Евтифрона, щоб той пояснив значення слова **благочестя**.*

Цитата — це дослівно наведене висловлення або уривок з авторського тексту.

Способи оформлення цитат:

- реченням з прямою мовою;
- реченням з непрямою мовою;
- у вигляді вірша.
- цитату, як правило, беремо в лапки.
- цитату-строфу (вірш) не беремо в лапки.

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. РЕЧЕННЯ З ПРЯМОЮ МОВОЮ

Дізнаємося про поняття «чуже мовлення» та способи його передачі; про речення з прямою мовою й розділові знаки при ній.

Мовленнєва тема «Сила слова»

272. Прочитайте речення. Як ви розумієте висловлення?

«Немає магії сильнішої, ніж магія слів», — стверджував відомий французький письменник *Анатоль Франс*.

- ♦ Вкажіть чужі слова, які передаються в реченні. Зверніть увагу на розділові знаки, які використовуються при передачі чужого мовлення.

273. Опрацюйте інфографіку на с. 115 (крім останніх двох схем). Яке мовлення називається чужим? Які є способи передачі чужого мовлення? Запишіть речення-приклади з другої схеми, зверніть увагу на розділові знаки.

Пряма мова — це передане дослівно, без змін чуже мовлення в супроводі слів автора, які вказують, кому належить пряма мова. Наприклад, «Зраненій душі добре слово — ліки» (пряма мова), — *вважав Григорій Богослов* (слова автора).

На письмі пряму мову виділяємо лапками і разом зі словами автора вона є особливою конструкцією — реченням з прямою мовою, яке складається із самостійних частин.

274. Опрацюйте схему «Розділові знаки при прямій мові» інфографіки (с. 115).

Прокоментуйте розділові знаки в реченнях з прямою мовою в залежності від місця слів автора щодо прямої мови. Зверніть увагу, в яких випадках пряму мову і слова автора пишемо з великої літери.

Запишіть речення відповідно до схем, розтавте розділові знаки.

А. «П!» — а.

Б. А: «П».

В. «П, — а, — п».

Г. «П, — а. — П».

1. Зраненій душі добре слово — ліки вважав Григорій Богослов. 2. Слова — зброя писав Максим Рильський Як усяку зброю його треба чистити та доглядати. 3. Анатоль Франс колись сказав Немає магії сильнішої, ніж магія слів. 4. Слова, що народжуються в серці, доходять до серця говорив східний мудрець Аль-Хусри а ті, що народжуються на язика, не йдуть далі вух.

Для гонитливих

Коли одна частина слів автора стосується тієї частини прямої мови, яка йде перед розривом, а друга тієї, що йде після нього, то після слів автора ставимо двокрапку й тире а пряму мову продовжуємо з великої літери: «Жаль, звичайно, серенади, — **буркнув** Федько й, смачно позіхнувши, **додав**: — Ходімо спати, а завтра щось придумаємо» (В.Чемерис).

«П, — а: — П».

275. В усному мовленні пряма мова вимовляється голосніше й повільніше, а слова автора тихіше й пришвидшено. Між прямою мовою й словами автора робиться пауза.

Прочитайте речення з прямою мовою з вправ 273, 274, дотримуючись правильної інтонації.

Пряму мову вводимо в речення за допомогою **дієслів**, які містяться в словах автора та позначають:

- процес мови чи думки: *говорити, сказати, запитати, повідомити, заявити, прошепотіти, думати, наказати та ін.*: «Немає у світі нічого сильнішого за людину», — тихо **говорить** він Івану Івановичу, гріючись біля вогню (О. Довженко);
- почуття, емоції, внутрішній стан, супутні висловлюванню: *образитися, здивуватися, стривожитися, зрадіти, посміхнутися, зітхнути, вигукнути тощо*: Максим **усміхнувся**: «Дивний ти чоловік, боярине» (І. Франко);
- мета мови: *попередити, порадити, підтвердити, припустити тощо*: Директор школи **попередив**: «Зараз буде навчальна тривога»;
- жести, рухи тіла: *похитати головою, махнути рукою, тупнути ногою, обернутися, кивнути та ін.*: «Не клопочися дарма, жінко», — **хитали** сивими бородами діди (В. Чухліб).

276. Завдання на вибір.

А. Спишіть речення з прямою мовою. Підкресліть дієслова, які поєднують пряму мову і слова автора. Визначте значення цих дієслів.

1. Тоня образилася: «Хіба ж я просила мені писати?» (О. Гончар). 2. «Але чому ж досі ми нікого з них не бачили в нашій таборі?» — спитав Пета. (І. Франко). 3. «Я буду брати себе в руки», — обіцяв Рубін. (І. Сенченко). 4. Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима: «...Не сумуй, доню, замість батька доля дає тобі брата...» (І.Франко).

Б. Спишіть речення з прямою мовою, беручи її в лапки. Підкресліть дієслова, що поєднують пряму мову і слова автора. Визначте значення цих дієслів.

1. Гляньте, гарно як, — сказала одна дівчина. — Немов облита снігом кожна гілка! (М. Стельмах) 2. Дівчатонька мої, голубочки! Глядіть, лишень не перехваліть його, — сміється Катря дівчатам (Марко Вовчок). 3. Я б сонце засліпив, — розхвастався Ліхтар, — якби мене хтось підійняв до хмар! (В. Симоненко) 4. Семен підвів угору важкий погляд: Ти не відступишся — я знаю (Б. Грінченко).

В. Складіть та запишіть речення з прямою мовою за цими схемами. Введіть у речення пряму мову за допомогою вказаних у дужках дієслів, визначте значення цих дієслів.

1. «П?» — а (запитав). 2. А (кивнув): «П!» 3. «П», — а (зітхнула). 4. «П», — а (підтвердив). — П».

277. Робота з текстом. Прочитайте. У чому полягає «невелика різниця» між висловленнями кожного з тих, хто тлумачив сновидіння володаря?

Невелика різниця

Один східний володар побачив страшний сон: наче у нього випали один за одним усі зуби. У сильному хвилюванні він покликав до себе тлумача сновидінь. Той вислухав його стурбовано і сказав: «Володарю, я повинен повідомити тобі сумну звістку. Ти втратиш одного за одним усіх своїх близьких». Ці слова викликали гнів володаря. Він наказав кинути нещасного у в'язницю й покликати іншого тлумача, який, вислухавши зміст сновидіння, сказав: «Я щасливий повідомити тобі радісну звістку! Ти проживеш довге життя й переживеш усіх своїх рідних». Володар був втішений і щедро нагородив провісника. Придворні дуже здивувалися. «Адже ти сказав йому те саме, що й твій попередник, то чому ж він був покараний, а ти отримав винагороду?» — питали вони. «Ми обидва однаково витлумачили сновидіння, — відповів віщун і продовжив: — Але все залежить не від того, що сказати, а як сказати» (*Східна притча*).

сновидінь
близьких
витлумачили

Згенеровано ШІ

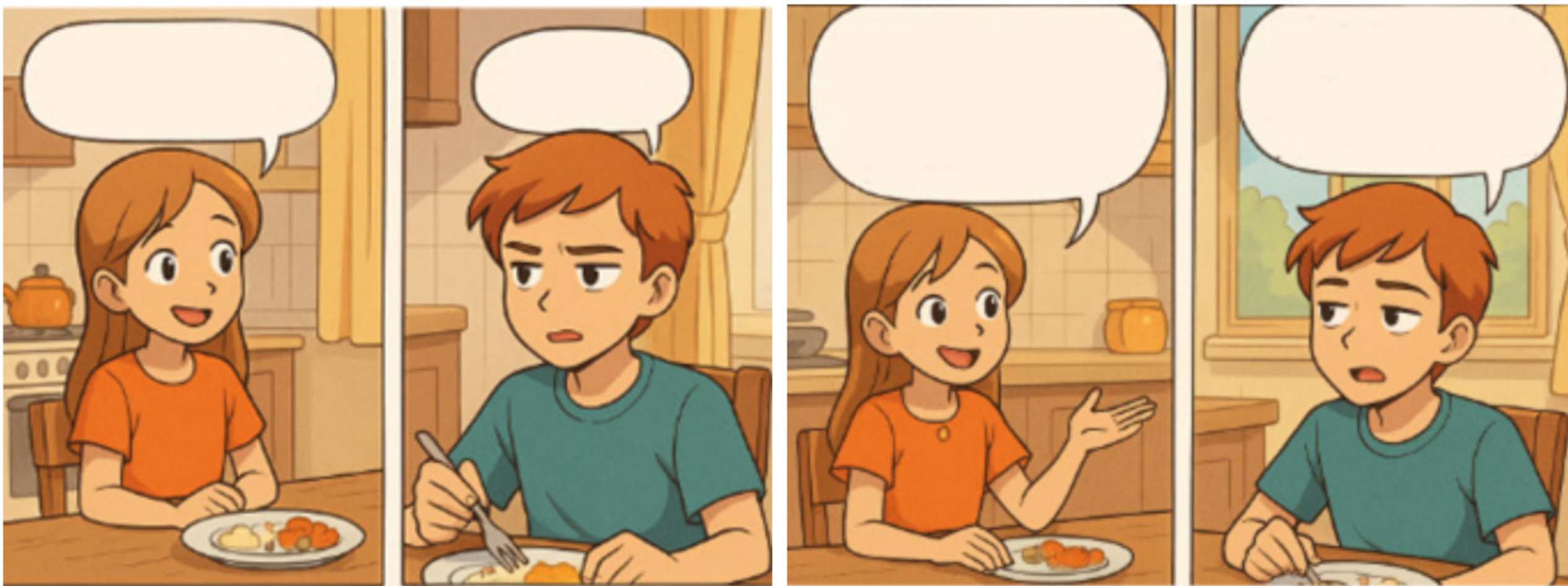
- ♦ Як співвідноситься головна ідея притчі та висловлення з впр. 272?
- ♦ **Співпрацюймо в парах.** Складіть запитання до змісту цієї повчальної історії та поставте їх одне одному.
- ♦ Знайдіть у тексті речення з прямою мовою, прокоментуйте розділові знаки в них.
- ♦ Розгляньте малюнок. Яким реченням з прямою мовою з тексту можна його підписати?

278. Доберіть до прямої мови з лівої колонки відповідні до змісту слова автора з правої колонки. Складені речення запишіть, розставте розділові знаки. Потім розподіліть пряму мову в «хмарки» коміксів.

Це ти, Андрійку, ще й досі обідаєш? —	невдоволено пояснив Андрій.
А що таке?	дивується сестричка.
Так ти ж завжди квапишся, коли їси. Все кудись біжиш... А сьогодні щось засидівся за столом	сердиться старший брат.

А-а-а.. Просив тато, як закінчу обідати, щоб допоміг у дворі прибрати...

наполягає дівчинка.

Виконаймо додатково. Ці комікси згенерував ШІ. Знайдіть розбіжності в зображенні інтер'єру.

279. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Що таке чуже мовлення? Які способи його оформлення існують? З яким видом речень ви ознайомилися? З яких частин складається конструкція з прямою мовою? Як вони пов'язані між собою? Як оформлюємо такі речення в усному мовленні та на письмі?

280. Завдання на вибір.

А. Спишіть, поставте розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

Значення двох-трьох слів привітання залежить не стільки від цих слів, скільки від інтонації, з якою ми їх вимовляємо. Похмуро буркнути привітання — це однаково, що сказати: Набрид ти мені. Нікому від такого привітання не потеплішає на душі. Коли ж, вітаючись, ми посміхнемося, будемо привітними, то ніби скажемо одне одному: Ви мені приємні, я вас поважаю, я радий вас бачити! Щоб привітно й щиро вітатися з людьми, необхідно так само й ставитися до них (*О. Грабовський*).

Б. Оформіть висловлення у формі речень з прямою мовою у такий спосіб, щоб пряма мова містилася або перед словами автора, або після них.

1. Хай слово мовлене інакше — та суть в нім наша застається (*П. Тичина*). 2. Мова — це коштовний скарб (*П. Панч*). 3. Розцвітай же, слово, і в родині, і у школі, й на заводі, і у полі... (*П. Тичина*). 4. Язиком сіна не накосиш (*Приказка*).

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте завдання онлайн.

ДІАЛОГ

Поглибимо й розширимо знання про діалогічне мовлення, розділові знаки в діалозі.

Мовленнєва тема «Мовленнєва поведінка людини»

281. Прочитайте висловлення. Як ви його розумієте?

Каже, що думає, але (не)думає, що каже (М. Новікова).

- ♦ Розкриваючи дужки, запишіть цей афоризм як речення з прямою мовою так, щоб у першому реченні слова автора стояли перед прямою мовою, а в другому — після неї.

Виконайте додатково. Назвіть усі частини мови, які містяться в цьому реченні.

282. Складіть невеликий діалог (8–9 реплік) за висловленням із впр. 281.

Діалог — це розмова двох осіб способом чергуванням речень з прямою мовою.

Кожне окреме висловлювання учасників діалогу називається **реплікою**.

На письмі репліку кожної особи найчастіше записуємо з абзацу, виділяємо тире та пишемо з великої літери. Якщо репліка супроводжується словами автора, то ставимо такі ж розділові знаки, як і при прямій мові, але без лапок. Репліки невеликих діалогів оформлюємо як речення з прямою мовою.

283. Запишіть, розставте розділові знаки. Можете використати зразок з інфографіки (с. 115).

Поговорили...

Петрик запитує в батька

Тату, що таке діалог

Це синку розмова двох людей відповідає батько

Ага це тоді коли ти розмовляєш з мамою

О ні То вже монолог мами

З кн. «Добрий день, сусіде!»

- ♦ Розгляньте малюнок. Як ви вважаєте, на ньому зображено діалог чи монолог?

284. Прочитайте. Чому діалог має особливості у змісті та мовному оформленні?

Діалогічне мовлення — це процес безпосереднього мовленнєвого спілкування. Тому діалог має особливості як у змісті, так і в мовному оформленні.

Підвищена увага до співрозмовника, прагнення зробити мовленнєву взаємодію ефективною зумовлюють такі відмінні риси *змісту* діалогічного спілкування, як: частий перехід з однієї теми на іншу, недомовленість, постійне звертання до партнера та переважне вираження згоди з метою підтримки розмови. У живому діалогічному мовленні обмін репліками відбувається швидко, звідси — непідготовленість, спонтанність розмови.

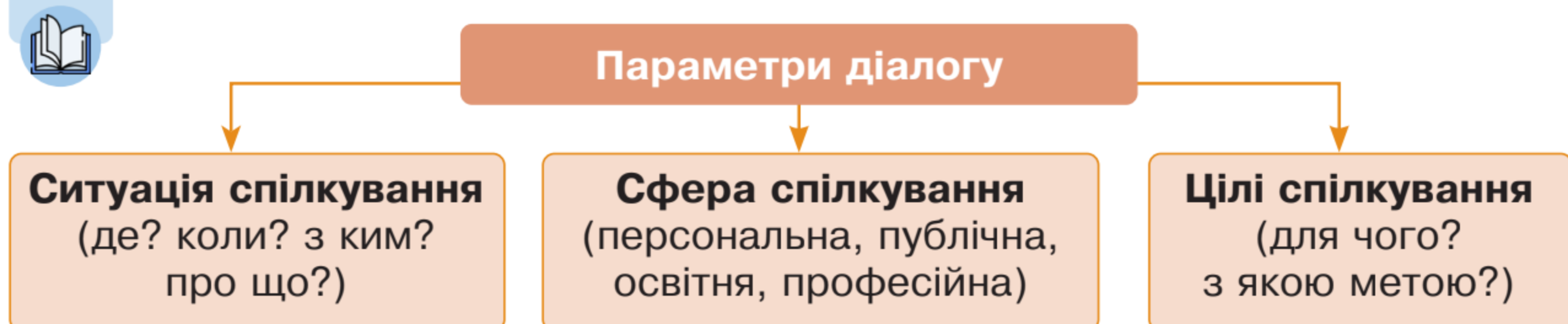
безпосереднього
співрозмовник
що-небудь

У плані *мовного оформлення* для діалогічного мовлення характерний розмовний стиль з домінуванням інтонації, еліптичності*, використанням мовних кліше, наявністю слів, що виражають ставлення мовця до змісту мовлення, вигуків. Діалог вирізняється різноманітністю неповних речень та вільним від суворих норм оформленням висловлень (неповні та незакінчені речення). У діалогічному мовленні широко використовуються невербальні засоби спілкування (міміка, жести та ін.). Наприклад, відповісти на запитання можна не пояснюючи, що ви не знаєте відповіді, а просто знизавши плечима. Не пояснювати небажання робити що-небудь, а просто відмахнутися рукою (З журналу).

* Еліптичність — стилістичний прийом, який зумовлює використання в мовленні незакінчених речень, пропуски слів і словосполучень.

Завдання на вибір. Використовуючи приклади з розмови, наведеної у впр. 283, назвіть особливості діалогічного мовлення: **А)** у змісті; **Б)** у мовному оформленні.

285. Розгляньте і прокоментуйте схему.

286. Прочитайте мовчки жартівливий діалог. Визначте його параметри.

— Сумні думки навіює мені твоя робота, Івасюку, — сказала Ольга Іванівна, перевірючи домашню вправу.

— І мені теж, — зітхнув Івасюк.

— Так писати не можна.

— Не можна...

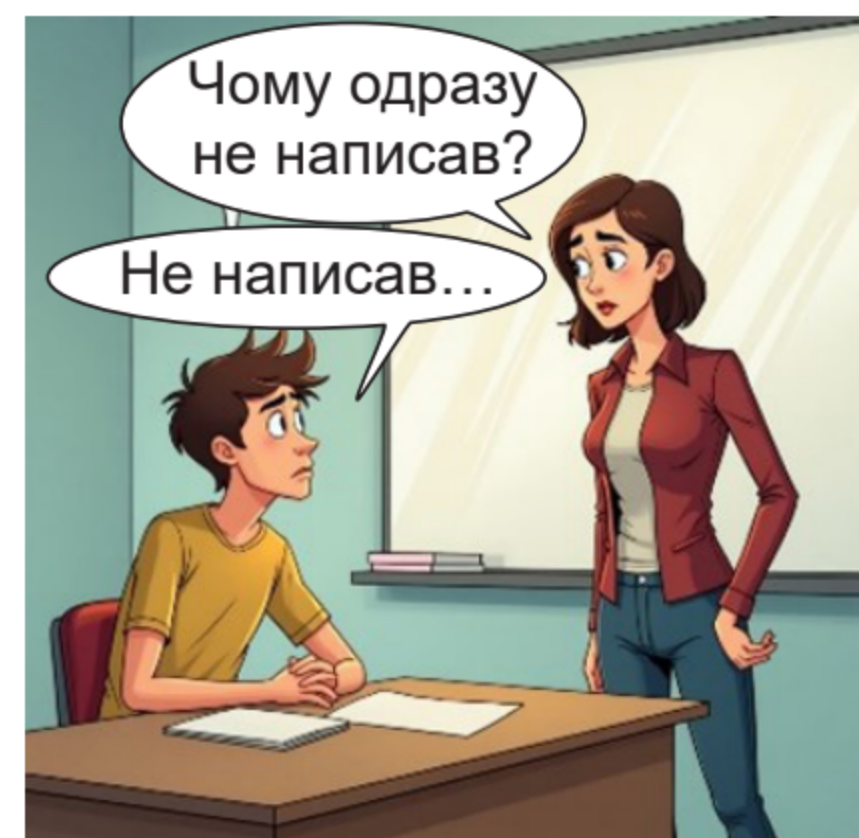
— Може, перепишеш?

— Може, й перепишу...

— Чому одразу не написав?

— Не написав...

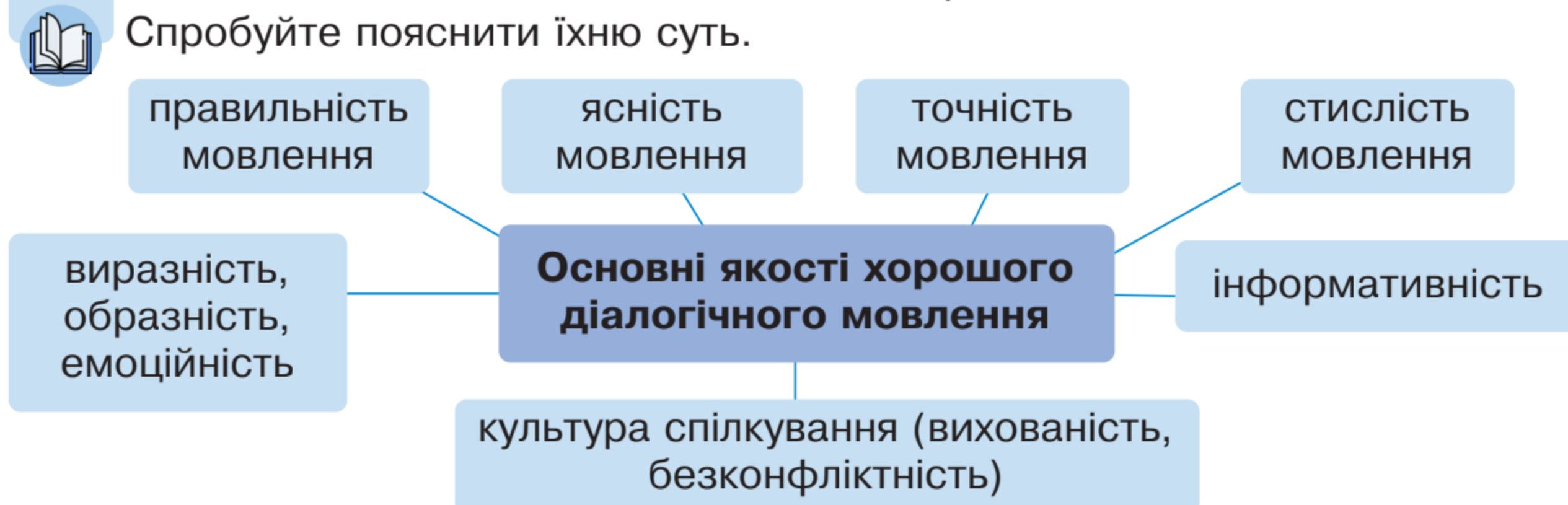
— А міг?

— Ще як міг, Ольго Іванівно! Та щось до Лубенець Каті не міг додзвонитися (За В. Левановським).

- ♦ **Співпрацюймо в парах.** Розіграйте цей діалог в особах.
- ♦ **Співпрацюймо в парах.** Чи доводилося вам бути свідком подібної ситуації? Складіть і розіграйте діалог зі шкільного життя.

287. Ознайомтеся з основними якостями хорошого діалогічного мовлення. Спробуйте пояснити їхню суть.

288. Співпрацюймо в парах. Прочитайте діалог в особах. Чи можна стверджувати, що цій розмові притаманні якості хорошого діалогічного мовлення? Аргументуйте свою відповідь.

Діалог у транспорті

- Ви зараз виходите?
- Це не ваша справа.
- Але ж я виходжу!
- Це ваша справа.
- Так пропустіть мене!
- Отож-бо, так би й сказали.

- ♦ Розгляньте малюнок. Чому художник зобразив учасників діалогу у вигляді тварин?
- ♦ Як ви думаєте, чому співрозмовники не зрозуміли одне одного? Чи можна стверджувати, що діалог містить конфлікт? Чому?

Співпрацюймо в парах. Перебудуйте діалог таким чином, щоб він відповідав основним якостям хорошого діалогічного мовлення. Оберіть з довідки доречні вислови для безконфліктного спілкування.

Довідка. Ні, дякую. Нічого, не турбуйтеся. Будьте люб'язні... Із задоволенням. Мені шкода, але Це було б добре, але На жаль, не можу прийняти твоє (Ваше) запрошення. Чи не могли б Ви Дозвольте, будь ласка Так, звичайно. Зачекайте хвилинку ...

289. Виразно прочитайте діалог в особах. Які якості хорошого діалогічного мовлення відсутні у цій розмові? Чи можна зробити висновок, що через це діалог викликає сміх?

- Ти що робиш? Чим займаєшся?
- Нічого не роблю.
- А що він робить?
- Мені допомагає.

Для розпитливих

Форму спілкування, у якій беруть участь більше двох співрозмовників, називаємо **полілогом**.

290. Розгляньте таблицю. Назвіть найпоширеніші види діалогів та розкрийте їхній зміст.

Найбільш поширені види діалогів

Види діалогів	Їхній зміст
Етикетний (контактний)	Звертання та привернення уваги; привітання та прощання; знайомство; подяка, вибачення, вітання; впевненість/невпевненість; згода/незгода; нейтралізація конфлікту та ін.
Інформаційний	Діалог-розпитування, повідомлення, обговорення та ін.
Експресивний	Вираження радості, захоплення, похвали, співчуття, втіхи та ін.
Спонукальний	Поради, рекомендації, вмовляння, наказ, попередження та ін.

- ♦ Які види діалогів, на вашу думку, найчастіше використовуємо в щоденному спілкуванні, у літературних творах?
- ♦ Якою є роль діалогів?

291. Співпрацюймо в групах. Прочитайте мінідіалоги й визначте вид кожного з них.

- Підемо завтра разом на концерт групи «Океан Ельзи»?
— Вибач, але завтра я, на жаль, не зможу.
 - Дозвольте представити мого друга Богдана.
— Дуже приємно познайомитися. Мене звати Ганна Сергіївна.
 - Уявляєш, вчора з рейсу повернувся мій тато! Я такий щасливий!
— Вітаю! Чудова новина! Я за тебе дуже рада.
 - (Не)щодавно я прочитала (?) що (у,в)ченим вдалося розробити програмне забезпечення, що дозволить роботам взаємодіяти між собою.
— Цікаво! Напевно (?) це досягнення (?) перший крок до встановлення панування техніки над люд(?)ми.
- ♦ Спишіть мінідіалог 4, розкрийте дужки. Чи можна стверджувати, що цей діалог належить до наукового стилю мовлення? Чому?

292. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в парах. Складіть діалог-розпитування «Що дізналися про діалог як вид прямої мови?», під час якого з'ясуєте, чи виконані поставлені навчальні завдання. Який вид діалогу ви використаєте?

293. Завдання на вибір.

А. Знайдіть у якомусь літературному творі та выпишіть невеликий діалог. Підготуйтеся пояснити, якою є роль діалогів у художніх творах.

Б. Складіть та запишіть діалог (8-9 реплік) за даним початком. Кожну репліку записуйте з нового рядка та перед нею ставте тире. Деякі репліки супроводжуйте словами автора.

— Розкажи, будь ласка, докладніше про ...

В. Перейдіть за QR-кодом і встановіть відповідності.

Сценарій уроку 4 модуля 6

РЕЧЕННЯ З НЕПРЯМОЮ МОВОЮ

Поглибимо й розширимо знання про непряму мову, особливості заміни речень із прямою мовою на речення з непрямою мовою.

Мовленнєва тема «Спілкування»

294. Прочитайте та поясніть зміст висловлювання.

Найвище щастя й радість людська — спілкування одне з одним.

В. Сухомлинський

- ♦ Запишіть цей афоризм у вигляді складного речення за таким початком: Василь Сухомлинський говорив, що ...
- ♦ Чи можна стверджувати, що зміст прямої мови передаємо непрямою в тій частині складеної вами конструкції, що містить сполучник *що*?

Для передачі чужого мовлення від імені автора, а не від того, хто насправді її вимовив, слугують речення з непрямою мовою. У реченні з **непрямою мовою** лапки не ставимо.

295. Опрацюйте схему інфографіки «Способи вираження непрямої мови» (с. 115).

Завдання на вибір. Прочитайте. Запишіть речення з непрямою мовою, що виражені: **А)** простим неускладненим реченням; **Б)** простим ускладненим реченням; **В)** складнопідрядним реченням.

1. Марко зізнався, що він не вміє переконувати співрозмовника.
2. Марко зізнався про невміння переконувати співрозмовника. 3. Зі слів Марка, він не вміє переконувати співрозмовника.

Для гонитливих

Особливо часто непряма мова використовується в газетних жанрах. Як правило, це стійкі конструкції з вставними словами: *заявив, що ...; повідомляють, що ...; передали, що ...; пишуть, що ...*.
Наприклад: *Вчора лідер цієї партії заявив, що ухвалено рішення виставити свого кандидата на виборах.*

296. Використовуючи речення з прямою мовою, складіть за зразком речення з непрямою мовою у формі: 1) простого неускладненого речення; 2) простого ускладненого речення; 3) складнопідрядного речення.

Зразок. *«Завтра очікуються опади», — повідомили у гідрометеоцентрі. — У гідрометеоцентрі повідомили про можливі опади. — Як повідомили у гідрометеоцентрі, завтра можливі опади. — У гідрометеоцентрі повідомили, що завтра очікуються опади.*

1. Директор компанії наголосив: «Ми маємо виграти цей тендер на будівництво нового ліцею». 2. Командир підрозділу попередив: «Сьогодні вночі буде бойовий вихід». 3. Дядько Тарас запевнив: «Наша садиба — гарне місце для відпочинку».

297. Ознайомтеся з таблицею та вкажіть, які сполучники й сполучні слова вказують на особливості змісту непрямої мови залежно від мети висловлювання.

Вживання деяких сполучників та сполучних слів у непрякій мові

№	Сполучники та сполучні слова	Функція, яку вони виконують	Приклади
1.	що	у розповідному реченні вказує на те, що мовець впевнений у достовірності інформації, що повідомляється	Артем пообіцяв, що завтра принесе довідник з риторики.
2.	ніби, мовби, наче	у розповідному реченні вказують, що мовець сумнівається в точності інформації, що передається	Ніна обмовилася, ніби бачила його вчора в парку.

3.	щоб	використовуємо при спонуванні до дії	Учителька попросила, щоб ми підготувалися до захисту проєктів.
4.	хто, що, який, чий, де, коли, куди та ін.	використовуємо у питальній частині речень з непрямою мовою	Бабуся спитала, які маємо плани щодо канікул. Глядач поцікавився, коли розпочнеться концерт.

298. Завдання на вибір. Розставляючи розділові знаки, выпишіть речення: **А)** з прямою мовою, **Б)** з непрямою мовою.

1. Батько здивовано запитав це ти сам зробив. 2. Лікар велів щоб я сидів удома. 3. Сашко сказав що піде спати. 4. Що ж ти стоїш крикнуй брат сердито швидше йди додому. 5. Микола поцікавився коли бабуся приїде. 6. Які чудові квіти прошепотіла дівчина. 7. Учитель запитав нас чи знаємо ми правило. 8. Учень тихо майже пошепки відповів ні.

Замініть виписані речення на пряму або непряму мову.

299. Завдання на вибір. Ознайомтесь з теоретичними відомостями й виконайте завдання. Потім обміняйтеся результатами роботи.

А. Пряма мова ведеться від імені тієї особи, якою вона була сказана, непряма — від імені автора. Тому в непрякій мові в залежності від зміни особи, що говорить, замінюємо всі особові та присвійні займенники, а також особові форми дієслів.

- ♦ Користуючись зразком, замініть пряму мову на непряму.

Зразок. *Ти ж казав мені: «Я це зроблю для тебе». → Ти ж казав мені, що ти це для мене зробиш.*

1. Олексій сказав: «Мене теж приймуть у команду». 2. Оксана запевнила батьків: «У суботу я обов'язково провідаю бабусю і дідуся». 3. Оленка попросила подругу: «Зайди за мною ввечері». 4. Дмитро сказав товаришеві: «Не поспішай, я зачекаю».

Б. Питання, передане у непрякій мові, називається **непряким запитанням**. У кінці непрямого питання знак питання не ставимо: Я запитав: «Коли відправляється поїзд?» — Я запитав, коли вирушає поїзд. У реченні, що містить непряме питання, крім сполучників або сполучних слів може використовуватися частка *чи*: *Ми захотіли дізнатися, чи скоро поїзд прибуде до Києва.*

- ♦ Замініть пряму мову на непряму й запишіть складні речення.

1. «Чому ви так дивитеся на мене, Шовкун?» — пристрасно допитувалася Шура (О. Гончар). 2. Знов питає небо, і питає хата: «За весняним щастям чи жалкуєш ти?» (В. Крищенко). 3. «А що, Лавріне, чи будемо годирити тин, чи, може, й без тину обійдеться?» — спитав Карпо (І. Нечуй-Левицький). 4. «Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає?» — в неньки спитала дитина (Леся Українка).

В. При передачі чужих слів у прямій мові вигуки, вставні слова, звертання, частки зберігаємо, а в непрякій — опускаємо.

Прочитайте діалог, визначте його учасників. Перебудуйте кожну репліку в речення з непрямою мовою і запишіть.

Пішов до Яви одвести душу. Зустрів його в садку — він до мене якраз намірявся.

— Здоров, Павлушо! — серйозно-серйозно сказав він. — Я до тебе.

— Здоров, а я до тебе!

— Попрощатися йшов, — одвів убік очі Ява.

— Що, посилають кудись? — здивувався я.

— Та-а! — махнув рукою Ява. — Зовсім з дому тікаю.

— Куди?!

— На який-небудь безлюдний острів (В. Не-стайко).

300. Прочитайте. Чому Езоп хотів побачити, як іде подорожній?

В одній із стародавніх легенд розповідається, як одного разу байкар Езоп зустрів у полі мандрівника, який запитав у нього, чи далеко до найближчого села. Езоп сказав, щоб той ішов. Перехожий здивувався: він і сам знав, що треба йти, але його цікавило, коли добереться до села. Езоп наполягав на своєму. Мандрівник подумав, що, мабуть, це божевільний і пішов далі. За кілька хвилин Езоп крикнув, що той буде на місці за дві години.

розповідається
добереться

— Чому ж ти не відповів одразу на моє запитання? — здивувався мандрівник.

— Бо я не знав, як ти ходиш, — відповів Езоп.

- ♦ Що ви знаєте про Езопа? Як характеризує знаменитого байкаря ця легенда?
- ♦ Скільки речень з прямою і непрямою мовою містить текст?
- ♦ Замініть два останні речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою та запишіть їх.
- ♦ **Співпрацюймо в парах.** Усно замініть діалогом ту частину тексту, яка представлена монологічною мовою. Розіграйте діалог у ролях.

301. Виправте помилки, пов'язані з уживанням прямої та непрямої мови. Поясніть, чим викликані ці помилки.

1. Він говорив, що страшний випадок зі мною трапився, що я в дорозі зовсім виснажився. 2. Мене спитали, що де я раніше працював? 3. Федько хотів дізнатися в Грицька, що куди вони заїхали. 4. Наталя запитала в Ірини впізнала вона однокласника. 5. Коли мати запитала сина, навіщо

він читає енциклопедичний словник, Павло відповів, що хочу все знати. 6. У дитинстві тато завжди питав: «Ким я хочу бути?» І я завжди відповідала: «Вчителькою».

302. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Для чого слугують речення з непрямою мовою? Які способи вираження непрямої мови виділяють? За допомогою чого пов'язуються частини речень із непрямою мовою? Які особливості заміни прямої мови непрямою? Наведіть приклади.

303. Завдання на вибір.

А. Запишіть, вставляючи в речення з непрямыми запитаннями сполучні слова *чий, де, коли, щоб* або частку *чи*.

1. Не запитуй пасічника, ... знає він смак меду. 2. Бур'ян пирію питається, ... їхня рідня дівається. 3. Чіпка питає в бабусі Оришки, ... воли говорять. 4. Дівчина запитала, ... кінь стоїть у них біля тину. 5. Глядачі цікавилися, ... розпочнеться новий театральний сезон у місцевому драматичному театрі.

Б. Запишіть народні вислови, розставте розділові знаки. Потім замініть пряму мову на непряму й також запишіть.

1. Казав одяг Пошануй мене між речей, а я шануватиму тебе між людей. 2. Слухай, як безрукий голого обдирає казав сліпий до глухого. 3. Ледар каже Зроблю завтра, поспішати не варто. 4. На вербі — груші, на осиці — кислиці брехали старі баби та гарні молодіці.

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте завдання онлайн.

ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

Дізнаємося про цитату як спосіб передачі чужого мовлення, способи цитування, розділові знаки в реченнях з цитатами.

Мовленнєва тема «Блогерство»

304. Прочитайте. Які можливості відкриває блогерство? Чому блогерство сприяє самовираженню й впливу на світ?

Блогерство — це гарний варіант для тих, хто хоче бути поміченим іншими, виражати свої думки, впливати на світ і просто займатися тим, що приносить задоволення (Л. Ковпинець).

- ♦ Складіть схему цього речення й визначте його тип. Виконаймо додатково. Розберіть за будовою слово *блогерство* та доберіть до нього спільнокореневі слова.

305. Опрацюйте останню схему інфографіки (с. 115). Що називаємо цитатою? Які способи цитування виділяють? Чи обов'язково цитати беремо в лапки? Прочитуйте вислів із впр. 304 за допомогою речень із прямою й непрямою мовою.

306. Прочитайте. Прокоментуйте розділові знаки в цитатах, які оформлені як пряма й непряма мова.

1. «Блогерство набуло великої популярності серед молоді, майже кожний хоче стати популярним та відомим», — пише у своїй статті журналіст В. Кривошей. 2. За словами Л. Ковпинець, «блогерство для молоді — це гарний шанс реалізувати себе, показати іншим, хто ти є і чим займаєшся». 3. Тревел-блогер Б. Логвиненко вважає блогерство «поєднанням хобі та професії».

307. При цитуванні віршованого тексту з дотриманням строф лапки не ставляться. Якщо цитований поетичний уривок записуємо суцільним рядком, то беремо його в лапки та зберігаємо велику літеру, яка була на початку кожного віршованого рядка.

Прокоментуйте розділові знаки при цитуванні строфи й одного рядка вірша.

1. Ю. Андрухович активно використовує метафори, що роблять текст символічним та багатозначним: «Земля собі пілігримить, кружляє собі й кружляє». 2. М. Семенко експериментував із поетичним жанром:

Я хочу кожний день
все слів нових
Нових нових пісень
ідей нових —

писав він про свої бажання.

308. Спишіть, розкриваючи дужки й ставлячи, де потрібно, розділові знаки. При цьому враховуйте, що цитати виділені курсивом. Вкажіть способи цитування.

1. Леонардо да Вінчі вважав що *навча(н,nn)я (ні)коли (не)вичерпує розум*. 2. *Свобода — це (у,в)мі(н,nn)я (з,с)казати «так» своїм мріям* висловив думку Св(?)ятослав Вакарчук *Гідність — це (у,в)мі(н,nn)я (з,с)казати «ні» своїм страхам*. 3. Попередження Ліни Костенко *Жи(т,т,т)я (і,й)де*

і все без коректур. І час летить, (не)стишує галопу є закликом цінувати кожну мить бу(т,тт)я. 4. Микола Сингаївський сміливо проголошував:

(Не)страшусь, (не)боюся жи(т,тт)я,
Хоч уже о(п,б)п(и,е)кло зубожі(н,нн)я.
Я — надії і світла дитя,
І (що)дня набираюсь т(и,е)рпі(н,нн)я.

Для гопитливих

Цитати відіграють важливу роль у текстах різних стилів мовлення й жанрів. Так, у художньому стилі часто в бесідах героїв наводяться висловлювання інших персонажів, у наукових розвідках цитати дозволяють автору висвітлити досліджувану проблему, у публіцистичних жанрах — статті, репортажі, інтерв'ю — цитати вказують на достовірність наведених фактів, у розмовній мові ми також нерідко цитуємо одне одного. Цитування не застосовується лише в жанрах офіційно-ділового стилю (Зі статті).

309. Епіграф — це коротка цитата перед твором або його частиною, що містить основну ідею. Епіграфи розташовуємо з правого боку сторінки й зазвичай не виділяємо лапками. Вказівку на джерело пишемо під епіграфом праворуч без дужок і крапку після неї не ставимо. Якщо ця вказівка міститься у тому самому рядку, що й епіграф, то її беремо в дужки. Прослухайте текст, доберіть до нього заголовок. Чи вдало дібрано епіграф до вислову? Чому?

Соціальні мережі орієнтовані на людей, а не на ваш бізнес. Приносьте користь людям, і люди принеситимуть користь вам.

М. Гуларт

Блогер — уже не нова професія для України. Загалом ця діяльність передбачає ведення блогу, тобто регулярне публікування контенту (тексту, фото, відео, аудіо) в інтернеті на певну тематику.

Якщо говорити про мету, з якою обирають цей різновид занять, то дехто хоче просто розважити аудиторію, дехто ж, навпаки, висвітлює важливу серйозну інформацію, дехто ділиться власним досвідом. Існує дискусія з приводу того, чи це професія, чи це хобі.

Не варто вважати, якщо людина створює якийсь контент, то це вже блогер. Одні ще не мають потрібного досвіду та професійності, щоб називатися блогером, інші ж просто проти такої ідентифікації.

Часто розпочинають свою кар'єру блогера з надією стати популярним і отримувати за цей вид діяльності високий прибуток. Проте в цього заняття існують й інші переваги. Варто зазначити і суспільну значущість блогерства. Професіонали, які у своїх блогах висвітлюють актуальні події, є лідерами думок. Також активна

дехто
серйозне хобі
ідентифікація

діяльність у соціальних мережах використовується не лише задля власних цілей, а й для популяризації різних проєктів.

Блогерство наразі — сучасне «модне» заняття. До того ж воно не має обмежень: стати блогером може будь-хто, незважаючи ні на вік, ні на інтереси. Варто грамотно вибудувати стратегію, створювати цікавий контент і знайти свою аудиторію (За М. Стельмах).

- ♦ Поясніть, чому блогерство може вважатися як професією, так і хобі.
- ♦ Введіть у текст для пояснення чи підтвердження правильності висловлених думок цитати з довідки.

Довідка. 1. Телеведуча та актриса П. Логунова не вважає себе блогером: «Я взагалі не блогер і ніколи не хотіла ним бути. Для мене блогер — це людина без професії. Я ж просто розповідаю про те, що знаю і вмію». 2. «Перш за все, блогерство допомагає здобувати нові знання, відкриває невідомі грані твого характеру, талантів і, звичайно ж, комплексів. Певною мірою це допомагає з ними боротися, але тільки якщо сама людина цього хоче», — запевняє блогер та бізнесмен А. Трушковський. 3. За словами політичного діяча та блогера О. Пономаря, «блогери надзвичайно важливі сьогодні через те, що більшість ЗМІ дискредитували себе тотальною «джинсою», роботою на олігархів і навіть на ворога України. Блогери часто замінюють людям ЗМІ». 4. Р. Синіцин, громадський діяч і співзасновник фонду волонтерів «Народний тил», розповів, що «велика кількість підписників на Facebook сприяє популяризації благодійних заходів, зокрема тих, що допомагають захисникам України».

310. Розгляньте меми. Процитуйте висловлення їхніх персонажів різними способами.

311. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. 1. Що ви дізналися про цитування? 2. Чим речення з прямою мовою відрізняється від цитати? 3. У яких стилях мовлення найширше представлено речення з прямою мовою, а в яких — цитати?

312. Завдання на вибір.

А. Спишіть, правильно оформлюючи цитати.

1. Французький письменник та філософ Ж. Сартр говорив Не шукай сенсу життя. Створи його сам. 2. За словами Гр. Тютюнника, мрія дає нуль, якщо її не зробити життям. 3. Китайський мудрець Лао-цзи вважав, що навіть найдовша дорога починається з першого кроку. 4. Остання строфа поезії О. Олеся «О слово рідне! Орле скутий!» насичена спонукальними закликами

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним —

Б. Доберіть із текстів художніх творів чи з текстів офіційних промов 4 цитати, які можна було б розмістити на білбордах, банерах, афішах. Запишіть ці цитати різними способами.

В. Перейдіть за QR-кодом і виконайте завдання онлайн.

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВІДОМОСТЕЙ З ТЕМИ «ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ»

Узагальнимо й систематизуємо вивчене з теми; перевіримо себе.

313. Співпрацюймо в групах. Повторіть вивчене в модулі за інфографікою (с. 115). Підготуйте повідомлення про: **а)** пряму мову, **б)** непряму мову, **в)** цитати. Доберіть приклади.

314. Подивіться в ютубі для повторення навчальні відео з таких тем: «Пряма мова», «Діалог. Розділові знаки в діалозі», «Непряма мова. Заміна прямої мови непрямою», «Цитата як спосіб передачі чужого мовлення».

315. Прокоментуйте правопис і вимову поданих слів. При потребі звертайтеся за допомогою до списків слів для запам'ятовування з рамок (сценарії уроків № 1-4 цього модуля).

Бажа(н,нн)я, (ні)яково, (ні)хто, кі(н,нн)ота, людс(ь)ка, (не)зважаючи, найці(н,нн)іший.

316. Запишіть вислови Леонардо да Вінчі (с. 115) такими способами:
1) реченням з прямою мовою, 2) реченням з непрямою мовою, 3) цитатою.

317. Співпрацюймо в парах. Складіть діалог за репродукцією картини І. Айвазовського «Весілля в Україні» (с. 114).

318. Перейдіть за QR-кодом в електронний додаток до підручника і виконайте онлайн тренувальні тестові завдання з тем модуля. Маєте кілька спроб, щоб усунути помилки.

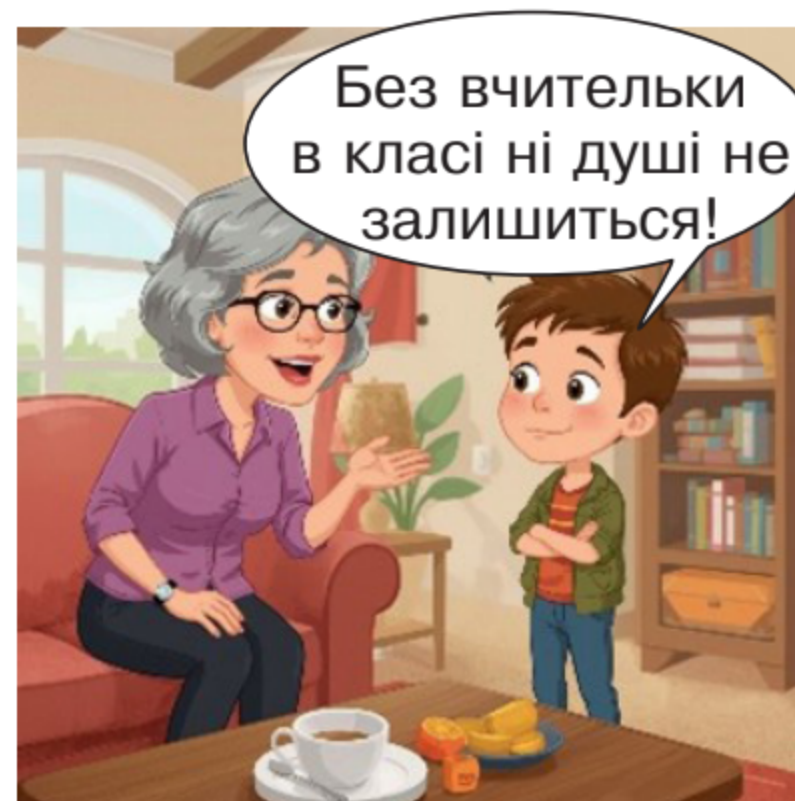
319. Хвилинка для смішинки. Прочитайте. У чому полягає гумористичний сенс розмови? Поясніть розділові знаки в діалозі. Знайдіть фразеологізм.

— Скільки учнів у вашому класі? — запитала тітка Василина.

— З вчителькою — двадцять шість, — відповів Ромчик.

— Отже, без неї — двадцять п'ять.

— Е, ні! Без вчительки в класі ні душі не залишиться! (З кн. «Шкільні усмішки»)

МОДУЛЬ 7. УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО. ЗВУК. СЛОВО. РЕЧЕННЯ. ТЕКСТ

Моя скарбниця влучних висловів

Український гопак —

це не просто танок,

Це — культура і гордість народу!

Це — широка душа і мистецький вінок,

Цьому Роду — нема переводу!

Це — нестримний вогонь,

ніжний подих вітрів,

Дивна грація, легкість і сила,

Емоційний порив,

феєрверк почуттів,

Це — політ над віками, це — крила!

Це є нації код, і глибинне коріння,

Це — незламність, і гідність, і воля,

Це — велична й могутня моя

Україна!

Її слава, окраса, і доля!

Василь Стасюк

Моя галерея

Олег Шупляк. Гопак

ІНФОГРАФІКА

Мовознавство — наука про мову.

Розділи мовознавства

Фонетика вивчає звуки мови та їхні властивості.

Графіка вивчає систему знаків для передачі на письмі звуків мови.

Лексикологія вивчає словниковий склад мови, тобто лексику.

Фразеологія вивчає фразеологізми — стійкі словосполучення.

Морфеміка вивчає морфеми — значущі частини слова.

Словотвір вивчає способи творення слів.

Морфологія вивчає слово як частину мови.

Синтаксис вивчає будову й граматичне значення словосполучень і речень.

Стилістика вивчає стилі мовлення.

Орфоепія вивчає сукупність правил про літературну вимову.

Орфографія вивчає правила написання слів.

Пунктуація вивчає правила вживання розділових знаків у писемному мовленні.

ЗВУК ЯК НАЙМЕНША ОДИНИЦЯ МОВИ Й МОВЛЕННЯ. ЗВУКИ ТА БУКВИ

Повторимо відомості про звук як найменшу одиницю мови й мовлення, звуки та букви, їхнє співвідношення.

Мовленнєва тема «Український гопак»

320. Прочитайте. Що ви знаєте про гопак?

Ви, музики, грайте, а ви, люди, чуйте, в кого ноги (не)болять, гопак танцюйте (*Л. Карпінська-Романюк*).

Як треба писати слово в дужках? Прокоментуйте вживання розділових знаків.

Розташуйте повнозначні слова речення в алфавітному порядку.

Виконаймо додатково. Визначте граматичні основи цього речення, охарактеризуйте його.

321. Прочитайте. Що вам уже відомо з цієї теми? Що нового ви дізналися?

Звук — це найменша одиниця мови та мовлення. Саме завдяки об'єднанню звуків утворюємо слова з певним значенням. На письмі звуки передаємо **буквами** (літерами).

В українській мові **38 звуків**. Вони поділені на дві групи: **голосні й приголосні**.

Голосні звуки утворюються лише за допомогою голосу. Усього є 6 голосних: [а], [о], [у], [е], [и], [і], які передаються на письмі десятьма літерами: а, о, у, и, і, е, я, ю, є, ї. Голосні звуки є складотворчими: скільки в слові голосних, стільки й складів: а-ле-я (3 склади), о-лень (2 склади), джміль (1 склад).

Приголосні звуки, яких налічуємо 32, утворюються за допомогою голосу й шуму або тільки шуму. За способом творення виділяють сонорні (в, м, н, л, р), дзвінкі (б, д, дж, дз, ж, з, г, ґ), глухі (п, т, ч, ц, ш, с, х, к, ф) приголосні.

Потрібно розрізняти звуки мови і звуки мовлення.

Звук мови — це звук, що не взаємодіє з іншими звуками, так би мовити, «чистий» звук.

Звук мовлення у процесі мовлення контактує з іншими звуками, впливає на них або зазнає впливу інших звуків, тобто уподібнюється до сусіднього звука, а саме: голосний стає нечітким у ненаголошеній позиції, приголосний може бути м'яким, пом'якшеним, твердим тощо. Тобто вимова звуку залежить від його місця в слові. Варіантів поєднання звуків дуже багато, тому звуків мовлення більше, ніж звуків мови (*З довідника*).

- ♦ Що таке звук, а що таке буква? Чи завжди написане слово відповідає його вимові? Наведіть приклади.
- ♦ Як співвідносяться звуки мови й мовлення?
- ♦ Які випадки уподібнення голосних і приголосних звуків вам відомі? Наведіть приклади.
- ♦ Затранскрибуйте слова *об'єднання*, *утворюються*.

322. Поставте наголос у словах.

Бурштиновий, видання, визвольний, випадок, вірші, добовий, довести, закінчити, зібрання, косий, люстро, маркетинг, начинка, отаман, пекарський, підлітковий, піцерія, посередині, псевдонім, русло, симетрія, текстовий, чорнослив, хаос, ярмарковий.

- ♦ Які голосні називають наголошеними, а які — ненаголошеними?
- ♦ Чи можна стверджувати, що за допомогою наголосу можна розрізнати значення слів? Якщо так, то наведіть приклади.

Виконаймо додатково. Назвіть відомі вам слова з подвійним наголосом.

323. Випишіть слова, у яких я, ю, є позначають два звуки.

Акація, сюжет, обличчя, рюкзак, нюанс, шовковиця, ательє, олія, вечірне, мрія, ємність, ювілей, святковий, щастя, ярмарок, юний, синіє, полум'я, тюльпан, диня, кар'єра, костюм.

- ♦ Скільки звуків позначають букви *ї*, *щ*? Наведіть приклади.

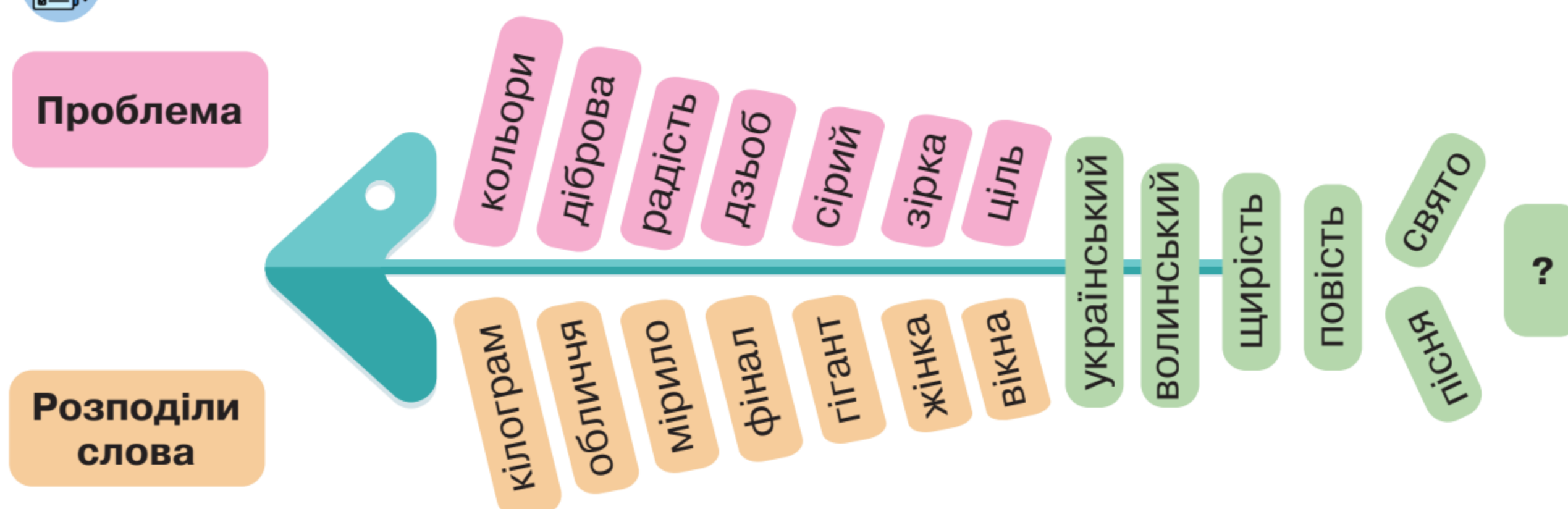
324. Завдання на вибір.

Випишіть слова, у яких буквосполучення *дз*, *дж* позначають: **А)** один звук; **Б)** два звуки.

Задзижчати, джинси, підживлення, видзьобати, надзвичайний, саджанець, кукурудза, відзначення, підземелля, віджити, дзвонар.

325. Візьміть участь у грі «Фішбоун».

У яких словах містяться м'які приголосні, а в яких — пом'якшені?

- ♦ Чи всі приголосні звуки мають пари за твердістю-м'якістю?
- ♦ У яких словах відбувається уподібнення за м'якістю? Запишіть транскрипцію цих слів.

- ♦ Зробіть загальний висновок щодо позначення на письмі м'яких і пом'якшених приголосних.

326. Прочитайте. Про які історичні особливості гопака ви дізналися?

Кажуть, що гопак народився не на сцені, а в са-місінькому серці бою. У часи Запорізької Січі, коли козаки поверталися з походу, в їхньому таборі лунав не тільки звук кобзи й трембіти, а й крик «Гоп!» — так починався гопак. Але це був не просто танок — це був бойовий вишкіл, закамфльований у рух.

Гопак виконувався не заради забави, а щоб показати силу, *витривалість* і бойову спритність. Кожен рух мав *значення*: стрибки — як уникання ударів, *присядки* — як низькі атаки, а розмашисті «розсічки» — як удари шаблею. Козак танцював гопака, немовби показував: «Ось що чекає ворога!».

У Січі гопак виконували після перемоги або під час *святкувань*. Молоді козаки змагалися в силі, гнучкості та майстерності руху, намагаючись вра-зити побратимів і старшин. Той, хто танцював вправно, вважався не просто веселуном, а справж-нім воїном.

До речі, козацький гопак виконувався виключ-но чоловіками — це була форма ритуального тан-цю, який межував із бойовим мистецтвом. Кажуть, що старі отамани могли з першого *стрибка* визначити, хто стане добрим вояком, а хто — лиш балагуром.

Згодом гопак перекочував зі степу на сцену. У ХІХ сторіччі він став частиною народної хореографії, а в ХХ ст. — був *виведений* на сцену як професійний танок. Та й досі, коли хлопець виконує гопак на весіллі чи концерті, в кожному його русі живе дух *предків*, вільних і незламних.

- ♦ За змістом тексту поставте запитання одне одному.
- ♦ Запишіть транскрипцію виділених слів і прокоментуйте співвідношення звуків і літер. У яких словах приголосні звуки уподібнюються?

327. А. Утворіть список ключових слів із мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в парах. Складіть діалог, у ході якого підсумуйте ви-вчене з теми.

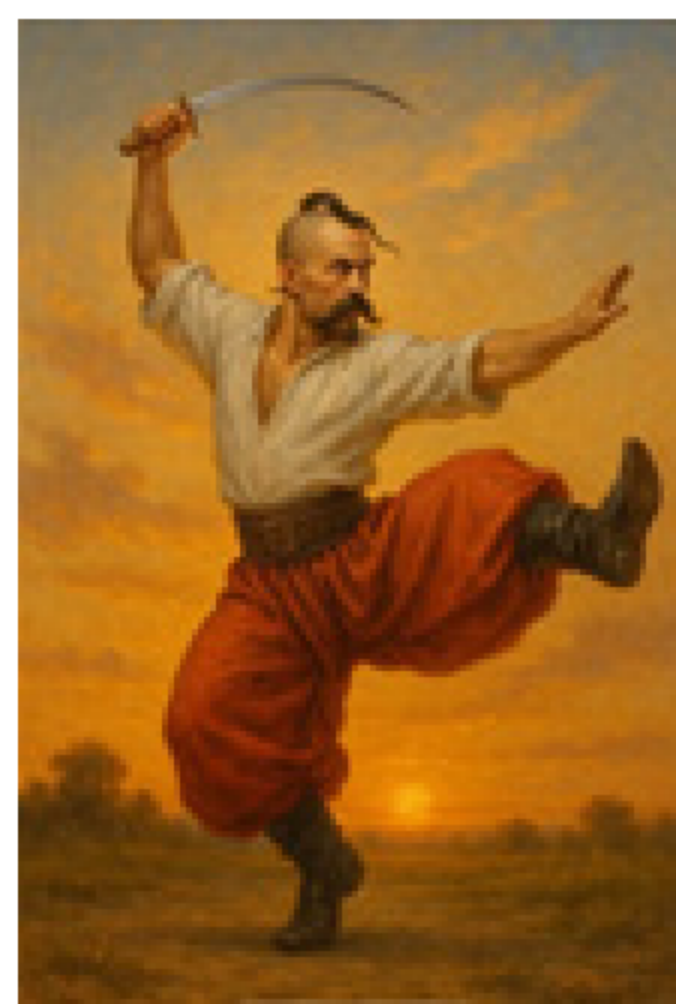
328. Завдання на вибір.

А. Спишіть. Затранскрибуйте виділені слова.

Танець «Гопак» давно вже став візитівкою *української* культури. Він показує всю широту української душі. Деякі хореографи вважають,

трембіта
вишкіл
закамфльований
отАман

Бойовий гопак

що справжні рухи душі ховаються за рухами тіла. Тому цей танок є *джерелом натхнення* для художників, дизайнерів, скульпторів і режисерів театру та кіно.

 Б. Перейдіть за QR-кодом, дайте відповіді на запитання й виграйте віртуальний мільйон.

Сценарій уроку 2 модуля 7

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА. СЛОВОТВОРЕННЯ

 Повторимо відомості про значущі частини слова, способи словотворення.

Мовленнєва тема «Словникова скарбниця мови»

329. Прочитайте. Прокоментуйте вислови.

1. Кожне слово рідної мови має своє обли(ч,чч)я, як (у,в) квітки, (в,у) нього (не)повторний аромат (і,й) ві(?)тінок, барви, — а цих ві(?) тінків кожна барва має тисячі (В. Сухомлинський). 2. Кожне слово, хоч яким прадавнім не видається тепер, було колись малюком, «новонародженим» (І. Вихованець).

Запишіть перше речення, розкриваючи дужки.

330. Морфemi — це значущі частини слова. **Основа** — це частина слова без закінчення.

Розподіліть морфemi відповідно до їхніх значень.

1. Префікс	2. Корінь	3. Суфікс	4. Закінчення
А. Головна морфема, що виражає значення слова	Б. Морфема, що стоїть після кореня і слугує для творення нових слів	В. Змінна морфема, що виражає граматичне значення слова	Г. Морфема, що стоїть перед коренем і слугує для творення нових слів

- ♦ У чому полягає граматичне значення слова? Наведіть приклади.
- ♦ Які морфemi відносять до словотворчих засобів? Наведіть приклади.

331. Закінчення мають всі змінні слова, хоча воно може бути **нульовим**: вантаж□, повість□. Не мають закінчення незмінювані слова: прислівники (*швидко*), діеприслівники (*танцюючи*), інфінітив (*знати*), незмінювані слова іншомовного походження (*таксі*).

332.

Випишіть у першу колонку спільнокореневі слова, у другу слова, що мають різні форми.

333.

Розподіліть споріднені слова за групами в дві колонки. Орієнтуйтеся на підказки-малюнки.

Похідні слова

[illegible]

- ♦ Укажіть в похідних словах твірне слово або твірну основу.

335. Прочитайте текст. Що ви дізналися про словотворчі морфеми?

Префікси й суфікси як словотворчі морфеми можуть багато розповісти про слова.

Так, значення префіксу *роз-* можна поділити на такі групи: 1) рух із середини назовні, відокремлення: *розливати, розбігатися, розкидати, розв'язувати, роз'єднувати, розпорошувати, розсувати, розщеплювати*; 2) порушення стабільності: *розладнувати, розбалансовувати, розрегульовувати, розбурхувати*; 3) розвиток: *розгорятися, розпалювати, розгойдувати(ся), розхитувати(ся), розквітати, розробляти, розвивати, розгортати(ся)*.

Префікс *від-* здебільшого відтворює значення прийменника *від* і має такі значення: 1) збільшення відстані чи часу: *віддаляти(ся), відокремлювати(ся), відхиляти(ся), відходити, відлітати, відтерміновувати, відкладати*; 2) усунування чогось: *відмивати, відтирати, відривати, відбивати, відламувати, відв'язувати, відгортати, відгрібати*; 3) повертання до попереднього/вихідного стану, скасування дії: *відпружувати(ся), відновлювати(ся), відтворювати(ся), відбудовувати, відживлювати*; 4) цілковите завершення та припинення дії: *відпрацювати* (протягом належного часу), *відбутися* (десь), *відгриміти* (й ущухнути).

Суфікс -ник (-льник) зі значеннями: «особа» — виконавець певної дії — вказує на належність до певної професії (*палітурити* — *палітурник*) або «тимчасове заняття особи» (*замовляти* — *замовник*); «предмет», за допомогою якого виконують дію як таку, що позначає назви видань (*довідуватися* — *довідник*, *розмовляти* — *розмовник*, *сповіщати* — *вісник*, *пособити* — *посібник*, *радити* — *порадник*, *співати* — *співаник*, *збирати* — *збірник*, *питати* — *питальник*).

Суфікс *-к(а)* позначає «об'єкти» й «наслідки дії»: *виставка, вкладка, заставка, збірка, вибірка, наклейка, довідка, позначка, обкладинка, добірка, застібка*. Особливістю суфікса *-к(а)* в процесі творення також є поодинокі поєднання з іншомовними основами: *палітурити* — *палітурка*, *нотувати* — *нотатка*, *інсценізувати* — *інсценівка*.

(За О. Кочергою, Г. Ракшановою М. Комовою).

336. Прочитайте. Якими способами утворені ці слова? Випишіть складні слова зі сполучними о, е, є. Прокоментуйте правила вживання кожної сполучної літери.

Звукозапис, життєпис, НМТ, самовдосконалення, ШІ, середньовіччя, ЄС, тишком-нишком, ніжно-рожевий, МОН, видимо-невидимо, пароплав, НАТО, працездатний, АЕС, тридцятирічний, ЗВО, новобудова, МВФ, хитромудрий, ЗСУ, дівич-вечір, СБУ, Святвечір.

- ♦ «Розшифруйте» аббревіатури.

337. Прочитайте. Поясніть написання слів з дужками в першому реченні. Запишіть друге речення з потрібними розділовими знаками.

1. Черговий уч(е,и)нь сумлі(н,nn)о виконував свої обов(?)язки. 2. Хто сьогодні *черговий*? спитала вчителька.

- ♦ Вкажіть спосіб творення виділеного слова в другому реченні. Як наголошуємо це слово?

Виконаймо додатково. Якими є обов'язки чергових у класі?

338. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в парах. У ході діалогу «запитання-відповіді» узагальніть відомості з теми.

339. Завдання на вибір.

А. Запишіть слова, виділіть в них морфеми, у дужках вкажіть спосіб творення кожного слова.

Запічок, пуск, осінній, снігопад, змести, вчительська, ДТП, заспокоєння, промова, звернення, кімната-музей, студентка, затишок, колискова, картоплиння, крайнебо, МЗС, присадибний, байкар, показати, сливовий, загострення, смакота, швидкість, краєзнавчий.

Б. Підготуйте повідомлення на тему «Значення деяких українських суфіксів і префіксів», використовуючи малюнки-підказки.

Префікс до-

Суфікс -ка

В. Використаймо гаджети. Перейдіть за QR-кодом, складіть пазл.

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Повторимо відомості про лексичне значення слова, словниковий склад української мови.

Мовленнєва тема «Словникова скарбниця мови»

340. Запишіть, розкрийте дужки й поставте розділові знаки.

Мова це всі глиби(н,nn)і пласти духовного жи(т,тт)я народу його історична пам(?)ять найці(н,nn)іше надба(н,nn)я віків мова це ще (і,й) музика мелодика фарби бу(т,тт)я сучасна художня інтел(и,ек)туальна (й,і) мисле(н,nn)єва діяльність народу (О. Гончар).

- ♦ Розгляньте ілюстрацію до вислову, згенеровану ШІ. Чи вважаєте ви її вдалою? Чому?

341. Прочитайте. Що ви можете сказати про лексичний склад мови?

Лексичне значення — це те, що означає слово (предмет, явище, ознака, процес, дія, кількість тощо), його зміст. Кожне повнозначне слово має одне лексичне значення (**однозначні** слова) або кілька значень (**багатозначні** слова). Багатозначні слова мають **пряме** (основне, первинне) лексичне значення та **переносне** значення. Значення слів пояснюються в *тлумачних словниках*. Також конкретне значення багатозначного слова можемо з'ясувати в *контексті*, тобто в сполученні слова з іншими словами в реченні або тексті.

Сукупність слів мови називаємо **лексикою**. **Словниковий** (або лексичний) склад української мови досить багатий і різноманітний. Розрізняють групи слів за певною ознакою, а саме.

- **за значенням:** синоніми (*говорити* — *гомоніти*), антоніми (*чорний* — *білий*), омоніми (*ключ до замка* — *журавлиний ключ*), пароніми (*усмішка* — *посмішка*);
- **за походженням:** власне українські (*день, довгий*), запозичені (*фантазія, гаджет*);
- **за вживанням:** загальноновживані (*читати, сонце*), професіоналізми, зокрема терміни (*літера, кислота*), діалектизми (*ви-вірка, легінь*), неологізми (*тітокер, брунькоцвіт*), застарілі слова: історизми (*лучина, кріпак*) й архаїзми (*десниця, вуста*);
- **за стилістичними властивостями:** нейтральні (міжстильові) слова (*вода, стежити*), стилістично забарвлена лексика (*політизований, маршрутка*);

- **за емоційним забарвленням: нейтральні слова** (*пишу, п'ять*), **емоційна лексика** (*гарненький, вітрюга*).
- ♦ Поставте одне одному запитання за змістом тексту.

Для гопитливих

До слів обмеженого вживання відносимо **жаргонізми** й **арготизми** — це слова або вирази, які використовують певні групи людей (наприклад, підлітки) для спілкування між собою: *чілити, юзати, слабак*.

342. Прочитайте. Лексичне значення яких виділених слів зрозуміло з контексту, а яких — потрібно з'ясовувати за тлумачним словником?

1. Я швиденько *пошпацерую* в магазин: скоро будуть гості. 2. Такої смачної *крумплі*, як у бабусі, ми не їли ніде. 3. Ти надто вільно *інтерпретуєш* мої слова. 4. *Гутник* — майстер, що творить вироби зі скла. 5. Подолянки полюбляли носити квітчасті очіпки з кольорової тканини, зашиті квітами.

- ♦ Які з виділених слів є діалектними? Вкажіть їхній літературний відповідник.

343. Завдання на вибір. Ознайомтеся з флеш-картками. Доберіть до зображень: **а)** синоніми; **б)** антоніми.

Виконаймо додатково. За одним малюнком складіть невеличку історію, використовуючи слова в переносному значенні.

344. Запишіть слова в дві колонки: загальноновживані й обмеженого вжитку. Вкажіть групу слів за вживанням кожного слова з другої колонки.

Мешти, узгір'я, помешкання, шпальта, березіль, узвишся, панщина, фоловер, оселя, смішно.

345. Візьміть участь у грі «Хто більше», в якій переможе той, хто більше запише фразеологізмів із предметами, зображеними на малюнках. Зазначте джерела записаних фразеологізмів (народна мова, професійно-виробничого мовлення, античне або біблійне походження, крилаті вирази).

Виконаймо додатково. Складіть три речення з будь-якими фразеологізмами (по одному з кожної групи).

346. Мовні завдання. Розшифруйте емоджі-вірші.

 шумлять —
Я .
  .
 ,
чого моїй
так

П. Тичина.

За   пливе
 поли розстилає
І   зове
У : покриває
 пеленою,
Мов

Т. Шевченко.

 , ясна!
Видно, хоч збирай.
Вийди, ,
працею зморена,
Хоч на в
М. Старицький.

347. А. Утворіть список ключових слів із мовної та мовленнєвої тем.**Б.** Виберіть правдиві твердження.

1. Лексикологією називають сукупність слів мови, її словниковий склад.
2. Неологізми — це слова, які нещодавно з'явилися в мові.
3. *Неньо, борзо, банувати* — це діалектні слова.
4. *В Путивлі граді вранці-рано сумує, плаче Ярославна* (Т. Шевченко). — У цьому реченні вжито історизм.
5. Іншомовне слово імідж має український відповідник — образ.
6. Слова *авторитетний* та *авторитарний* — це синоніми.

348. Завдання на вибір.**А.** Прочитайте, проаналізуйте поезію. Випишіть із неї таку лексику: од-нозначні та багатозначні слова; слова, ужиті в переносному значенні; фразеологізм; діалектизм; авторські неологізми; запозичення.

Світ який — мереживо казкове!
Світ який — ні краю ні кінця!
Зорі й трави, мрево світанкове,
Магія коханого лиця.
Світе мій гучний, мільйонноокий,
Пристрасний, збурунений, німий,
Ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
Дай мені свій простір і неспокій,
Сонцем душу жадібну налий!

Дай мені у думку динаміту,
Дай мені любові, дай добра,
Гуркочи у долю мою, світе,
Хвилями прадавнього Дніпра.
Не шкодуй добра мені, людині,
Щастя не жалій моїм літам —
Все одно ті скарби по краплині
Я тобі закохано віддам.

В. Симоненко

Б. Напишіть невеличке дослідження на одну з тем: «Як у мові народжу-ються та помирають слова», «Слова-переселенці в українській мові».**В.** Перейдіть за QR-кодом і пройдіть вебквест.

ПОДІЛ СЛІВ НА ЧАСТИНИ МОВИ

Повторимо відомості про частини мови.

Мовленнєва тема «Штучний інтелект»

349. Поміркуймо. Прочитайте. Чи погоджуєтеся ви з авторами висловів?
1. Машини можуть бути розумними, але тільки люди можуть бути мудрими (Г. Франкфурт). 2. Наше майбутнє залежить від того, наскільки ми зможемо прийняти штучний інтелект і використати його на благо (Б. Сміт).

- ♦ Визначте, до якої частин мови належить кожне слово другого вислову.

Частини мови — це група слів, об’єднаних узагальненим лексичним значенням, однаковими морфологічними ознаками, синтаксичною роллю в реченні й особливостями словотворення.

350. Ознайомтеся зі схемою та за її змістом поставте одне одному запитання. Доберіть приклади.

Поділ слів на частини мови

	Частини мови	Значення	Питання		
самостійні (6)	іменник	предмет, особа, явище	хто? що?	іменні (4)	змінні (5)
	прикметник	ознака предмета	який? чий?		
	числівник	число, кількість, порядок при лічбі	скільки? котрий?		
	займенник	указує на предмет, ознаку, кількість (але не називає їх)	хто? що? який? чий? скільки? котрий?		
	дієслово	дія або стан	що робити? що зробити?	дієслівні (2)	
	прислівник	ознака дії, ознака іншої ознаки, ознака предмета	як? коли? де? куди? звідки? для чого? навіщо? чому? наскільки? яким способом?		
службові (3)	прийменник	зв'язує слова у словосполученні	не відповідають на питання		
	сполучник	сполучає однорідні члени речення і частини складного речення			
	частка	служить для утворення окремих граматичних форм, надає відтінків значень			
	вигук	виражає почуття і волевиявлення			

351. Завдання на вибір. Визначте, до яких частин мови належать слова. Випишіть: **а)** іменні частини мови; **б)** форми дієслова; **в)** службові частини мови.

Десяток, умиватися, з-під, скляний, переплетено, задля, еге ж, немовби-то, розпечений, незважаючи на, кожному, вісімнадцятий, мрієш, хтоз-на-кому, я, кільканадцять, заклопотана, несучи, сестрин, розбито, нехай, плекаю, найближчому, невже, лише, плекати, перемігши, однак, й, мить.

352. Частини мови можуть бути омонімічними: 1. Я знаю, **що** (сполучник) нічого не знаю (Сократ). 2. **Що** (частка) за знак — стрункий, мов спис? (Д. Білоус) 3. Я син землі, **що** (займенник) родить хліб і мрію (Д. Павличко). 4. **Що?!** (вигук)

Завдання на вибір. Прочитайте й визначте, до яких частин мови належать виділені в реченнях слова.

- А.** 1. Мови *про/те* в нас не було. — Руки і ноги тремтіли у неї од слабості, *про/те* вона уперто намагалася злізти з ліжка (С. Васильченко). 2. На галявині, *неподалік* від лісу, росте багато грибів. — *Неподалік* зібралася команда футболістів.
- Б.** 1. *На/зустріч* котились широкі, як море, степи (О. Гончар). — Запрошуємо *на/зустріч* випускників 2016 року. — *На/зустріч* долі вони вирушили разом, сповнені надії та рішучості. 2. *Під/час* подорожі ми побачили багато мальовничих місць. — Ти маєш підлаштуватися *під/час*, який зазначено в оголошенні.
- В.** 1. Діти не можуть діяти *без/відома* батьків, поки не стануть повнолітніми. — Він узяв підручник *без (мого) відома*. 2. Олеся знала з романів про того Купідона та Амура, й ті слова дуже припали *їй до/смаку* (І. Нечуй-Левицький). — *До/смаку* кислої вишні Артем взяв ще кульку морозива зі смаком солодкого персика.

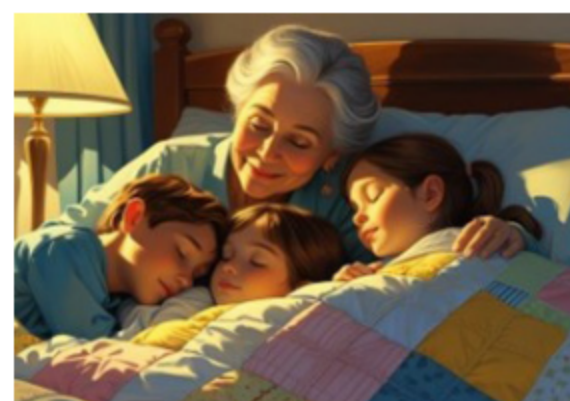
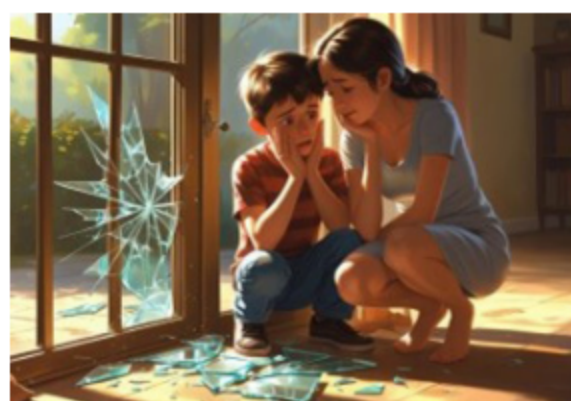
353. Слова *можна, треба, потрібно, слід, варто, неможливо, повинен* і под. є присудковими прислівниками.

Прочитайте речення. Визначте синтаксичну роль виділених слів.

1. *Треба* бути щедрим і вимогливим до себе (О. Довженко). 2. Вибрати *не можна* тільки Батьківщину (В. Симоненко). 3. Нам *пора* для України жити (І. Франко). 4. Вона певна, що *варто* їй добігти — і стрінеться чудо, він оживе й одужає (М. Коцюбинський).

354. Етикетні слова *будь ласка, дякую, добридень, перепрошую, до побачення, добраніч, на все добре* є вигуками.

Розгляньте малюнки, створені за допомогою ШІ. Складіть речення з цими вигуками за змістом малюнків.

355. Робота з текстом. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Позначте олівцем під час читання нове для вас знаком (!), відоме (+).

Те, про що ви хочете дізнатися більше, позначте (?).

Сьогодні штучний інтелект є одним із найпопулярніших термінів у світі. За деякими прогнозами до 2035 року ШІ принесе світовій економіці 15,7 трильйона доларів. Він уже створює купу цифрового контенту — тексти, картинки, музику, відео тощо.

інцидент
стартап
чат-бот
людський

Штучний інтелект (англійською *artificial intelligence*, AI) — технологія, яка дозволяє комп'ютеру «мислити», як людський мозок. Це досягається шляхом вивчення закономірностей роботи людського мозку, на основі якого розроблено інтелектуальне програмне забезпечення й цифрові системи.

Якщо ви коли-небудь користувалися сканером відбитків пальців, Face ID у телефоні та додатку «Дія», друкували текст з допомогою T9, спілкувалися із чат-ботом у якомусь онлайн-магазині — ви взаємодіяли з ШІ. Ще приклади штучного інтелекту: ChatGPT, голосові помічники Siri чи Alexa, система «Розумний будинок», автопілоти в авто тощо.

Уперше про ШІ заговорили ще в 1955р., коли Аллен Ньюелл та Герберт Саймон створили першу програму штучного інтелекту — Logic Theorist. Вона довела 38 із 52 математичних теорем. А термін «штучний інтелект» вперше вжив американський інформатик Джон Маккарті на Дартмутській конференції 1956 р.

Наразі технології ШІ використовуються в багатьох сферах життєдіяльності, зокрема в галузях транспорту, фінансів, охорони здоров'я, освіти, промисловості тощо. Наприклад, системи на кшталт Google Maps, можуть аналізувати швидкість руху транспорту в будь-який момент часу, надавати інформацію з місця подій про дорожні інциденти: ремонтні роботи або аварії.

У медицині штучний інтелект змінює спосіб взаємодії людей і лікарів. Він допомагає швидше й точніше ставити діагнози, прискорювати, спрощувати пошук ліків, контролювати стан пацієнтів за допомогою віртуальних помічників-медсестер. А український стартап «Esper Bionics» розробив біонічний протез руки на основі технологій ШІ — Esper Hand. Протез здатен робити все те, що робить справжня рука, тому людина може займатися спортом, побутовими справами, працювати за комп'ютером, користуватися телефоном тощо.

В освіті ШІ змінює спосіб навчання людей різного віку. Використання штучного інтелекту допомагає оцифровувати підручники, виявляти плагіат і навіть оцінювати емоції студентів, аби визначити, кому важко, а кому нудно під час навчання.

- ♦ Як вплинуло на сприймання та осмислення тексту читання з маркуванням (!, +, ?) ?
- ♦ У яких галузях життєдіяльності людини використовується ШІ? Які приклади наведено в тексті?

- ♦ Перепишіть останній абзац тексту, над кожним словом зазначте частину мови.

Виконаймо додатково. До слів *плагіат* та *інцидент* доберіть українські відповідники.

356. Співпрацюймо в парах. У ході діалогу обговоріть питання: Чи доводилося вам використовувати ШІ? Як саме? Чи завжди допомога ШІ виправдана? Коли від використання ШІ більше шкоди, ніж користі? Чи варто використовувати ШІ для виконання домашніх завдань? Якщо так, то як саме? На які проблеми з використання ШІ ви б ще вказали?

357. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Які прогалини з теми «Частини мови» ви усунули?

358. Завдання на вибір.

А. Спишіть, розкриваючи дужки. Надпишіть над виділеними словами, які це частини мови.

У жовтні 2019 р. у пари(с,з)ькому Луврі ві(т,д)крили грандіозну виставку до 500-рі(ч,чч)я від дня смерті Леонардо да Вінчі. Експозиція була *виставлена* чотири місяц(я,і) *та* нараховувала *більше ста шістдесяти* робіт в(и,е)ликого митця. За *цей* час її відвідало *понад* (пів) мільйона людей. Організаторами були використані т(и,е)хнології віртуальної реал(?)ності, які допомагали відвідувачам побачити *непомітні* (не)озброєному оку деталі робіт художника. *Серед* таких полотен — (най)відоміша робота митця «Мона Ліза». Сама картина залишалася в постійній експозиції Лувру, де вона *розташована* за куленепробивним склом. Таке ріше(н,нн)я ухвалили *через те, що* пропускна здатніс(?)ть залів виставки в *кілька* разів *нижча* за пропускну здатніс(?)ть зали постійної експозиції.

«Мона Ліза» Леонардо да Вінчі у віртуальній реальності.

Б. Прочитайте текст з впр. 358 А. Складіть і запишіть речення з вказаними частинами мови за ілюстрацією до цього тексту.

1. Займенник+прикметник+іменник+дієслово+прислівник.
2. Прислівник+прикметник+іменник + дієслово+прикметник + іменник.
3. Числівник+займенник+дієслово+прикметник+іменник+дієприкметник+іменник.

В. Перейдіть за QR-кодом і пройдіть вебквест «Частини мови».

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ Й РЕЧЕННЯ. ТИПИ РЕЧЕНЬ

Повторимо відомості про словосполучення, речення і його типи.

Мовленнєва тема «Ментальне здоров'я у підлітковому віці»

359. Прочитайте вірш. Яким настроєм наповнені рядки? Кому й за що висловлено вдячність у поезії?

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житті золотому.

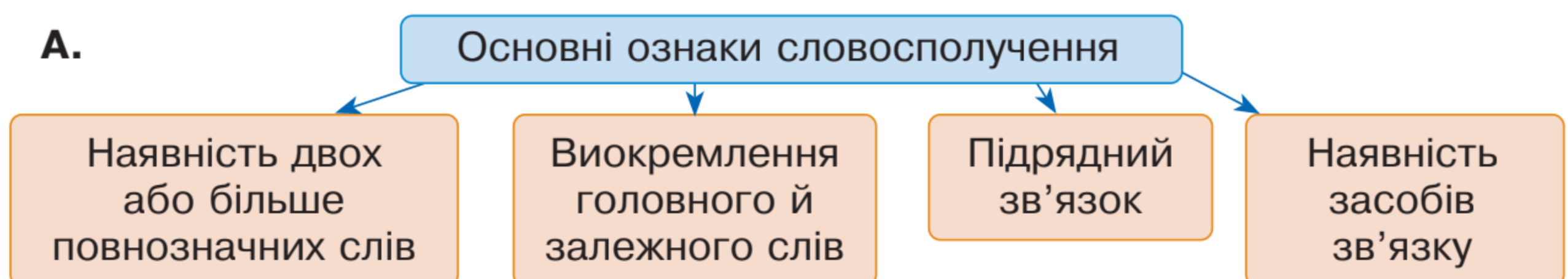
Л. Костенко

- ♦ Випишіть три словосполучення, визначте вид підрядного зв'язку в них.
- ♦ Які речення використано авторкою в цій поезії (прості чи складні, односкладні (вид односкладних) чи двоскладні, повні чи неповні, чим ускладнені)?
- ♦ Що таке Едем?

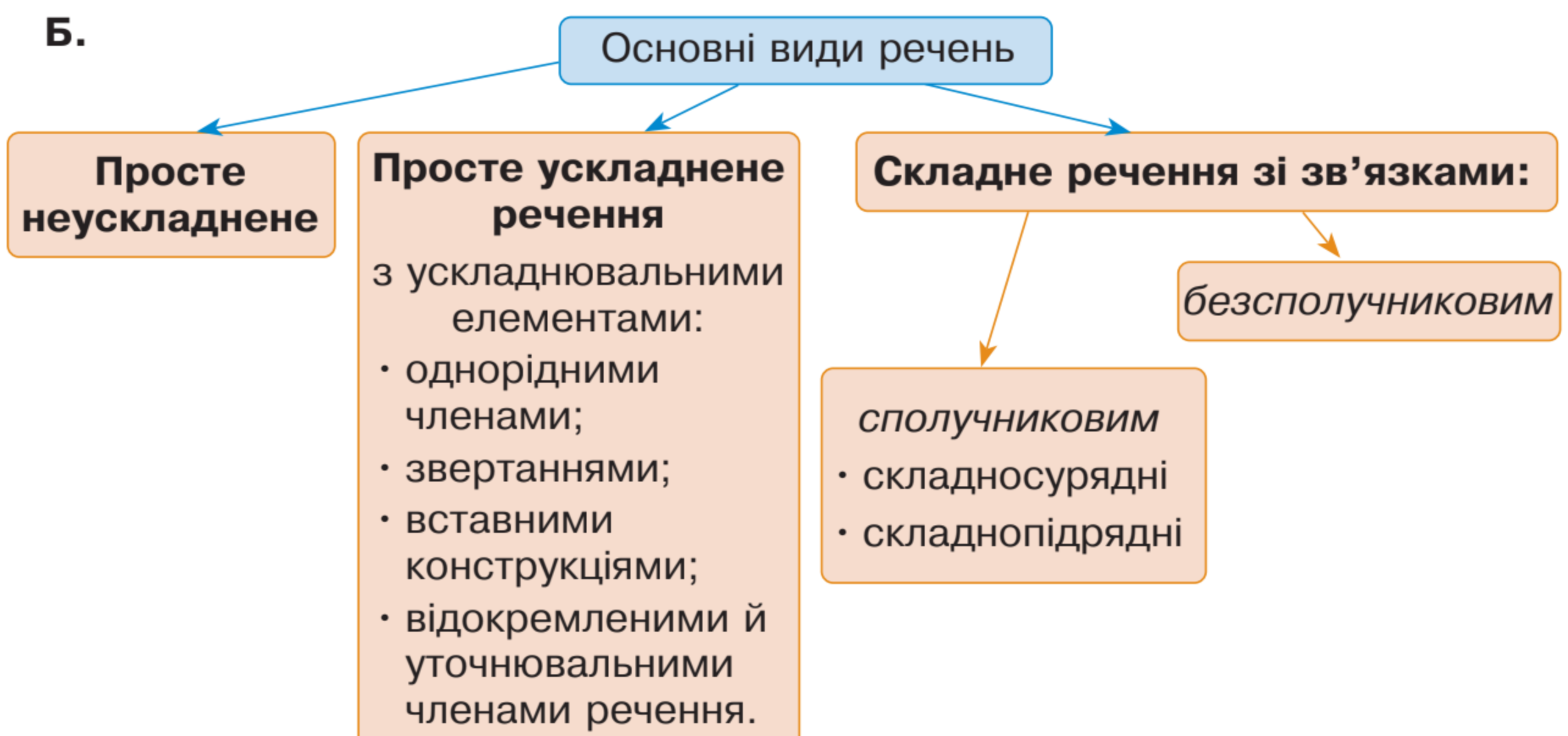
360. Завдання на вибір. Опрацюйте одну схему, поставте запитання одне одному. Доберіть приклади. Потім поділіться результатами роботи з однокласниками.

А.

Б.

361. Випишіть тільки словосполучення без помилок. Вкажіть сполучення слів, які не є словосполученнями. У виписаних словосполученнях позначте головне слово. Визначте види словосполучень за будовою (прості чи складні).

Фарби осіннього лісу, вищий дерева, по вівторках, мова і література, тішить око, за всяку ціну, шириною два метра, у разі потреби, у цьому випадку, давно відремонтований, квартира з усіма зручностями, випала нагода, наукова ступінь, за потреби, поважати один одного, прийти вчасно, посісти перше місце, ні тепер ні в четвер, прийде час, напрочуд шляхетно.

Виконаймо додатково. Складіть речення з будь-яким словосполученням.

Для розумливих

Багато вчених виділяють словосполучення із сурядним зв'язком, адже вони мають такі головні ознаки словосполучення, як смисловий і граматичний зв'язки: *планети й зірки, не тільки дорослі, а й діти.*

362. Слухайте вчителя й виконуйте вправу для встановлення емоційної рівноваги «Сонячне проміння».

1. Заплющіть очі й уявіть: злий чаклун наслав велику темну хмару. 2. Але він не очікував, що ви можете повернути собі сонце та поборете злі чари. 3. Відчуйте під ногами підлогу. 4. Глибоко й повільно вдихніть через ніс. 5. Впустіть повітря до самого низу легень. 6. Далі ви маєте сильно видихнути через рот, спрямовуючи струмінь свого повітря на темну хмару; зробіть це декілька разів. 7. Знову засяяло сонце, зігріваючи нас теплим промінням, наповнюючи життєдайною енергією. 8. Підніміть руки до сонця та зігрійтеся його промінням. 9. Ви можете насолодитися сонячним теплом. 10. Тепер розплющіть очі.

Завдання на вибір. Випишіть з тексту вправи речення: **А)** прості односкладні неускладнені; **Б)** прості ускладнені; **В)** складні.

363. Завдання на вибір. Знайдіть відповідності видів речень із прикладами. Потім поділіться результатами роботи з однокласниками.

А.	1. Ускладнене звертанням	А. Ніжність, наприклад, описати математично неможливо (<i>В. Собко</i>).
	2. Ускладнене вставним словом	Б. Оптимістка за характером, Соломія знала лише один спосіб перемогти — зробити краще (<i>В. Врублевська</i>).
	3. Ускладнене однорідними членами	В. Люди, будьте взаємно красивими! (<i>Л. Костенко</i>)
	4. Ускладнене відокремленням	Г. Сниться мені поле, вечори барвисті, береги пахучі рідного Дінця (<i>В. Сосюра</i>).

Б.	1. Означено-особове	А. Не берися не за своє діло (Нар. творчість).
	2. Неозначено-особове	Б. За всіх скажу, за всіх переболію... (П. Тичина).
	3. Узагальнено-особове	В. Не розірвуть з життям мого єднання (В. Сосюра).
	4. Безособове	Г. Мною аж надто піклуються (Ю. Смолич).
В.	1. Складносурядне	А. Нехай над світом тіні похмурі, на зло їм ставимо життя (І. Муратов).
	2. Складнопідрядне	Б. Добре, що ви є на світі, добре, що ми зустрілись (М. Стельмах).
	3. Безсполучникове	В. Згода дім будує, а незгода руйнує (Нар. творчість).
	4. Складнопідрядне з кількома підрядними	Г. Поспішайте творити добро на землі, бо щиру шану знаходить людська доброта (М. Сингаївський).

364. Робота з текстом. Прочитайте, розставте абзаци тексту в логічній послідовності викладу інформації. Доберіть заголовок.

1. Оптимісти. Знаєте таких? Добре, якщо вони є у вашому оточенні. Підтримають, розрадіють, допоможуть. Учені вважають, щоб досягти успіхів у житті, потрібно завжди мислити позитивно. У такому типі мислення переважають зосередження особистості на чеснотах, а не на вадах, на досягненнях, а не на помилках, на можливостях, а не на перешкодах.

2. Чи всі хочуть бути успішними? У людей із переважно поганим настроєм, як правило, відсутня віра у свої сили. Вони концентрують увагу на власних невдачах, не намагаючись щось зробити для виправлення неприємних ситуацій. Самі заздалегідь програмують себе на нещастя! Тому необхідно вміти налаштовуватися на позитивне мислення.

3. Отож, потрібно навчитися розставляти пріоритети й моделювати своє майбутнє. А ще — спокійно реагувати на життєві виклики... Зрештою, частіше усміхайтесь!

4. Психологи радять розглядати будь-яку ситуацію як життєвий досвід, який сприятиме формуванню об'єктивної реальної самооцінки. Завищена ж і занижена самооцінка однаково негативно впливають на становлення особистості.

За В. Воронцовським

- ♦ З якими думками з тексту ви не погоджуєтесь? Чому?
- ♦ Чи важливо, на вашу думку, контролювати свій емоційний стан? Чому? Від чого або від кого залежить наш настрій та ставлення до життя? Оптимістами народжуються чи стають? Чим шкодять завищена й занижена самооцінка?

концентрувати
будь-який
пріоритет
самооцінка

365. Завдання на вибір. Виконайте завдання й поділіться результатами роботи одне з одним.

А. Знайдіть у тексті впр. 364 питальні та спонукальні речення й визначте їхню роль у висловленні.

Б. Знайдіть у тексті впр. 364 односкладні речення й визначте їхні види.

В. Знайдіть у тексті впр. 364 неповні речення. Який член речення в них пропущено? Як відновити інформацію в неповному реченні?

Додаткове спільне завдання. Зробіть синтаксичний розбір виділеного в тексті речення за планом і зразком (с. 42).

366. Співпрацюймо в парах. Обговоріть у ході діалогу, як формувати оптимістичне мислення. Сформулюйте кілька порад, поділіться ними з однокласниками, оберіть разом найдієвіші й запишіть ці поради у формі нагадувань — стикерів на холодильник.

367. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Складіть невелике повідомлення з теми «Чим словосполучення відрізняється від речення?».

368. Завдання на вибір.

А. Випишіть ті словосполучення з пари, в яких немає помилок. Позначте головні слова, вкажіть у дужках вид словосполучення за будовою.

Задавати запитання — ставити запитання, зайняти перше місце — посісти перше місце, охочі поспілкуватися — бажаючи поспілкуватися, таємна усмішка — таємнича усмішка, сміятися з когось — сміятися над кимось, хворіти на грип — хворіти грипом, багаточисельні відвідувачі — численні відвідувачі, кілька років тому — кілька років назад, по моїй вині — з моєї вини.

Б. Роздивіться колаж із малюнків. Запишіть у формі речень різних типів (простих, простих ускладнених, складних) основні, на ваш погляд, складові ментального здоров'я підлітка.

В. Перейдіть за QR-кодом і пройдіть вебквест.

ТЕКСТ ЯК ОДИНИЦЯ КОМУНІКАЦІЇ

Повторимо відомості про текст як одиницю комунікації (спілкування); дізнаємося про основні ознаки тексту.

Мовленнєва тема «Відомі українці»

369. Прочитайте речення в правій і лівій колонках. Якою темою об'єднані речення кожної частини?

Показником національного багатства в усьому світі є не тільки запаси сировини або виробництво, але й освічені люди. Україна має чималий інтелектуальний потенціал. *Українці зробили величезний внесок у розвиток культури, науки і технологій.* І він сьогодні високо оцінений на світовому рівні (За Ю. Rogozjan).

Люди — справжнє багатство будь-якої країни. Українські вчені зробили важливі відкриття в різних галузях науки. Наукові відкриття Миколи Амосова є прикладом того, як інтелект окремої людини збагачує цілу країну. Митці прославляють державу, роблячи її відомою далеко за межами кордонів.

- ♦ Чому речення в лівій частині таблиці є текстом, а в правій — ні, хоча мають загальну тему?

Виконаймо додатково. Усно охарактеризуйте виділене речення (синтаксичний розбір).

Текст — письмове або усне висловлення, мовленнєвий твір, що складається з речень, розташованих у певній послідовності та об'єднаних у цілу тему, ідеєю та за допомогою різних мовних засобів.

370. Загальна тема тексту складається з частин — мікротем. Перехід від однієї мікротеми до наступної позначаємо абзацом. **Абзац** — це сукупність тематично об'єднаних речень. Кожен абзац містить **тематичне речення**, тобто речення, яке презентує мікротему. Мікротеми тексту визначають, складаючи його план. Чітко сформульована мікротема — це пункт простого плану тексту.

Прочитайте текст, поділіть його на 3 абзаци, орієнтуючись на мікротеми. Вкажіть тематичні речення, якими, як правило, розпочинаємо абзаци. Складіть простий план тексту.

Жінка в сукні з ефектом оптичної ілюзії на тлі яскраво-червоного автомобіля з геометричним орнаментом. З такою мальованою обкладинкою вийшов британський журнал «Vogue» 1925 року. Ескіз сукні створила Соня Делоне, французька художниця, народжена в Україні. Вона ви-

кладала в Сорбонні, її роботи ще за життя виставляли в Луврі, що стало прецедентом: це була перша виставка жінки-художниці у відомому музеї. А найдорожча картина Соні Делоне «Ринок у Мінью» була продана за 4,5 мільйона євро. Натомість в Україні художниця й дизайнерка є маловідомою, хоч народилася 14 листопада 1885 року в Одесі. Експерименти в індустрії моди приносили Соні Делоне прибуток і популярність. Сукні, купальники, шалики, килими й навіть автомобілі з абстрактними малюнками стали символом авангардної моди. Стиль дизайнерки впізнаваний навіть через десятиліття після її смерті. Чимало сучасних відомих брендів створюють свої колекції за мотивами мисткині (За Д. Денис).

С. Делоне. Ринок у Мінью

- ♦ З'ясуйте значення невідомих вам слів із тексту за онлайн-словниками.

Виконаймо додатково. Випишіть із тексту фемінітиви, визначте їхню роль.

371. Допмагають визначити тему тексту й запам'ятати інформацію, яка міститься в ньому, **ключові слова**. Це слова або словосполучення, які несуть найбільше смислове навантаження у висловленні.

Прочитайте. Випишіть ключові слова й словосполучення.

Її голос хоч раз почули понад 20 мільярдів людей, що втричі більше за все населення планети. Квітка Цісик — американська співачка, з якою працювали Майкл Джексон, Вітні Г'юстон, популярна виконавиця рекламних джінглів для ТБ і радіо у США, володарка містичного голосу.

Батько Володимир Цісик — відомий український скрипаль-віртуоз родом з Коломиї, а бабуся, дідусь, мама жили у Львові до 1944 року. Під час війни молоді батьки Квітослави виїхали зі Львова й довгий час переховувалися, згодом потрапили до США.

В Америці Цісик стала однією з найвідоміших і найдорожчих виконавиць джінглів у рекламних кампаніях «Кока-коли», American Airlines, «Макдональдсу». Протягом 16 років вона була офіційним голосом компанії «Форд Моторз». Саме Цісик була виконавицею пісні «Ти осяєш моє життя», яка здобула «Оскар» у 1978 році, а в 1998 році співачку назвали найбільш упізнаваним голосом США.

Квітка побувала на історичній батьківщині таємно всього один раз у 1983 році, але дуже любила Україну й співала про неї від усієї душі. Вона записала та випустила власним коштом два україномовні альбоми: «Квітка» (1980 р.), «Два кольори» (1989р.). «Я мріяла, що в Україні мене почують», — казала вона (За Я. Тригубовою).

- ♦ Поясніть відмінність у правописі та значенні виділених слів.

372. Розгляньте схеми, прокоментуйте їх одне одному.

А.

Основні
змістові
ознаки тексту

Цілісність — передбачає тематичну єдність: зміст тексту підпорядкований його темі та головній думці, вони можуть бути відображені в заголовку тексту.

Зв'язність — думка розвивається через послідовне розташування речень: кожне наступне речення уточнює, доповнює інформацію, думку попереднього тощо.

Інформативність — будь-який текст містить у собі певну інформацію.

Б.

Основні
композиційні
ознаки тексту

Членованість — текст має обов'язкову композиційну структуру: зачин (вступ), основна частина, кінцівка (висновок).

Завершеність — смислова закінченість тексту: будь-який текст має початок і кінець.

Для гопитливих

Речення й абзаци тексту зв'язуються між собою **лексичними засобами** (синонімами, спільнокореновими й тематичними словами, повторами слів тощо) і **граматичними засобами** (займенниками, сполучниками, частками, просторовими й часовими прислівниками, вставними словами тощо).

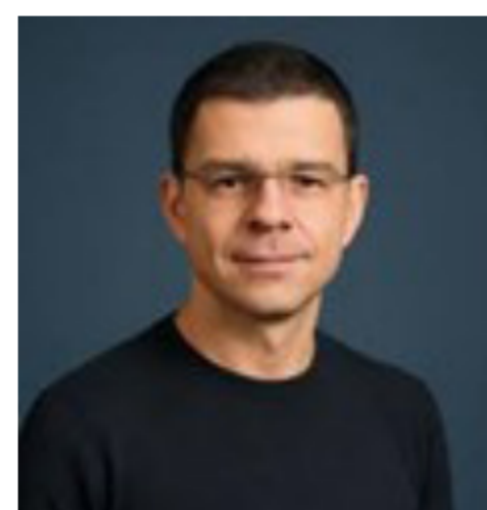
373. Прочитайте, доберіть два заголовки: один має відображати тему тексту, інший — його ідею.

Україна може пишатися своїми ІТ-фахівцями, адже послугами наших співгромадян користуються багато великих закордонних компаній. Українці розробляють застосунки та програми, що відомі в багатьох країнах і можуть скласти конкуренцію світовим гігантам.

Одним із таких ІТ-спеціалістів є Макс Левчин, який народився в Києві. У 1991 році, коли Максу виповнилося 16 років, родина емігрувала до США. Після закінчення університету він вирушив працювати до Кремнієвої долини, де в 1999 році разом з Ілоном Маском запустив міжнародну платіжну систему PayPal. Ця система стала успішною та принесла мільйонні прибутки!

Роком пізніше за родину Левчиних з України виїхала сім'я уродженця Фастова Яна Кума, який став засновником одного з найуспішніших електронних месенджерів

емігрував
бестселер
месенджер
проект

Макс Левчин

у світі WhatsApp. У 2014 році програмою користувалися понад 400 мільйонів людей.

Напевно, про «S.T.A.L.K.E.R.» і «Козаки» чули навіть ті, хто зовсім далекий від комп'ютерних ігор. Сергій Григорович — один із їхніх авторів, а також засновник компанії GSC Game World, яка й випустила ці світові бестселери. Сергій народився в Києві 1978 року. У квітні 2007 року вийшов найбільш амбіційний проєкт компанії — шутер від першої особи «S.T.A.L.K.E.R.: Тінь Чорнобиля». Гра отримала численні нагороди на міжнародних виставках і високу оцінку від ЗМІ та гравців. (З інтернет-порталу «Спадщина Предків»).

Ян Кум

Сергій
Григорович

- ♦ Доведіть, що текст інформативний, зв'язний, цілісний.
- ♦ Проаналізуйте структуру тексту: наявність частин (зачину, основної частин, кінцівки). Чи завершений текст?
- ♦ Доповніть текст, дописавши один абзац як завершальну частину висловлення.

Вкажіть лексичні та граматичні засоби зв'язку в тексті.

374. Мовленнєве завдання. Співпрацюймо в групах. Прочитайте вірш, вкажіть ключові слова.

Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю!
Щодня себе перемагаю,
від суєти застерігаю,

і знов до стрічки добігаю,
і знов себе перемагаю,
і не встигати не встигаю,
і ні хвилиночки ж не гаю!

Ліна Костенко

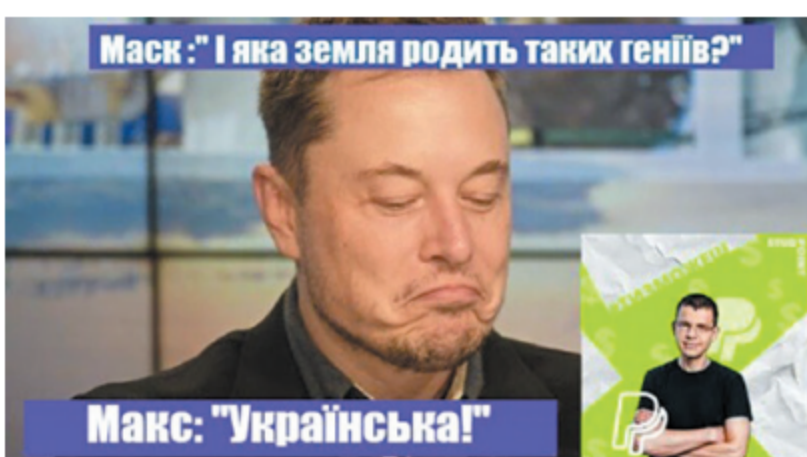
- ♦ Створіть і запишіть мінітекст, розвинувши тему вірша Ліни Костенко.

375. Ви вже знаєте, що повідомлення можуть бути невербальними. Згадайте, якими красномовними бувають пози, міміка, жести. А чи задумувалися ви, що такі візуалізації, як: картини, малюнки, фото, відео тощо — це теж тексти. Їхній зміст легко можна передати словами.

Завдання на вибір. Розгляньте меми. Створіть текст — переказ одного з них.

А.

Б.

В.

376. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

Б. Співпрацюймо в групах. Створіть невелике повідомлення про текст як одиницю комунікації.

377. Завдання на вибір.

А. Перепишіть, визначивши межі речень, розставте розділові знаки.

Виходець із роду запорозьких козаків Іван Піддубний прославив своїх предків на всю планету він завжди був у серці своєму українцем із великої літери ім'я Івана Піддубного стало символом непереможної сили унікальної могутності та блискучої майстерності упродовж 40 років силач із Полтавщини провів близько двох тисяч боїв абсолютну більшість із них виграв відрізнявся від інших борців блискавичним орієнтуванням чудовою координацією своїх рухів і неймовірною силою виступав у 50-ти країнах світу коли його запитували про секрет перемог Піддубний відповідав виходячи на сцену я молився за Україну тому й перемагав

Б. Розташуйте речення так, щоб утворилося зв'язне висловлення, і запишіть його.

«Я — українець, і цим пишаюся!» — говорив він. Один із найвидатніших танцюристів ХХ ст., Серж Лифар отримав від французьких критиків титул «бога танцю». Родина Лифарів мала глибоке козацьке коріння. Французький хореограф Серж Лифар народився у квітні 1905 року в передмісті Києва. До кінця життя Лифар залишався переконаним патріотом і кілька разів відмовлявся від французького громадянства. Український Ікар не тільки підкорював сцену й серця глядачів як танцівник — він заснував Академію танцю, очолював Інститут хореографії в Парижі, поставив понад 200 балетних вистав, виховав 11 зірок балету.

В. Перейдіть за QR-кодом і відтворіть текст про художника Івана Марчука.

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВІДОМОСТЕЙ З ТЕМИ «ЗВУК. СЛОВО. РЕЧЕННЯ. ТЕКСТ»

Узагальнимо й систематизуємо вивчене з теми; перевіримо себе.

378. Співпрацюймо в групах. Повторіть вивчене в модулі за інфографікою, яка міститься на с. 135. Підготуйте повідомлення про розділи мовознавства.

379. Для повторення подивіться в ютубі навчальні відео з таких тем: «Звуки та букви», «Значущі частини слова», «Словниковий склад української мови», «Поділ слів на частини мови», «Словосполучення», «Типи речень», «Текст як одиниця мовлення».

380. Прокоментуйте правопис і вимову поданих слів. За потреби звертайтеся до списків слів для запам'ятовування з рамок (сценарії уроків № 1-7 цього модулю).

Ут(и,е)лізація, боро(т,д)ьба, нескінче(н,nn)ий, найці(н,nn)іші, експ(е,и)ременти.

381. Прочитайте вірш В. Стасюка (с. 134) та доведіть, що це текст. Знайдіть у ньому запозичені слова.

382. Доберіть синоніми й антонім до слів широка, ніжний, сила, гордість, воля.

383. Лінгво-математичний експеримент. Визначте відсоток іменників, прикметників у тексті вірша В. Стасюка (с. 134), якщо загальна кількість слів дорівнює 66. Зробіть висновок про частотність використання цих частин мови у вірші. Які ще частини мови є у тексті?

384. Запишіть транскрипцію слів *український, легкість, почуття, коріння, гідність, могутня*.

385. Виділіть морфеми в словах *нестримний, незламність*, визначте спосіб їхнього словотворення. Чому ці слова пишуться разом із не?

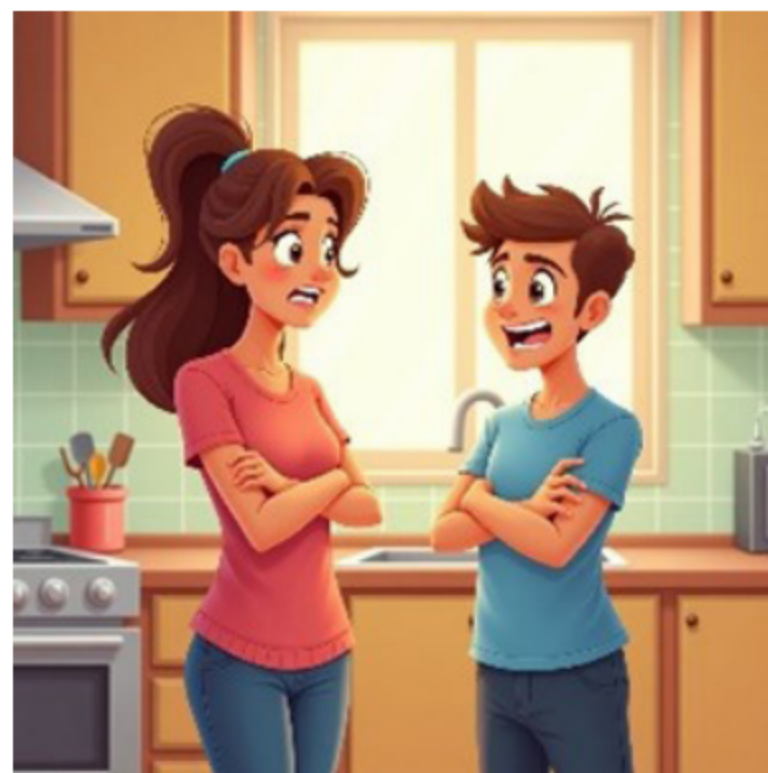
386. Співпрацюймо в групах. Складіть кілька речень різних типів за репродукцією картини О. Шупляка «Гопак» (с. 134).

387. Перейдіть за QR-кодом в електронний додаток підручника й виконайте онлайн тренувальні тестові завдання з тем модуля. Маєте кілька спроб, щоб усунути помилки.

388. Хвилинка для смішинки. Прочитайте. Поясніть гумористичний сенс діалогу. Знайдіть фразеологізм у діалозі й поясніть значення цього сталого виразу.

— Послухай, у мене вже урвався терпець! — гнівається мати на сина. — Я кликала тебе десять разів. І що тільки з тебе виросте!

— Офіціант, мамо (Із сайту «Анекдоти з-під парти»).

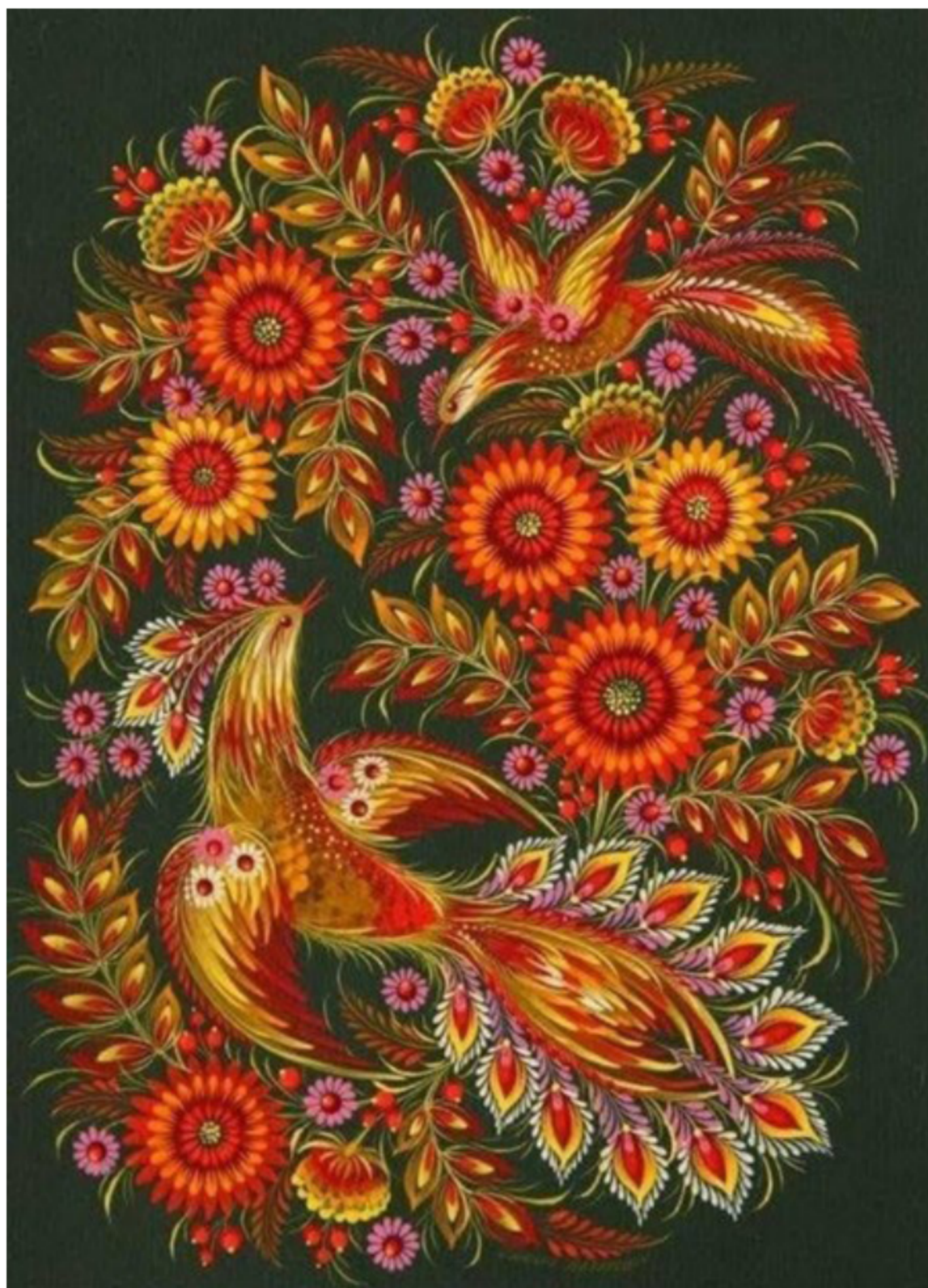
МОДУЛЬ 8. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Моя скарбниця яскравих висловів

Є різні кольори на цьому світі,
Є колір жаху, колір заздрості, нудьги.
Є ніжні кольори, як світлий вітер,
Є колір волі й висоти.
Є кольори кохання, і турботи,
І сонця, і повітря, і землі...
У всього колір свій...

Петро Шигимага

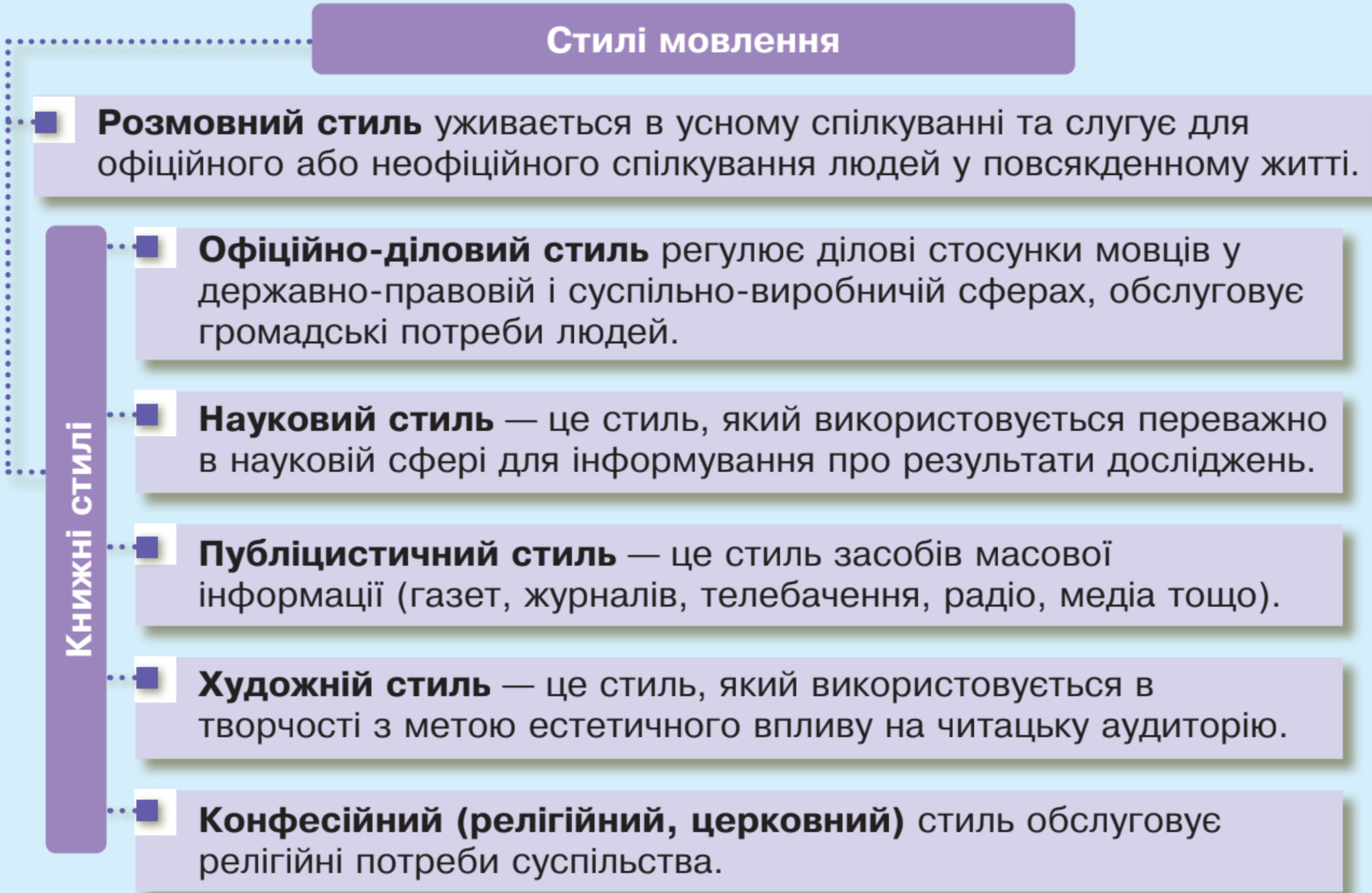
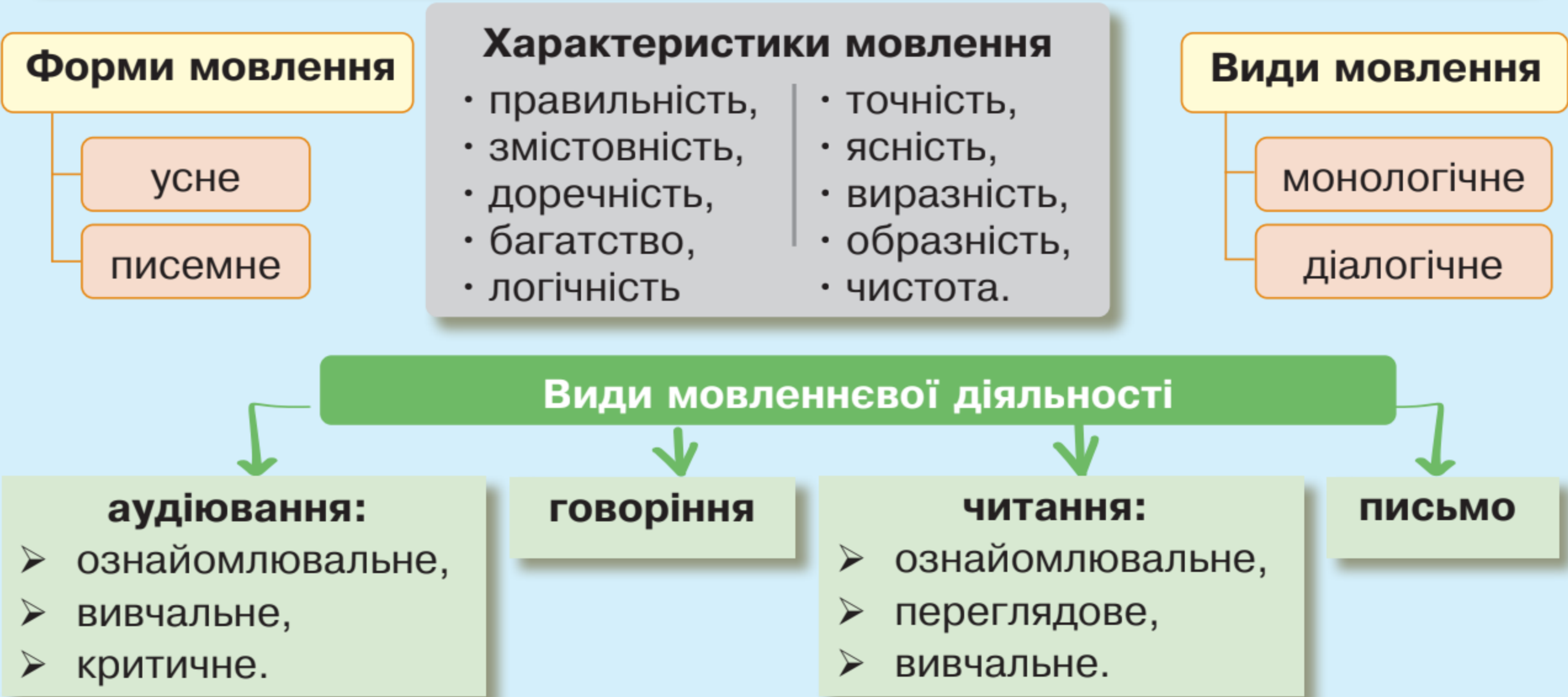
Моя галерея

Галина Назаренко. Петриківський розпис

ІНФОГРАФІКА

Мовлення — це процес використання мови для спілкування, тобто створення та передачі інформації за допомогою мовних засобів.

Типи мовлення		
Тип тексту	Загальне питання до тексту	Мета висловлення
Розповідь	що відбулося?	розповісти, що відбулося
Опис	який ?	описати ознаки об'єкта чи дії
Роздум (міркування)	чому?	причини ознак чи дій

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОВЛЕННЯ

Повторимо й узагальнимо вивчене про мовлення, його форми й види, основні характеристики; види мовленнєвої діяльності, стилі та типи мовлення.

Мовленнєва тема «Фінансова грамотність: гроші»

389. Розгляньте мнемосмужки й розгадайте приказки про гроші.

390. Завдання на вибір. Розгляньте такі схеми інфографіки (с. 161): **а)** визначення мовлення та його характеристики; **б)** форми й види мовлення, види мовленнєвої діяльності; **в)** стилі й типи мовлення. Прокоментуйте одне одному повторені теоретичні відомості.

391. Завдання на вибір.

А. Встановіть відповідність між видом мовленнєвої діяльності та його характеристикою.

Види мовленнєвої діяльності	Їхня характеристика
1. Аудіювання	А) сприйняття й розуміння написаного або надрукованого повідомлення.
2. Говоріння	Б) передача думок, міркувань у письмовій формі.
3. Читання	В) вміння самостійно користуватися мовним матеріалом.
4. Письмо	Г) сприйняття й розуміння усного мовлення.

Б. Знайдіть пояснення кожної характеристики якісного мовлення.

Ознаки мовлення	Їхні характеристики
1. Змістовність	А) здатність мовлення привертати увагу, викликати цікавість, справляти глибоке враження й добре запам'ятовуватися.
2. Доречність	Б) інформативна насиченість, відсутність порожніх фраз і невиправданих повторів.
3. Ясність	В) відповідність мовлення меті, умовам і ситуації спілкування.
4. Багатство	Г) здатність мовлення зрозуміло передавати адресатові те, що мав на увазі автор.
5. Виразність	Д) використання якнайширших мовних засобів (лексичних, граматичних, інтонаційних).

392. Прочитайте. Якою темою можна об'єднати ці тексти?

А. Банкноти ві(?)чизняного виготовле(н,нн)я ві(д,дд)руковано на сп(е, и)ціальному папері зі змінами основних ві(?)тінків. Мають водяні знаки, рел(?)ефні та латентні (приховані) зображе(н,нн)я, захис(?)ну кодовану стрічку, оптичну зміну фарб, наскрізні елементи. Купюри мають назву емінента*, підпис голови НБУ, напис номіналу, штрих(?)код, захисні волокна. Наявний елемент для людей із послабл(е,и)ним зором. Елементи захисту визначаю(?)ся як візуал(?)но, так і магнітними д(е,и)текторами (За М. Дмитрієнко).

Б. Правове регулювання відносин у сфері грошового обігу здійснюється відповідно до Законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та інші. Стаття 92 Конституції України встановлює засади створення й функціонування грошового ринку, статус національної валюти, а також іноземних валют на території України.

В. Чи відомо вам, що історія українських грошей бере початок у VIII–IX столітті: тоді Київська Русь стала важливим гравцем на міжнародній політичній арені та одним із центрів міжнародної торгівлі. На той час держава не мала власної валюти, але вже існувала гривна — міра ваги та лічби. Спочатку гривнею називали нашійну прикрасу із золота або срібла у формі обруча, завтовшки з палець, яку носили заможні люди як символ свого статусу та багатства. Назва «гривна» походить від старослов'янського «шия», тобто грива. Згодом у Київській Русі почали виготовляти злитки зі срібла, які нарекли «київськими гривнями». Це були шестикутні ромбоподібні злитки вагою близько 150–200 гр.

Г. — Мамо, мої друзі впевнені, що гроші вирішують усі проблеми.

— Не всі, доцю. За гроші можна купити будинок, але не сімейний затишок. Можна придбати ліжко, але не спокійний сон.

- Хм, цікаво. А що ще не можна купити за гроші?
- Сама подумай, хіба можна придбати молодість, щире дружбу, талант, геніальність, доброту або втрачений час?
- Виходить, що ...? (З книги «Подруга»).

Д. Сказав студент товаришу:
— В тебе три костюми. Звідки грошей стільки маєш?
Це ж великі суми!

А товариш посміхнувся, глянувши хитрувато.

- Я хороші гроші маю, бо пишу багато.
- Що ж ти пишеш — вірші, прозу? Подаєш в журнали?

— Та ні, батькам листи пишу, щоб грошей прислали (П. Глазовий).

- ♦ Використовуючи онлайн-словник, з'ясуйте значення незрозумілих вам слів із текстів.
- ♦ Визначте тип і стиль мовлення кожного мінітексту.
- ♦ Які тексти є монологічним мовленням, а які — діалогічним?
- ♦ Завершіть останню репліку діалогу
- ♦ Який висновок, на вашу думку, зробила учасниця розмови?

393. Прочитайте прислів'я й приказки. Визначте види мовленнєвої діяльності.

1. Що написано пером, не витягнеш і волом. 2. До чужого рота не приставиш ворота. 3. Книгу прочитав — на крилах політав. 4. Хто вміє мовчати — володіє собою, хто вміє слухати — володіє іншими.

394. Співпрацюймо в групах. Розгляньте малюнок. Вкажіть, якими видами мовленнєвої діяльності займаються учні.

395. А. Утворіть список ключових слів з мовної та мовленнєвої тем.

- Б.** Як співвідносяться мова й мовлення? Які дві мовленнєві форми притаманні мові? Яка з мовленнєвих форм — усна чи писемна — виникла раніше? Які вимоги-характеристики висувають до мовлення? Які види мовленнєвої діяльності виділяють? Які є стилі та типи мовлення?

396. Завдання на вибір.

А. Спишіть текст А. з вправи 392, розкрийте дужки. Зробіть його письмовий аналіз і визначте: 1) тему й ідею; 2) стиль і тип мовлення; 3) вид і форму мовлення.

Б. Випишіть з текстів різних стилів мовлення п'ять речень.

В. Перейдіть за QR-кодом і знайдіть відповідності.

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ЗВІТ ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ

Навчимося писати звіт про виконану роботу.

Мовленнєва тема «Праця»

397. Прочитайте вислови великих філософів. Якою темою їх можна об'єднати? Поясніть сенс кожного висловлення.

1. Стомлює не стільки сама праця, скільки думки про неї (*Квінтіліан*). 2. Або не берися, або доводь до кінця (*Овідій*). 3. І після поганого врожаю треба сіяти (*Сенека*). 4. Коли у людини багато вільного часу вона (не)багато чого досягне (*Сунь-цзи*). 5. Хто бажає з(?)їсти горіх повинен розбити шкаралупу (*Плавт*).

Виконаймо додатково. Запишіть останні два речення, розкрийте дужки й поставте розділові знаки. Визначте типи цих речень.

Звіт про виконану роботу — це документ про виконання певної роботи, завдань упродовж якогось часу.

398. Кожен документ офіційно-ділового стилю чітко унормований і містить **реквізити** — складові, що розташовують у визначеному порядку.

Ознайомтеся зі структурою звіту про виконану роботу.

Структура звіту про виконану роботу

1. Посередині — назва документа з вказівкою на особу, яка звітує, види й період роботи.
2. У вступній частині вказані поставлені завдання.
3. В основній частині зазначено, що вдалося виконати, а що — ні.
4. Унизу, в лівій частині аркуша вказуємо дату складання звіту, а в правій — підпис особи, яка склала звіт.

399. Прочитайте документ, визначте стиль мовлення. Чи дотримано структуру звіту про виконану роботу?

**Звіт учнів 9-го класу про організацію й проведення
Тижня української писемності та мови
з 27 по 31 жовтня 2026 року**

Перед нами були поставлені такі завдання:

- 1) підготувати інформаційний стенд про українську мову;
- 2) написати Всеукраїнський радіодиктант;
- 3) провести мовознавчий квест для учнів 7-х класів;
- 4) взяти участь у конкурсі читців поезій відомих українських митців;
- 5) створити відеофлешмоб на тему «Мово моя калинова».

Усі завдання виконано.

- Учні оформили яскравий *інформаційний стенд*, де були представлені цікаві факти про історію української мови, крилаті вислови відомих мовознавців і мовні цікавинки.
- 27 жовтня 9-класники взяли активну участь у написанні *Всеукраїнського радіодиктанту*, продемонструвавши належний рівень грамотності.
- Було організовано *мовознавчий квест* для семикласників, у ході якого 4 команди виконували завдання з лексики, фразеології, морфології та орфографії. Атмосфера була захопливою та сприяла командній роботі.
- Учні нашого класу стали учасниками *конкурсу читців поезій*, де продекламували вірші Тараса Шевченка, Лесі Українки, Ліни Костенко та інших авторів.
- Завершальним акордом тижня став *флешмоб «Мово моя калинова»*, який було знято на відео й розміщено на сторінці школи в соцмережі «Фейсбук». У ньому прозвучали уривки пісень, які створив ШІ на слова віршів відомих українських поетів. Цей відеофлешмоб отримав схвальні відгуки дописувачів.

Висновки. Усі заплановані заходи були успішно проведені. Учні 9-го класу проявили відповідальність, організованість і креативність. Тиждень української писемності та мови став чудовою нагодою для глибшого усвідомлення цінності рідного слова, розширення мовних знань і зміцнення почуття національної гідності.

01 листопада 2026 року

Підпис

- ♦ Назвіть особливості офіційно-ділового стилю. Чи дотримано їх у представленому документі?

400. Ознайомтеся з алгоритмом діяльності над звітом про виконану роботу.

Алгоритм діяльності над звітом про виконану роботу

1. Проаналізуйте за планом, яку роботу виконано.
2. Запишіть назву документа з вказівкою на особу, яка звітує, виділіть період роботи.
3. Зазначте список завдань, які потрібно було виконати.
4. Запишіть перелік виконаних і невиконаних завдань.
5. Поставте дату створення документа та підпис.

401. Завдання на вибір. Співпрацюймо в групах. Використовуючи зразок (впр. 399) і алгоритм (впр. 400), складіть звіт про: **а)** організацію екскурсії; **б)** організацію благодійного ярмарку; **в)** створення класного блогу «Коллективні творчі справи».

402. Прослушайте кілька звітів про роботу та обговоріть їх разом з учителем.

Сценарій уроку 4 модуля 8

ТЕЗИ. КОНСПЕКТ

Дізнаємося про особливості таких форм роботи з текстом як тези й конспект, навчимося розрізняти тези та конспект.

Мовленнєва тема «Збереження здоров'я»

403. Прочитайте згенеровану відповідь ШІ на запит, що таке збереження здоров'я. Які з перерахованих заходів ви вже виконуєте?

Збереження здоров'я — це комплекс заходів, спрямованих на підтримку та покращення фізичного, психічного та соціального благополуччя. Здоровий спосіб життя передбачає раціональне харчування, регулярну фізичну активність, достатній сон, уникнення шкідливих звичок та управління стресом.

404. Прочитайте текст. Що ви дізналися про тези й конспект?

Тези та конспект — це жанри наукового чи публіцистичного стилів мовлення, що передбачають роботу з різними текстами (статті, виступи, доповіді, лекції, повідомлення) чи іншими джерелами інформації та призначені для подальшого відновлення інформації.

Тези — це коротко сформульовані витяги з тексту, які передають його основний зміст. Розрізняють два способи тезування: 1) цитування головних речень; 2) відтворення інформації близько до тексту своїми словами.

Тези мають бути пов'язані внутрішньою логікою, послідовно розкривати тему та ідею висловлення.

Конспект — це короткий письмовий запис змісту прослуханого або прочитаного тексту.

Конспект, як правило, складається для особистого користування та відображає індивідуальні потреби укладача в тій чи іншій інформації. Конспект не має суворої стандартної структури. Необов'язковими для нього є такі ознаки, як цілісність, пов'язаність та інформаційна повнота. При конспектуванні використовуються зрозумілі укладачу позначки, малюнки-символи, графічні позначення, таблиці, певна система підкреслення, скорочення, умовних міток. Конспектування може здійснюватися трьома способами: 1) цитування основних положень тексту; 2) відтворення інформації своїми словами; 3) змішаний варіант.

Отож, тези — це головна інформація з тексту, конспект — це короткий зміст тексту.

405. Завдання на вибір. Тези й конспект — це різновиди стислого переказу. Важливо пам'ятати, що при скороченні тексту потрібно уникати спотворення його змісту та логіки викладення. Як ви знаєте, існує три основні прийоми скорочення інформації: 1) **виключення подробиць** (видалення зайвої інформації, повторів, несуттєвих деталей, уточнень та пояснень); 2) **узагальнення** (згортання інформації шляхом об'єднання кількох речень або абзаців в одне, яке передає основну ідею); 3) **спрощення** (заміна, виключення чи злиття мовних одиниць).

А. Об'єднайте пари речень в одне речення за зразком.

Зразок. Нічний сон — найголовніший вид відпочинку. Саме під час такого сну наш організм активно відновлюється. — Під час нічного сну — найголовнішого виду відпочинку — наш організм активно відновлюється.

1. Недосипання негативно позначається на здатності зосереджуватися, запам'ятовувати, швидко реагувати, розв'язувати складні завдання, приймати рішення. Недостатня тривалість сну на систематичній основі часто спричиняє аварії на транспорті та на виробництві. 2. Середня тривалість сну підлітків і молодих людей має становити 8,5 години. Та зазвичай нічний сон молоді не перевищує 7,4 години. 3. Навіть якщо тривалий час недосипати лише одну годину, різко погіршується самопочуття, виникає перевтома. З часом нехтування повноцінним сном може спричинити проблеми зі здоров'ям (За І. Бех).

Б. Замініть складні речення простими за зразком.

Зразок. Більшість звичок формуються несвідомо, це відбувається зазвичай у процесі наслідування батьків, однолітків, героїв фільмів, літературних персонажів. — Більшість звичок формуються несвідомо у процесі наслідування будь-яких авторитетних осіб.

1. У такому разі ми спочатку здобуваємо певні знання (наприклад, як правильно чистити зуби), потім тренуємося застосовувати ці знання на практиці — формуємо вміння: на цьому етапі доводиться перевіряти себе, чи правильно виконуємо ту чи іншу дію. 2. Звичка — це вершина піраміди, коли ми вже не замислюємося, чому щось робимо: ми робимо тому, що звикли. 3. Шкідливі звички — заразливі: погане липне саме, а корисну звичку ще спробуй у собі виховай, це непросто (За Т. Воронцовою).

В. Виключіть з уривка повторювані слова, синоніми, пояснювальні конструкції або цілі речення, якщо вони дублюють інформацію.

Звичку до певної їжі набувають ще в дитинстві. Той, хто звик харчуватися свіжими натуральними продуктами, зазвичай має краще самопочуття й здоров'я, ніж той, хто харчується солодощами та «швидкою їжею».

Збалансоване харчування має три ознаки. По-перше, збалансоване харчування є різноманітним, воно забезпечує організм усіма необхідними поживними речовинами. По-друге, збалансоване харчування враховує вік людини (скільки людині років) та її спосіб життя. Адже той, хто багато рухається, потребує більше їжі, ніж той, хто веде малорухливий спосіб життя, тобто не займається фізичною активністю. По-третє, збалансоване харчування є регулярним, харчування відбувається за режимом.

Збалансоване харчування допоможе бути сильним та енергійним, воно допоможе уникнути проблем із зайвою вагою, воно допоможе насолоджуватися смаком корисних натуральних продуктів (За Т. Воронцовою).

Для гопитливих

Крім прийомів виділяють види скорочення тексту, а саме: 1) **вибіркове скорочення**: з тексту вибирають лише ті речення, які містять основну інформацію; 2) **узагальнювальне скорочення**: основні думки тексту об'єднуються в нові «компактні» речення; 3) **об'єднане скорочення**: використовується поєднання вибіркового й узагальнювального скорочення.

406. Ознайомтесь з коротким алгоритмом складання тез чи конспекту.

Короткий алгоритм складання тез чи конспекту

1. «Олівець». Під час читання тексту виділяти олівцем речення чи їхні частини з основною інформацією.	2. «Гумка». Переглянути виділену інформацію та виокремити найголовніше, прибрати решту поміток за допомогою гумки.	3. «Ручка». Записати відібрані частини тексту у вибраний укладачем спосіб (тезування або конспектування).
---	---	---

407. Прочитайте. Складіть тези й конспект тексту за зразком (див. таблицю).

Бережіть здоров'я

1. «Посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю». Так говорили стародавні філософи. І в цій фразі закладено глибокий зміст.

2. Справді, стан організму, самопочуття людини, її працездатність, а врешті-решт і доля залежать від безлічі дрібниць, які нас оточують вдома та на роботі, у родині та колективі. Тобто наше здоров'я безпосередньо залежить від способу життя й поведінки.

3. Почати хочеться з поради: будьмо ввічливими. Негативні емоції, конфлікти на роботі, у побуті, магазині, транспорті дорого обходяться нашому організму. Вони породжують неврози, а ті, своєю чергою, — тяжкі хронічні неінфекційні хвороби. Не бійтеся добрих, привітних слів!

4. Бідою сучасності є нестача м'язової активності. Висновок очевидний — потрібна фізкультура, спорт, ранкова зарядка, гімнастика під час перерв у процесі навчання й роботи.

5. Також викликає занепокоєння нераціональність харчування, що часто спостерігається. Чи не занадто багато ми їмо солодкого, печеного, жирного? На пам'ятнику одного 152-річного чоловіка було написано: «Він їв і пив у міру». Замисліться над цим!

6. Багато написано та сказано про незліченну шкоду, якої завдають здоров'ю спиртне і його супутник — тютюн.

7. Чималої шкоди організму завдають зніженість, відсутність загартовування. Найнадійніший захист від цього — розумне систематичне зміцнення імунітету організму.

8. Турбота про фізичне та духовне здоров'я допоможе вам не відчувати жодних комплексів у спілкуванні з людьми, які вас оточують, а також долати труднощі, не прогинатися під ударами долі, а жити легко й упевнено (За І. Беляєвим).

Частини тексту	Тези	Конспект
1.	«Посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю».	Вчинок → звичка, звичка → характер, характер → доля. Змістовна фраза стародавніх філософів.
2.	Наше здоров'я безпосередньо залежить від способу життя й поведінки.	Стан організму, самопочуття, працездатність, доля людини залежать від способу життя й поведінки.

408. Презентуйте кілька результатів роботи (впр. 407) і обговоріть їх разом з учителем.

Сценарій уроку 5 модуля 8

ВИБІРКОВИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Навчимося складати вибірковий усний переказ тексту наукового стилю й виконувати творче завдання до нього.

Мовленнєва тема «Наукові відкриття»

409. Гаслом англійського фізика Майкла Фарадея, який визначив природу електричного струму, були слова: «Спостерігати, вивчати, працювати». Як ви розумієте цей вислів? Чи готові використовувати його як гасло свого навчання, життя?

410. Прочитайте текст. Визначте його тему, доберіть заголовки.

Якийсь час вважалося, що електрики в природі не існує. Однак все змінилося після того, як англійський вчений М. Фарадей довів природу електричного струму, а американський вчений, винахідник, державний діяч Б. Франклін виявив, що й блискавки мають електричну природу виникнення.

Яке ж значення електрики в природі та житті людини? Відразу ж відповімо — величезне! Чому? Та тому, що є багато таких процесів у нервовій системі людей і тварин. Серед цих процесів такі життєво важливі, як

завдяки
життєво
їжі
спотворюється

рух і дихання, відбуваються завдяки нервовим імпульсам. А вони виникають завдяки електриці, що існує в тканинах живих організмів.

Але не тільки життєво важливі процеси в організмах живих істот відбуваються через електричну енергію. Так, деякі види риб використовують електрику, а точніше електричні розряди, для захисту від ворогів, пошуку та добування їжі під водою. Такими рибами є вугри, міноги, електричні скати й навіть деякі акули. Всі ці риби мають спеціальний елек-

тричний орган, що працює за принципом конденсатора. Він накопичує досить великий електричний заряд, а потім випускає його на жертву, яка доторкнулася до такої риби. Такий «електричний» орган працює з частотою в кілька сотень герц і має напругу кілька вольт. Сила струму електричного органу риб змінюється з віком: чим старшою стає риба, тим більшою стає сила струму.

Також електричний струм «допомагає» риbam, що мешкають на великій глибині, де дуже темно, орієнтуватися у воді, оскільки туди не проникають сонячні промені. Електричне поле спотворюється під дією предметів, що перебувають у воді. І саме ці спотворення допомагають риbam плисти в потрібних напрямках, відчувати небезпеку тощо.

Ось що означає сила струму!

- ♦ Знайдіть у тексті наукові терміни й дайте їхнє тлумачення за допомогою словника.
- ♦ Про що йдеться в цьому тексті? Чи зрозумілий він широкому колу читачів? Чому?
- ♦ Визначте стиль і тип тексту. На що ви орієнтувалися, коли визначали стиль мовлення?
- ♦ Доведіть, що автор переслідує дві мети: 1) зрозуміло, популярно (тобто доступно) пояснити наукове явище; 2) переконати, що у звичайних явищах, фактах є щось цікаве, важливе, корисне.
- ♦ Навіщо автор тексту розповідає про відкриття електрики?
- ♦ Запишіть ключові слова тексту.

Вибірковий переказ — це вид переказу, при якому відтворюється не весь текст, а лише його частина, що стосується певної теми чи питання. При цьому зберігається стиль, основні думки та мовні особливості оригінального тексту.

411. Ознайомтеся з алгоритмом роботи над вибіркоким переказом тексту.

Алгоритм роботи над вибіркоvim усним переказом тексту

1. Уважно прочитайте текст, визначте стиль і тип мовлення.
2. Проаналізуйте зміст тексту, визначте його тему й ідею, знайдіть ключові слова.
3. Виберіть частини тексту, де розкривається вказана мікротема.
4. Складіть план вибіркового переказу, враховуючи послідовність викладення думок.
5. Перекажіть за планом текст, зберігаючи стиль оригіналу й використовуючи відповідні мовні засоби.

412. Завдання на вибір. Виконайте творче завдання: **а)** висловіть свою думку про прочитаний текст впр. 410; **б)** доповніть текст впр. 410 відомими вам цікавими фактами. Використовуйте мовні звороти.

Автор тексту розмірковує про...; тема, до якої звертається автор...; це текст про...; автор пропонує читачеві замислитися над...; автор хоче довести (показати)...; ця теза міститься в ... реченні ...; за допомогою наукової лексики автор пояснює...; використовуючи... лексику, автор популяризує текст; головна думка тексту...; автор вважає цікавим...; автор правий у тому...; можна погодитися з автором у тому...; не можу погодитися, що...; хочу посперечатися з автором...

413. За алгоритмом (впр. 411) підготуйте усний вибірковий переказ тексту вправи 410, розкривши тему «Електрична енергія в живих організмах». Додайте до переказу підготовлене вами творче завдання під час виконання впр. 412.

414. Прослухайте кілька усних переказів та обговоріть їх з учителем.

ІНФОРМАЦІЙНІ ЖАНРИ ЖУРНАЛІСТИКИ

Поглибимо знання про інформаційні жанри журналістики.

Мовленнєва тема «Життя країни»

415. Прочитайте. Які ще «світи» ви б додали до перелічених відомим ученим?

Людина живе одночасно в декількох світах. Кожен існує сам собою, але передається думками і почуттями. Найвужчий світ — власне тіло. Другий світ, ширший, — родина, друзі, робота. Третій світ — суспільство, країна. Нарешті, четвертий — світ інформації та ідей (М. Амосов).

- ♦ Що, на вашу думку, означає «жити одночасно в декількох світах»?
- ♦ Чи можна жити лише в одному світі? Свою думку обґрунтуйте.
- ♦ Який із цих світів, на вашу думку, найважливіший для самореалізації людини?
- ♦ Що таке «світ інформації та ідей» і чому він стоїть на останньому місці у цьому переліку?
- ♦ Як «світ інформації та ідей» пов'язаний із діяльністю журналістів?

До інформаційних належать жанри, завданням яких є повідомити про подію чи явище. До цієї групи зазвичай належать замітка, репортаж, журналістський звіт, інтерв'ю. Ці жанри характеризуються оперативністю й новизною, стислістю, точністю й достовірністю подачі інформації.

416. Ознайомтеся з інформаційними жанрами журналістики.

Інформаційні жанри журналістики

Жанри	Їхні визначення	Їхні особливості
Замітка	містить коротку інформацію про останні новини.	Композиція замітки будується за принципом відповідей на питання що, де, коли відбулося, хто повідомляє.
Звіт	це повідомлення, що передає зміст обговорюваних питань, характеризує зміст промов доповідачів, інформує про рішення.	У звіті акцентуємо увагу на учасниках події, їхніх виступах, висловленнях, вчинках, мотивації поведінки тощо.
Інтерв'ю	це бесіда, зазвичай між журналістом та певною особою з метою отримання інформації, думок або коментарів з певних питань.	Журналіст-інтерв'юер заздалегідь готується: вивчає інформацію про співрозмовника, формулює приблизний список запитань.
Репортаж	це розповідь очевидця або учасника події з місця події, який передає її у формі повідомлення, розповіді або опису.	У композиції репортажу є такі частини: опис місця події та учасників, елементи інтерв'ю, роздуми журналіста, інші відомості.

Для допитливих

Звіт, як і замітка, вважаються найстарішими жанрами журналістики, що мають глибоке коріння. Їх друкували ще на сторінках перших газет і журналів, що виходили в 17 сторіччі в Німеччині, Англії, Франції, в яких повідомляли про прийоми в королівських та князівських дворах. Пізніше виходили друком звіти про парламентські засідання та дебати на них.

417. Роздивіться світлини та визначте, над яким інформаційним жанром працюють журналісти.

1

2

3

4

418. Установіть відповідності між інформаційним жанром і його прикладом, використовуючи інфографіку.

Жанри	Їхні приклади
1. Замітка	А. — Як Ви дізналися про цей конкурс і що Вас спонукало взяти в ньому участь? — ми звернулися з цим запитанням до фіналіста всеукраїнського проекту «Пишемо есе».
2. Звіт	Б. У суботу, 26 липня, в міському парку культури відбувся благодійний концерт на підтримку Збройних сил України.
3. Інтерв'ю	В. Учора, 28 травня, ми побували в центрі міста, де відбувалося урочисте відкриття оновленого фонтану. Атмосфера була святковою: музика, щасливі обличчя й спалахи фотокамер.
4. Репортаж	Г. Протягом тижня учні 9–А класу брали участь у заходах до Дня довкілля. Вони прибрали територію школи, посадили дерева та провели тематичну акцію «Чиста планета — наше майбутнє».

Інфографіка «Інформаційні жанри журналістики»

Замітка коротке повідомлення про факт		Звіт опис дій, хронологія, підсумки
Інтерв'ю питання-відповідь		Репортаж включення з місця події, подання фактів, опис атмосфери

419. Завдання на вибір. Прочитайте публіцистичний текст, складений за картиною І. Репіна, і визначте його жанр за таблицею з вправи 418.

А. Січ, 1676 рік. На Хортиці — ажіотаж: козаки взялися писати листа султану. Причина — занадто «гордий» лист від самого турецького володаря, у якому той величає себе ледь не господарем Сонця й Місяця.

Але наші хлопці не злякалися, а засміялися. І вирішили відповісти. Не шаблею — словом. Та ще й з козацьким гумором!

Головним автором став кошовий Іван Сірко:

«Ми подумали — або сміятись, або мовчати. А мовчати — то не по-нашому», — заявив він.

Усі записи вів дяк Панько, який потім чесно зізнався: «Я такого ще не писав — рука тряслась, а сльози від сміху заливали чорнило».

Окремо варто відзначити майстра влучного слова — козака Семена. Саме він запропонував назвати султана «кривоносим та нечестивим». За його словами, «нічого особистого, усе щира правда».

Лист вийшов колоритний, чесний і в найкращих традиціях народної дипломатії. Тепер усі з нетерпінням чекають відповіді. А якщо не буде — обіцяють написати ще один. Бо, як кажуть на Січі, гарний жарт — найкраща зброя!

Б. Ми зараз перебуваємо просто в центрі історичної події, що має всі шанси увійти до підручників як «найзухваліший лист століття». На Січі гаряче — і не лише через літнє сонце. Запорожці вирішили відповісти турецькому султану, який, схоже, трохи переоцінив себе та недооцінив козацьке почуття гумору.

Щойно я була свідком, як козаки сіли писати листа. Сидять довкола стола, мов редакційна колегія. Перед ними чорнило, перо й шмат паперу, а в головах — купа дотепів та жартів.

Першим слово взяв кошовий Іван Сірко:

— Хлопці, ну не можна ж мовчати! Чоловік назвав себе «сином Місяця, братом Сонця і кумом Зорі», а нас — невігласами. Відповімо султану, як уміємо: чесно і з перцем!

Поки дяк Панько старанно виводив кожне слово, ззаду хтось підказував:

— Не забудь написати, що ми тобі, султане, відповідаємо так само, як відповідає кіт собаці, коли його будять удосвіта!

З'ясувати, як саме відповідає той кіт, не вдалося: весь гурт уже плакав від сміху.

Після написання лист було урочисто вручено гінцеві, який поїхав у напрямку Стамбула.

На момент друку нашої газети відповідь від султана ще не надійшла. Але джерела з Османської імперії повідомляють: султан довго мовчав, потім кілька хвилин тремтів, а потім, кажуть, вирішив не відповідати.

В. — Пане Іване, вітаю! Розкажіть, будь ласка, як з'явилася ідея написати такого дотепного й гострого листа турецькому султану?

— Та все просто, дитино! Надіслав нам султан пихатого листа: хвалиться, мовляв, який він головний на світі — і син Місяця, і брат Сонця, і швагро Комети. А ми перечитали, засміялися та кажемо: «А чого б нам не відповісти по-козацьки: весело, чесно й без страху?».

І. Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султанові

— І як саме ви його писали? Хтось один складав текст чи всі разом?

— Та всі разом! Один каже: «Назвімо його нечестивим». Інший: «Додай, що сала ми йому не дамо». А бідний дяк Панько тільки писав, переписував і просив, щоб не кричали всі одночасно.

— То чому вирішили відповісти, а не просто проігнорувати?

— Бо ми козаки. Нас образили — ми відповіли. Але не лайкою, а словом. Гострим, як шабля. Ми воюємо сміливо, але й пишемо з гумором і честю. Адже гумор — теж зброя!

— Дякую за розмову!

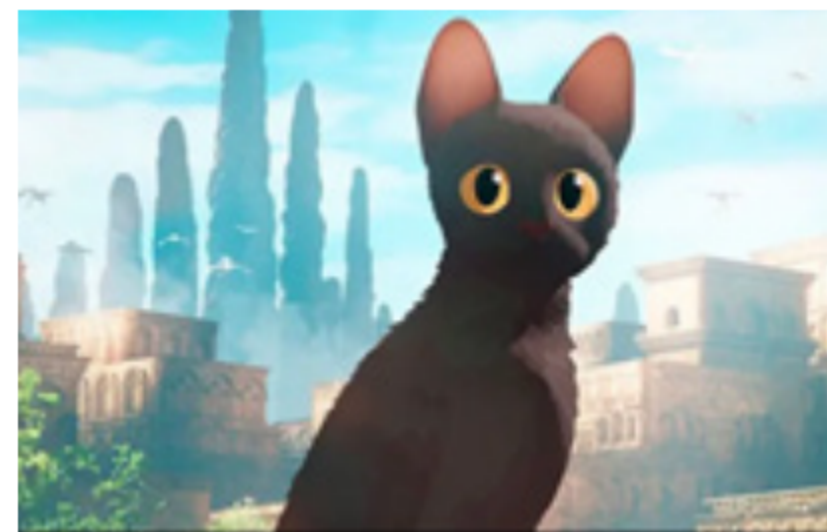
420. Завдання на вибір. Співпрацюймо в групах. Складіть замітку про будь-яку подію за принципом відповідей на запитання *що, де, коли* відбулося, *хто* повідомляє. Можете використати ілюстровані матеріали.

Виставка раритетних авто в Києві

*В. Маковський.
Ярмарок у Полтаві*

*Оскар-25. Латвійський
мультфільм
«Потік. Останній кіт
на Землі»*

421. Прослухайте кілька заміток та обговоріть їх разом з учителем.

ПИСЬМОВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Дізнаємося про правильне оформлення повідомлення (допису, коментаря, замітки тощо) у цифровому середовищі.

Мовленнєва тема «Спілкування в соціальних мережах»

422. Прочитайте вислів і поясніть, як ви його розумієте.

Парадокс Інтернету: він з'єднує людей, що перебувають далеко, але роз'єднує з тими, хто перебуває поруч (Б. Гейтс).

Письмове повідомлення в цифровому середовищі — це короткий текст вільної будови, який передає інформацію, думку, ставлення до чогось або емоцію й може бути доповнений доречними емодзі, фото, відео, музичним оформленням. Повідомлення призначено для широкого розповсюдження та є важливим інструментом спілкування. Використовується в SMS, чатах, соцмережах, електронній пошті. Основні вимоги до допису: змістовність, чіткість, лаконічність, ввічливість.

423. Ознайомтеся з основними видами цифрових повідомлень. Які з них ви створюєте частіше?

Основні види цифрових повідомлень

Види	Зміст	Приклади
Допис	Головне повідомлення (у блозі, соцмережах)	Пост в інстаграм про подію
Коментар	Коментар до публікації іншого автора	Оцінка чи уточнення інформації з допису або власна думка
Власна замітка	Короткий інформативний текст	Повідомлення на шкільному сайті

424. Розподіліть приклади на допис, коментар, замітку.

📅 15 вересня на території гімназії відбувся благодійний ярмарок «Дари осені». Всі зароблені кошти наша учнівська родина передала в шпиталь для військових 🤝.

📱 Сьогодні вперше побачили неймовірну веселку з чітким розподілом кольорів! 🌈

💬 Клас! А мені вже давно не траплялося бачити веселку... 😞

Для гопитливих

Електронний лист — це ще один вид повідомлення, надісланого за допомогою комп'ютерних мереж і цифрових пристроїв із метою поділитися інформацією, привітати когось тощо. Електронні листи поділяються на приватні й призначені для ділового спілкування.

425. Завдання на вибір. Ознайомтеся: **а)** з основними правилами справжніх профі цифрового спілкування, **б)** основними правилами цифрового письма. Потім обміняйтеся інформацією одне з одним.

А. Три ключові правила для інтернет-профі

1. Увага до змісту. Ваше повідомлення має бути чітким, лаконічним і виразним. Жодних зайвих слів! Навіть у довгому пості кожне речення повинно мати зміст і вагу.
2. Залучення аудиторії. Враховуйте, хто читатиме ваш допис (пост). Використовуйте звертання, ставте запитання, пропонуйте обговорення. Тобто залучайте людей до розмови, а не просто викладайте інформацію.
3. Емоція й емпатія. Додайте до повідомлення емоцію, але пам'ятайте про повагу до інших. Не забувайте про смайлики й емодзі, але використовуйте їх доречно. Уникайте грубощів і сарказму, якщо не впевнені, що вас зрозуміють правильно.

Б. П'ять основних правил цифрового письма

1. Поміркованість — не пишіть зайвого.
2. Послідовність — дотримуйтеся логіки тексту.
3. Правильність — перевірте граматику.
4. Помітність — ваш текст має привертати увагу.
5. Повага — не ображайте інших.

426. Завдання на вибір. Напишіть до однієї зі світлин невеликий допис (пост) для соцмереж. Пам'ятайте про правила з впр. 425. Застосуйте хештеги для охоплення ширшої аудиторії.

А.

Фото О. Самонової

Б.

Фото В. Гануньчина

В.

Мурал на будинку Києва

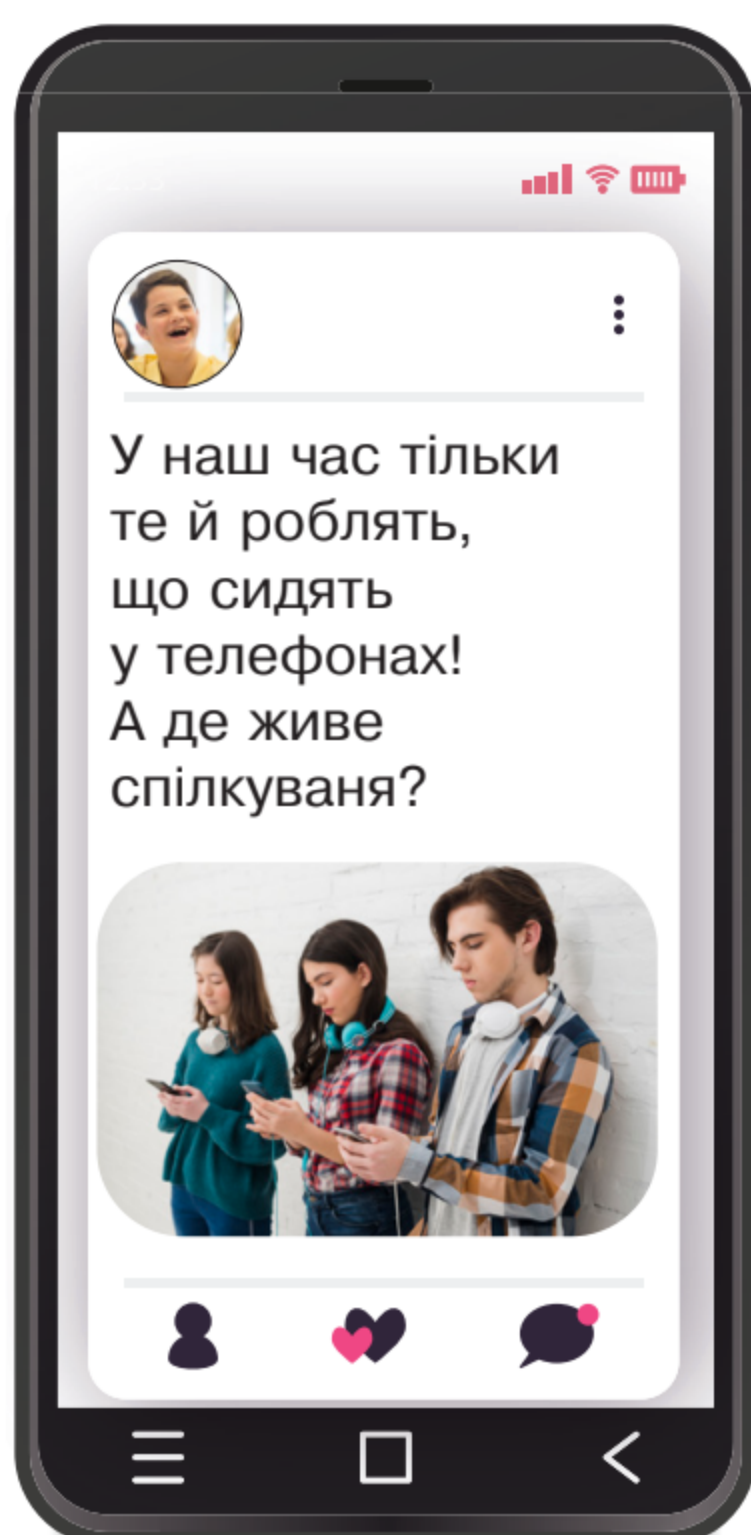
- 427.** Ознайомтеся із чеклістом з нетикету (етикету в інтернеті). Якими б порадами ви доповнили цей лист?

Чек-лист із нетикету

1. **Головне правило:** будьте ввічливими й відповідальними. ☒
2. **Поважайте співрозмовника.** Пишіть так, як хочете, щоб писали для вас. ☐
3. **Слідкуйте за грамотністю.** Уникайте помилок, використовуйте розділові знаки. ☐
4. **Будьте лаконічними.** Не створюйте занадто довгі тексти. Цінують час інших. ☐
5. **Перевіряйте факти.** Не поширюйте неперевірену фейкову інформацію. ☐
6. **Дотримуйтеся приватності.** Не публікуйте чужі особисті дані або світлин без дозволу. ☐
7. **Не кричіть.** Caps Lock в інтернеті — це КРИК. Використовуйте його обережно. ☐
8. **Використовуйте емодзі.** Вони допомагають передати емоції, але не зловживайте ними. ☐

- 428.** Візьміть участь у грі «Нетикет-детектор». Прочитайте коментарі. Визначте, які з них порушують правила нетикету, і поясніть, чому. Потім відредагуйте кожен коментар.

Ти що, дурень? Це ж очевидно, що він не правий!

ОГО! КРУТЕ ФОТО!!! ТИ ЩО НАПРАВДУ ЦЕ САМ ЗРОБИВ?

Дякую, але в мене інша думка. Я вважаю, що така позиція не враховує всіх аспектів проблеми.

Ти знову пишеш про це? Це ж нікому не цікаво!!!

Що за тупа ідея, автору варто мовчати!

429. Напишіть коментар до посту на смартфоні зі світлини (див. впр. 428). Коментар має презентувати іншу точку зору, але водночас бути ввічливим.

Для допитливих

Пам'ятайте, що віртуальна комунікація має певні небезпеки. Насамперед, це розголошення особистих даних, перехід за сумнівними покликаннями, спілкування й дружба з підозріло улесливими «віртуальними людьми», клікбейт, фішинг тощо.

430. Ознайомтеся з **алгоритмом створення допису** в цифровому середовищі. Який з етапів ви зазвичай ігнорували?

Алгоритм створення допису в цифровому середовищі

1. **Визначте тему й мету:** про що писатимете й для кого.
2. **Доберіть заголовок**, яскравий, щоб привертав увагу.
3. **Створіть сам допис** у довільній формі, 3-5 речень; цікаво, грамотно, по суті.
4. **Додайте емоційний штрих:** емодзі, питання, заклик, проілюструйте зміст за допомогою фото, відео тощо.
5. **Перевірте** граматику, стиль, відповідність нетикету.

431. Співпрацюймо в групах. Розподіліть ролі «блогер»-«коментатор»-«редактор». Блогер створює короткий допис на тему «**Що мені допомагає вчитися краще**», коментатор коментує зміст, а редактор вичитує й вказує на граматичні й мовленнєві помилки блогера й коментатора. Можете користуватися зразком. Потім поділіться результатами роботи з іншими групами.

Зразок.

📖 Навчання — це пригода!

Вдома виконувати домашні завдання мені допомагає музика в навушниках і чай із лимоном. А на уроках — цікаві виклики від учителів! А що надихає тебе? 🗣️👉

🗣️ Супер! Мені теж музика допомагає🔥🎧, ще люблю робити записи різними кольорами.🔥🎧

432. Завдання на вибір. За алгоритмом (впр. 430) створіть коротку замітку:

- А. для соцмережі «2+1», де зазначте два нових відкриття з опрацьованої теми й одну набуту навичку, яку хочете застосувати під час цифрового спілкування;
- Б. для курсу GoogleКласу (чи іншої навчальної платформи), у якій розкажіть про те, як створювати цифрові повідомлення.

Застосовуйте правило: зміст, стиль, грамотність, повага.

433. Прослухайте кілька дописів (впр. 432) й обговоріть їх разом із учителем.

ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП

Удосконалимо вміння готуватися до публічного виступу.

Мовленнєва тема «Охорона довкілля»

434. Прочитайте. Як ви розумієте сенс висловлень? Чому вони вчать того, хто готує виступ перед аудиторією?

1. Слово належить наполовину тому, хто каже, і наполовину тому, хто слухає (*М. Монтель*). 2. Слова — найсильніший наркотик, який використовує людство (*Р. Кіплінг*).

Виступ — це публічне усне повідомлення, звернене до слухачів із певною метою. Головне завдання виступу — донести інформацію чітко, цікаво та переконливо.

Форми виступу різноманітні: презентація проєкту, доповідь, розповідь про подію чи навіть відповідь біля дошки тощо.

435. Структура виступу складається з трьох частин: 1) вступ (коротко, про що йтиметься та чому це важливо); 2) основна частина (власні ідеї, приклади, аргументи тощо); 3) підсумки (головне, що слід запам'ятати або зробити після виступу).

Прочитайте виступ. Визначте його тему та мету.

Що ми можемо зробити для збереження довкілля вже сьогодні?

Щороку 5 червня в Україні, як і в понад 100 країнах світу, відзначають Всесвітній день охорони навколишнього середовища. Це один із найважливіших днів у світовому екологічному календарі. Його мета — нагадати людям, наскільки важливо берегти природу, адже всі ми несемо відповідальність за стан планети.

Чому це особливо важливо саме тепер? Ми живемо в епоху, коли екологічні проблеми набувають дедалі загрозливіших масштабів. Повітря в містах забруднене, водні ресурси вичерпуються, ліси вирубують, деякі види тварин зникають з нашої планети. Це становить небезпеку не лише для довкілля, а й для здоров'я, життя та майбутнього людства.

Ми часто нарікаємо на погану екологію. Проте водночас продовжуємо користуватися одноразовими пакетами, викидати сміття повз урну, залишати ввімкненим світло чи воду. Нерідко ми навіть не замислюємося, як наші щоденні звички шкодять природі...

Що ж таке охорона довкілля? Це не лише масштабні державні програми чи закони, ухвалені урядами. Це також особистий внесок кожного з нас. Охорона природи — це сучасна форма взаємодії людини з навколишнім світом, спрямована на збереження природних багатств для себе та прийдешніх поколінь.

Що ж ми можемо зробити? Змінити весь світ надзвичайно складно. Але змінити себе та власні звички цілком можливо. Ось кілька простих кроків, які кожен в змозі зробити:

- користуйтеся багаторазовими торбинками замість пластикових пакетів;
- сортуйте побутові відходи;
- використовуйте воду й електроенергію економно;
- висаджуйте дерева й доглядайте за зеленими насадженнями;
- не залишайте сміття після відпочинку на природі;
- віддавайте непотрібні речі тим, кому вони ще можуть стати в пригоді;
- ходіть пішки або користуйтеся велосипедом: це корисно і для здоров'я, і для довкілля;
- здавайте макулатуру, щоб зберегти дерева — «кисневі легені» планети.

Отож, Всесвітній день охорони довкілля — це не просто ще одна дата у календарі. Це нагадування про те, що ми є частиною природи. Якщо хочемо жити в чистому й здоровому світі, потрібно починати змінюватися вже сьогодні. Наші щоденні звички формують майбутнє. Саме від нас залежить, яким воно буде. Зберігаючи природу, ми зберігаємо своє здоров'я, свою землю й свій дім (За В. Онищуком).

- ♦ Проаналізуйте структуру тексту виступу: виокреміть вступ, основну частину, підсумки промови.
- ♦ Які ідеї містяться у тексті, які аргументи й приклади наводяться?
- ♦ Як ви вважаєте, які джерела для збору матеріалу використав автор: власний досвід, роздуми й спостереження, спілкування зі спеціалістами, читання відповідної літератури, допомогу ШІ?

436. Розгляньте картинки. Які види публічних виступів (лекція, адвокатський виступ, застільне мовлення, церковна проповідь, доповідь, агітаційна промова тощо) на них зображено?

437. Опрацюйте «Алгоритм підготовки публічного виступу».

Для гопитливих

Для виголошення промови важливі й такі чинники: зовнішній вид мовця, його постава, доцільність жестів, міміки, сила та тембр голосу, психологічний стан (передусім доброзичлива манера спілкування, переконливість).

438. Завдання на вибір. Співпрацюймо в групах. Використовуючи зразок (впр. 435) і алгоритм (впр. 437), підготуйте виступ на одну з тем:
а) «Екологічні супергерої/героїні: як ми можемо врятувати планету»;
б) «Еколайфхаки для підлітків»; **в)** «Відходи в доходи: економіка замкнутого циклу» (про переробку сміття в корисні речі).

439. Прослухайте кілька виступів та обговоріть їх разом з учителем.

РЕФЕРАТ

Дізнаємося про реферат як мовленнєвий твір, особливості його складання.

Мовленнєва тема «Охорона довкілля»

- 440.** Прочитайте. Чи співвідноситься цей вірш з мовленнєвою темою уроку?
Чи можна вважати екологічні проблеми суспільно значущими? Чому?

Світ прекрасний навколо тебе:
Сонце ясне і синє небо,
Птахи і звірі, гори і ріки -
Нехай він буде таким навіки!
Нехай людина добро приносить,
Бо світ навколо любові просить.

А. Потапова

Виконаймо додатково. Вкажіть речення з однорідними членами і прокоментуйте розділові знаки в ньому.

Реферат — самостійно складений текст з певної теми, в якому зібрана інформація з одного або декількох джерел.

Реквізити реферату: титульний лист, зміст, вступ, основна частина, висновки, список використаних джерел.

- 441. Завдання на вибір.** Ознайомтесь з теоретичним матеріалом і обміняйтеся інформацією одне з одним.

А. Для реферату характерна стандартна структура. У будь-якому рефераті можна виділити три основні елементи: вступ, основну частину та висновок.

У **вступі**, як правило, зазначаємо тему, її актуальність, мету і завдання роботи. Також описуємо, що потрібно розкрити в рефераті для досягнення поставленої мети.

В **основній частині** коротко, але змістовно передаються основні положення опрацьованих джерел. Матеріал викладається за розділами (пунктами складеного плану), у кожному з яких розкривається якась мікротема.

Висновок має бути чітким, коротким, впливати зі змісту основної частини.

Реферат створюється в **науковому стилі мовлення**, провідними рисами якого є: точність, логічність, доказовість, об'єктивний виклад матеріалу.

Б. Для наукового стилю мовлення, в якому створюється реферат, характерне викладення матеріалу від другої особи множини (ми), а також використовуються особливі мовні вирази.

Мовні вирази, що використовуються в рефераті

Елементи реферату	Мовні вирази
Вступ	Реферат присвячений темі, характеристиці проблеми, вирішенню питання, аналізу літератури... Темою реферату є ... У рефераті розглядається (що?), говориться (про що?), дається оцінка, аналіз (чого?), узагальнюється (що?), представлена точка зору (на що?), містяться (що?) ... Автор залучив до аналізу такі матеріали: ... Матеріалом роботи стали ... В основі реферату лежать матеріали таких джерел: ...
Основна частина	Зауважимо, що ... Аналізуючи, використовуючи ... Наведемо як приклад ... Таким чином... Особливий інтерес представляють ... Узагальнення досвіду використання ... Виходячи з ..., оскільки ... Під час аналізу, у процесі ... Дуже важливо відзначити, що ... На думку (затвердження) вченого, як зазначає дослідник ... На думку науковця(ців) ... вказати прізвище ... Основний зміст становлять ... Важливе значення має ... Приділяється особлива увага, порушується питання ... Досліджувана проблема, питання, що висвітлюється ...
Висновок	Аналіз літератури дозволив нам виявити... Автор приходить до висновку (висновку) про те ... На закінчення можна сказати... Узагальнюючи сказане, можна зробити висновок, що ... Можна зробити висновок про те, що ...

442. Опрацюйте «Алгоритм роботи над рефератом».

Для гопитливих

При написанні рефератів слід дотримуватися академічної доброчесності та «не запозичувати» в інтернеті вже готові роботи з різних галузей знань. Адже самостійна обробка різноманітних джерел інформації розвиває вміння критично аналізувати й осмислювати інформацію. Для виявлення плагіату та текстів, згенерованих ШІ, у рефератах існують спеціальні програми та онлайн сервіси.

443. Співпрацюймо в групах. Використовуючи колаж, обговоріть проблему негативного впливу людської діяльності на довкілля, а також укажіть необхідні першочергові природоохоронні заходи.

Для гопитливих

При написанні реферату слід опрацьовувати книги, публікації та видання з бібліотеки. Використання їх як джерел інформації свідчить про високий рівень зацікавленості в темі та підтвердження того, що робота написана самостійно. Можна користуватися і віртуальними бібліотеками, наприклад, GoogleКнигами. Також потрібно звертати увагу на рік видання джерела, адже книги п'ятирічної давності часто можуть містити застарілу інформацію.

444. Співпрацюймо в парах. Складіть запит для ШІ щодо формування списку джерел для дослідження з теми «Охорона довкілля». Оберіть 2-3 джерела для створення реферату. Запишіть план роботи, її мету і завдання, актуальність теми.

445. Презентуйте кілька результатів роботи (впр. 444) й обговоріть їх разом з учителем.

446. Напишіть реферат з теми «Охорона довкілля».

ЕСЕ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

Удосконалимо вміння писати есе, навчимося писати есе в публіцистичному стилі на морально-етичну тему.

Мовленнєва тема «Морально-етичні правила поведінки»

- 447.** Поміркуймо. Прочитайте «Золоте правило моральності», яке з давніх-давен відоме в релігійних і філософських ученнях Сходу й Заходу. Як ви його розумієте?

Стався до людей так, як хочеш, щоб ставилися до тебе.

Співпрацюймо в парах. Складіть діалог, під час якого обговоріть як «працює» це правило стосовно основних людських цінностей: поваги до життя, здоров'я, власності й особистої гідності людини.

Есе — це невеликий за обсягом прозовий твір, який має вільну композицію та висловлює індивідуальні думки та враження автора з конкретної теми або проблеми.

- 448.** Прочитайте. Що означають поняття «мораль» та «етика»?

У попередніх класах ви вже працювали над есе. У дев'ятому класі вам належить опанувати більш складну тематику цього висловлення — морально-етичну. Для початку розберімося, що означають поняття «мораль» і «етика».

Мораль і етика — це близькі за змістом поняття, які визначають сукупність правил взаємодії людини з іншими людьми та поведінки в суспільстві. Морально-етичні правила регулюють взаємини між людиною й навколишнім світом, формують уявлення про добро й зло, мотивують вчинки, а також визначають окремі позитивні риси особистості: любов, повагу, чесність, співчуття, сумлінність, терпимість, скромність, толерантність тощо.

Морально-етичні правила регламентують усі види дій людей і допомагають здійснювати вибір поведінки в життєво важливих ситуаціях.

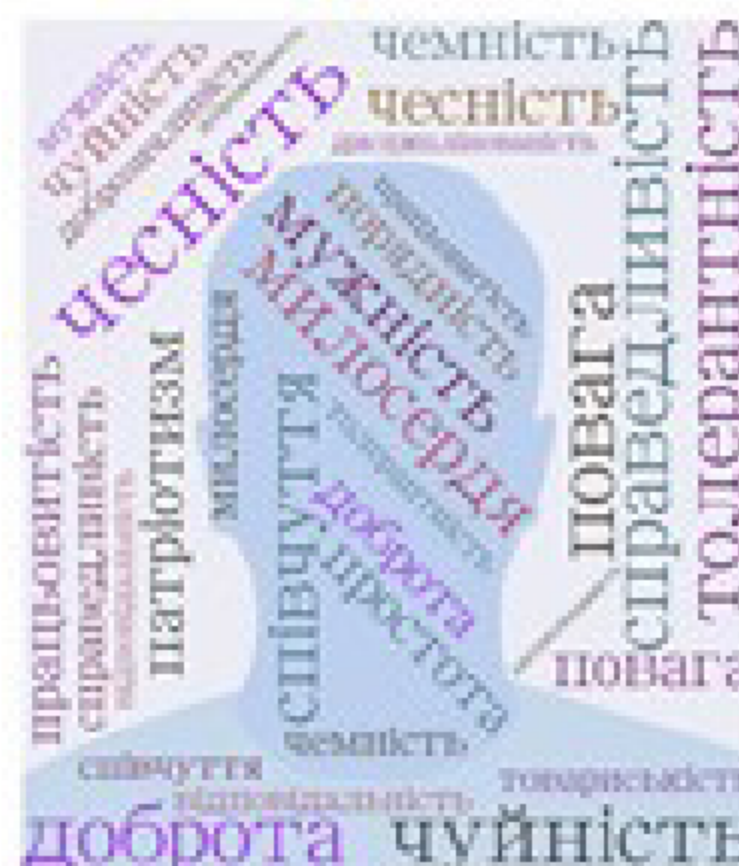
В есе на морально-етичні теми відображені життєві цінності автора, його погляди й переконання. Особистісна позиція залежить від виховання, життєвого досвіду, власних спостережень і вражень. Тому в основній частині есе автор викладає особисті думки,

погляди, враження, оцінки, ідеї, міркування, аргументи, приклади. На початку есе слід вказати тему (проблему), в кінці — власний висновок (висновки).

- ♦ Які особливості есе на морально-етичну тему?
- ♦ Запишіть моральні якості людини з хмари.

449. Приклади ілюструють докази, роблять їх переконливими. Різноманітні аргументи власних тверджень можна отримати з книг, телепередач, фільмів, спілкування в соцмережах, власного життєвого досвіду тощо.

Співпрацюймо в групах. Від поганих вчинків, проявів невихованості, негативних рис характеру залишаються неприємні спогади. А які справи роблять людину гідною? Якими морально-етичними якостями, на вашу думку, вона повинна володіти? Яких норм (правил) моралі дотримуватися? Чому вчать приклади з життя оточуючих?

Розкажіть про відомих особистостей чи знайомих вам людей, життя чи вчинки яких заслуговують на повагу й можуть бути прикладом для наслідування.

450. **Співпрацюймо в групах.** Розгляньте плакат, спробуйте пояснити його ідею. Створіть власні плакати на морально-етичну тему.

451. Ознайомтеся з темами есе. Які з них можна віднести до морально-етичних, а які — до суспільних?

1. Що для мене означає патріотизм? 2. «Мир і праця — це блага основні» (Ярослав Мудрий). 3. Як я розумію слово «свобода»? 4. Вплив національних традицій на моє життя. 5. Який вчинок можна вважати добрим? 6. Мій погляд на дружбу. 7. Чи легко бути учнем? 8. Що означає бути вихованим? 9. Моє майбутнє залежить від мене. 10. Чи важливо бути відповідальним? 11. Нескорені українці.

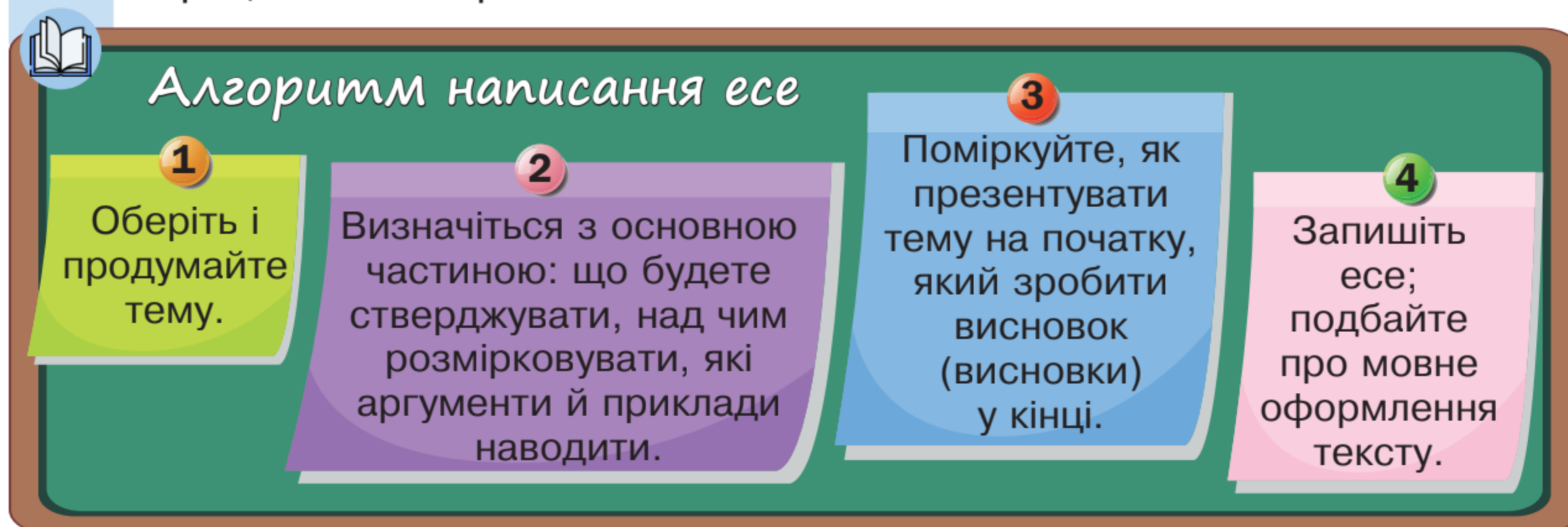
452. Прочитайте уривок есе. Про що розмірковує авторка? Скільки суджень вона наводить? Яке з них нерозгорнуте?

Здатність мислити — це якість людини, яка вирізняє її від більшості інших живих істот.

Складний процес мислення можна порівняти з вирощуванням квітки. Посадив насінину, полив — вона проросла, із землі з'явився паросток, потім листочок, далі ще один, багато листя — і, нарешті, квітка — гарна, яскрава, запашна. Так і думка: спочатку — пробудження, потім — обмірковування, розвиток, і зрештою — вираження в слові.

За словами Генрі Форда, думати — найважча праця, а викладати свої думки точно, ясно, переконливо — завдання надзвичайно складне. Але мета досяжна, адже існують прийоми, правила, секрети, а навіть і закони, які допомагають грамотно будувати власне розгорнуте висловлення — текст, цю дивовижну квітку наших думок (Н. Дідковська).

453. Опрацюйте «Алгоритм написання есе».

454. Завдання на вибір.

А. Напишіть есе за початком і кінцівкою з теми «Створи себе сам (сама)».

Чому люди навколо такі різні? Що робить їх несхожими один на одного? Гарячі суперечки з цієї теми давно хвилюють людей. Але сьогодні відомо головне: за своєю природою кожен здатний до необмеженого розвитку, самовдосконалення. Людину часто називають «скульптором самої себе». Вона створює себе у подоланні труднощів і перешкод...

...Самовиховання — найголовніший і найнадійніший шлях для розвитку. Воно робить життя людини змістовним, цілеспрямованим і радісним. Починається самовиховання з того моменту, коли будь-яке заняття, будь-яку справу людина використовує для вироблення необхідних їй якостей. Тому треба зробити своє шкільне життя основою для самовиховання (З книги «Товариш»).

Б. Напишіть есе за самостійно обраною темою з впр. 450.

455. Прослухайте кілька виступів та обговоріть їх разом з учителем.

ДИСКУСІЯ. ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ

Розвинемо навички ведення дискусії за певними правилами.

Мовленнєва тема «Мета життя»

456. Прочитайте. Якою темою можна об'єднати висловлення? Як ви розумієте їхній сенс?

1. У кого (не)має мети той (не)знаходить радості в жодному занятті (Дж. Леонарді). 2. Став собі лише досяжні цілі (Горацій). 3. Прагніть (не) до того щоб досягти успіху а до того щоб твоє життя мало сенс (А. Ейнштейн).

- ♦ Запишіть складні речення, розкрийте дужки та поставте розділові знаки.

Дискусія — це форма обговорення, в якій учасники висловлюють різні точки зору на певну тему, обмінюються аргументами й ідеями, намагаючись знайти істину або спільне рішення. Це процес, що передбачає активний діалог і взаємодію між учасниками з метою дослідження проблеми з різних аспектів.

457. Ознайомтесь з основними правилами ведення дискусії.

Основні правила ведення дискусії

1. Перевірте, чи правильно ви розумієте суть проблеми, що обговорюється.
2. Перш ніж виступати, чітко визначте свою позицію.
3. Уважно вислухайте опонентів. Спочатку знайдіть протиріччя в їхніх аргументах, потім викладайте свої міркування. Пам'ятайте, що доказом і найкращим способом спростування є точні та безперечні факти.
4. Не забувайте, що, крім фактів, існують способи їх пояснення. Дискутуйте чесно та щиро, не спотворюйте думок і слів товаришів. Не допускайте проявів ворожості, образ, переходу на особистості.
5. Доводячи й спростовуючи, викладайте ясно, просто, чітко, точно. Намагайтеся говорити своїми словами, уникайте багатослів'я та відхилення від теми.

Пам'ятайте, що в дискусії можуть брати участь лише ті, хто відкритий для іншої точки зору й терпимий до іншої думки. А дотримання правил сприяє ефективному перебігу процесу обговорення та вироблення рішення. За допомогою дискусії її учасники

набувають нових знань, зміцнюються у своїй думці, вчаться відстоювати власну позицію, зважати на думку інших. А головне — спілкування стає змістовним і приносить лише задоволення.

- ♦ Які ще правила ведення дискусії ви додали б до тих основних, що представлено в тексті?

458. Прочитайте мовленнєві формули. Які з них стимулюють співрозмовника продовжити розмову, які допомагають безконфліктному веденню дискусії, а які сприяють з'ясуванню істини?

Отже, ти маєш відповідь. Як ти міркував/ла? Ця думка звучить дуже перспективно. Цікаво було б почути її розвиток детальніше. Я не впевнений/на, що правильно розумію тебе, тому уточни, будь ласка. Як можна довести, що це правда? Ти сказав/ла, що тут є схожість, у чому вона полягає? Що ти маєш на увазі, коли кажеш...? Здається, я не дуже розумію, що ти маєш на увазі, поясни, будь ласка. Мені не зовсім зрозуміло, як те, що ти говориш, пов'язане з цим питанням (проблемою). Це дуже цікаво. Ти не міг/ла би трохи детальніше поділитися враженнями?

- ♦ Якими ще мовленнєвими формулами, які вам відомі, ви можете доповнити цей перелік?

459. Слідкуйте в тексті за читанням вчителя, звертаючи увагу на емодзі. Чи правильно вони ілюструють зміст тих частин тексту, після яких розташовані.

Отже, мета життя. Чи потрібна вона? Чи можна обійтися без неї? Замислимося над цим. Звісно, ціль необхідна. Вона важлива для всіх — і для артилеристів 🤔, і для менеджерів з продажу, і для учнів, і для молодих фахівців. Адже життя без мети позбавлене сенсу. Воно не має єдиного спрямування, час витрачається марно, і так минають роки 😞. Така людина нагадує перекотиполе, яке котиться, куди вітер несе, розсипаючи насіння навмання. Хоча, можливо, у цьому й полягає призначення такої людини? Але покликання Homo sapiens (людини розумної) бути вищою за бездумне існування й замислитися над головною метою свого життя 🤔.

При цьому, якими б важливими не були запитання на кшталт: «Куди вступати?» «Яку професію обрати?» чи навіть «Одружуватися чи ні?» — вони другорядні й здебільшого залежать від особистих уподобань. А ось питання про мету життя — принципове. Саме у відповіді на нього людина утверджується як особистість 😲.

Молода людина, яка має мету, на вигляд зібрана: в її очах світиться осмислений блиск, у руках — щоденник чи органайзер. Вона дбає про зовнішність, охайність одягу та зачіски. Її дії продумані, час розпланований. Вона має багато інтересів і захоплень, що розширюють світогляд і сприяють загальній освіченості 😊.

А що можна сказати про тих, хто не має мети? Найчастіше вони неохайні, з байдужими або скептичними виразами обличчя, у зношеному взутті, з вейпом чи енергетиком у руках. Домовлятися з ними про зустріч марно: вони запізнюються, а навіть якщо й прийдуть, користі від такої розмови буде небагато. «А навіщо?» — запитують вони, і ви витратите час на пояснення очевидного 🙄.

Буває, що людина оцінює себе й своє життя по-своєму, оточення сприймає її інакше, а час згодом узагалі змушує переосмислити усталені оцінки 🤔. То чи варто замислюватися над питанням життєвого призначення? Безперечно, варто... 🤝 (За К. Старохамською)

- ♦ Визначте тип і стиль мовлення.
- ♦ Яку проблему порушує автор? Які два погляди на неї наводяться в тексті?
- ♦ Ознайомтеся з думками учасників вебфоруму з цієї дискусійної проблеми. Які роздуми ви поділяєте, а з якими дописувачами подискутували б?

<i>Spukster</i>	27. 12.2025, 06:32
Чи потрібна мета в житті? Сподіваюся, це не риторичне питання... Дехто на це махнув рукою: мовляв, нехай усе йде як іде... а там буде видно... Дехто ж ставить перед собою захмарні цілі... й вважає, що для цього всі засоби згодяться... Інші обирають невеликі цілі на короткий термін... цілком реальні... А як ви?	
<i>KKnD</i>	27.12.2025, 09:35
Мета завжди є, просто ми можемо її не помічати. Це стосується всього: від простого походу на кухню — до планів на 10 років уперед.	
<i>VAV</i>	29.12.2025, 12:17
Правильно ... але все це точно не мета життя. Її не існує.	
<i>Светуля</i>	18.01.2025, 07:11
Мета в житті... Прожити його так, щоб було що згадати й щоб не було трохи боляче... Глобальних цілей не ставлю. Просто жити й радіти життю!	
<i>Леді Маріон</i>	27. 01.2025, 20:30
Потрапити до раю після смерті. Щоб Бог не пошкодував, що дав мені життя.	
<i>Марісобель</i>	30.01.2025, 00:08
Схоже, я людина зовсім без мети... живу сьогоднішнім днем...	
<i>MaGnit</i>	08.02.2009, 18:38
Без неї простіше. Навіщо вона?	

KKnD	08.02.2025, 19:12
Це тобі так здається. Насправді — без неї складніше, бо нема до чого прагнути, а просто жити заради самого життя дуже швидко набридає.	
Laughing Man	08.02.2025, 21:15
KKnD, не думаючи про це, жити взагалі легше...	
KKnD	09.02.2025, 00:38
Нічого, колись задумаєшся :)	
Laughing Man	09.02.2025, 01:31
Замислювався... і не раз... і навіть не двічі... вирішив, що краще б і не замислювався...	

Для гопитливих

Інтернет-форум, вебфорум — вебдодатки для організації спілкування відвідувачів із певної теми чи проблеми. Зазвичай повідомлення несуть інформацію «автор — дата/час — тема — зміст».

460. Співпрацюймо в групах. Поділіться на три групи: в першу ввійдуть ті учні, які на питання, що міститься на початку тексту впр. 459, дали позитивну відповідь (група «За»), до другої — ті, які відповіли негативно (група «Проти»), до третьої — ті, яким важко відповісти однозначно (група «Спостерігачі»). Представники перших двох груп повинні трактувати наведені у тексті факти відповідно до своїх точок зору. Учасники третьої групи «Спостерігачі» мають уважно слухати й долучитися до думки тих, хто був найбільш переконливим, хто грамотно дискутував. Щоб не пропустити важливих аргументів, спостерігачам необхідно обрати секретаря, який під час дискусії заповнюватиме цю таблицю:

Найбільш доречні аргументи (докази)

Група «За»	Група «Проти»
1. Життя без мети — безглузде. Воно не підпорядковано єдиному плану, час витрачається марно.	1. Буває, що людина оцінює себе і своє життя по-своєму, оточення бачать в його існуванні інший сенс, а час взагалі змусять переглянути усталені оцінки. Тому не варто людині ставити мету, а просто «вільно плисти за течією життя».
2. ...	2. ...

461. Співпрацюймо в групах. Для підбиття підсумків дискусії, яку ви вели на уроці, виберіть представників груп «За» та «Проти», які зможуть зробити висновки. Ознайомтеся з таблицею, яку заповнював секретар групи «Спостерігачі».

Запитання для учасників групи «Спостерігачі». На думку якої з груп ви пристали або, як і раніше, вам важко відповісти на питання дискусії «Чи потрібна мета в житті?». Поясніть свою відповідь.

462. Проведіть аналіз дискусії за планом.

План аналізу дискусії

1. Чи змістовно велася дискусія? Чи виконали учасники групи поставлені завдання?
2. Чи були відхилення від теми?
3. Яка активність учасників груп під час обговорення?
4. Чи всі висловлення були аргументовані?
5. Чи допускалися прояви ворожості, образи, перехід на особистості?
6. Чи відповідали висловлення публіцистичному стилю мовлення?

ПРАКТИКУМ З КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

1. Орфоенічні помилки:

- ✓ неправильне наголошення слів;
- ✓ неправильна вимова звуків у слові.

Вправи

1.1. Прочитайте, правильно наголошуючи слова.

БагаторазОвий, бурштинОвий, веснЯНИЙ, гуртОжиток, довезтИ, за-вчасУ, зрУчний, кОсий, крОїти, лЮстро, магістЕрський, ненАвисний, оптОвий, пЕкарський, піцЕрія.

1.2. Прочитайте, чітко вимовляючи дзвінкі приголосні перед глухими і в кінці слова.

Сад, книжка, рибка, голуб, могти, дужка, везти, гадка, плід, віз, міг, лягти, домігся, дуб.

1.3. Прочитайте, дзвінко вимовляючи дзвінкі приголосні перед глухими внаслідок уподібнення за дзвінкістю.

Просьба, вокзал, футбол, боротьба, лічба, повсякденний, Великдень, якби, айсберг, анекдот, екзамен, отже, рюкзак, осьде.

1.4. Прочитайте, правильно вимовляючи звуки [г] і [ґ] .

Генерал, ґава, ґедзь, ґудзик, ґрати (дія), ґрати (решітка), ґвалт, ґрунт, ґречний, ґринджоли, ґатунок, дзиґа, ґудзик, ґніт (у лампі), ґніт (гноблення), ґелґотати.

1.5. Правильно прочитайте слова зі звуками [e^и] і [и^е].

Меценат, плекати, президент, експеримент, мелодія, територія, легенда, мистецтво, директор, абрикос, завмирати, стелити, застилати, пелехатий, метелики, навесні.

1.6. Оберіть правильний варіант.

(У/В) Києві дощ; пий (і/й) їж; може, (і/й) не працюватиму; жити (у/в) світі; великого (і/й) малого; жила (у/в) Фастові; жила (у/в) Шостці; отже, (у/в) тебе радість; спідниця (у/в) квітах;

попереду (і/й)де; вона (і/й) не хотіла; папери (у/в) столі; побувала (у/в) Гвінеї; ворони (і/й) яструби; підійшов (у/в)притул; сяяло (у/в)горі; швидко (і/й)шли; (у/в) НБУ; (і/й) дні, (і/й) ночі.

2. Лексичні помилки:

- ✓ уживання слів у невласивому значенні;
- ✓ тавтологія;
- ✓ уживання зайвого слова (плеоназм);
- ✓ уживання слів, не властивих українській мові;
- ✓ неправильне вживання фразеологізмів

Вправи

2.1. За зразком відредагуйте словосполучення: замініть слова, вживані у невласивому значенні.

Зразок. *Ефективна поведінка — ефектна поведінка*

Громадський обов'язок, воєнна форма, людський вчинок, лікарський режим, чисельні глядачі, вклад у науку, глузлива усмішка, освічене перехрестя, книжкова лексика, стати в нагоді, здавати іспити, тактична поведінка, виключення з правил, рахувати недійсним.

2.2. Відредагуйте речення, усуваючи тавтологію.

1. Щоранку школярі йдуть до школи. 2. У приміщенні забезпечено безпеку перебування учнів та педагогів. 3. Перед тим, як запитати запитання, він довго думав над формулюванням. 4. Читаючи книги, ми відкриваємо для себе багато відкриттів.

2.3. Відредагуйте речення, уникаючи дублювання змісту (плеоназм).

1. Навесні з вирію повертаються пернаті птахи. 2. Вивчення народного фольклору допомагає краще зрозуміти історію та культуру народу. 3. Дитячі лікарі-педіатри щороку проводять профілактичні медичні огляди школярів. 4. Реальні факти свідчать про значне підвищення температури повітря в останні роки.

2.4. Відредагуйте речення, усуваючи використання слів, не властивих українській мові.

1. Бабуся сказала, що нам виходити на слідуючий зупинці. 2. Основна проблема заключається в нестачі кваліфікованих кадрів у цій галузі. 3. Йому прийшло в голову геніальне рішення проблеми. 4. Не дивлячись на перешкоди та складнощі, команда не втрачала оптимізму.

2.5. Відредагуйте речення: виправіть помилки у вживанні фразеологізмів.

1. Після того, як йому собака на вухо наступив, він більше ніколи не намагався співати. 2. Ми просто товкли просо в ступі, бо рішення так і не знайшли. 3. Я намагався вивідати у нього секрет, але він мовчав як риба об лід. 4. Щоб успішно навчатися, потрібно пам'ятати: у здоровому тілі — здоровий рух, тому не забувай про фізичні вправи. 5. На відміну від свого мовчазного брата, він ніколи не ліз у кишеню за компліментом і завжди мав що сказати.

3. Граматичні помилки:

- ✓ неправильне утворення та вживання відмінкових форм іменників, прикметників, числівників, займенників;
- ✓ неправильне утворення ступенів порівняння прикметників і прислівників;
- ✓ неправильне поєднання числівників з іменниками та вживання числівників на позначення часу;
- ✓ неправильне утворення форм дієприкметників і дієприслівників;
- ✓ неправильне утворення форм наказового способу дієслова;
- ✓ неправильне узгодження слів у словосполученні; неправильна відмінкова форма залежного слова в словосполученні;
- ✓ неправильний вибір прийменника;
- ✓ порушення зв'язку між підметом і присудком;
- ✓ неправильне поєднання однорідних членів речення;
- ✓ неправильна побудова речень із дієприслівниковими та дієприкметниковими зворотами;
- ✓ порушення необхідного порядку слів;
- ✓ неправильне поєднання частин складних речень.

Вправи

3.1. Укажіть помилки та відредагуйте речення.

1. Навесні сад наповнюється солодким ароматом бузка. 2. Після використання нової шампуні моє волосся стало блискучим і шовковистим. 3. Навчальна програма розрахована на півтора роки. 4. Це їх спільне рішення, і ми його поважаємо. 5. Дівчина мала якнайскромніший вигляд. 6. Після тренування я почувався більш енергійніше, ніж до нього.

3.2. Укажіть помилки та відредагуйте речення.

1. Саме головне у навчанні — наполегливість. 2. Квартет утворюють чотири виконавця. 3. Я буду чекати тебе пів сьомої біля парку. 4. Прикрашаючи ялинку, у нас був чудовий настрій. 5. Розгляньмо зроблені висновки автором нового підручника. 6. Щоб зрозуміти проблему більш глибоко, потрібно провести додаткові дослідження.

3.3. Укажіть помилки та відредагуйте речення.

1. Усі бажаючі можуть придбати книгу. 2. Читаючи повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся», виразно вимальовуються образи закоханих Василя та Марусі. 3. Давайте підемо на екскурсію, щоб дізнатися більше про це місто. 4. Проходячи повз вежу, годинник пробив шість годин. 5. Зацікавлюючі Вашою пропозицією, хочемо отримати якнайдетальну інформацію.

3.4. Укажіть помилки та відредагуйте словосполучення.

1. Пробачте мене, я не зможу прийняти участь у конкурсі. 2. На мій день народження я запросив усіх друзів. 3. Реєстрація заявок триватиме

з 12 до 21 вересня. 4. При виникненні будь-яких питань, будь ласка, зверніться до менеджера. 5. Цей магазин завжди продає свіжі овочі по ціні, нижчій за ринкову.

3.5. Вкажіть помилки та відредагуйте речення.

1. Остап Вишня палко захоплювався та змальовував на сторінках своїх творів дивовижну українську природу. 2. Водій автобуса сказав пасажирам, які щойно зайшли, що оплатить проїзд. 3. Проаналізуймо зроблені висновки попередніми дослідниками. 4. СБУ оприлюднило деталі спецоперації «Павутина».

ПРАКТИКУМ З ПРАВОПИСУ

1. ПОДВОЄНІ БУКВИ.

Подвоєння приголосних

1. Подвоюються букви на межі значущих частин слова, якщо одна з них закінчується, а друга починається на ту саму букву: віддати (від+дати), законний (закон+ний), юннат (юний+натураліст), розрісся (розріс+ся).
2. Подвоюється ч в іменниках, утворених від прикметників на -цьк(ий): Вінниччина (вінницьк+ий), козащина (козацьк+ий).
3. Запам'ятати слова бовваніти, ссати, ляний (і льняний), овва, ввесь і похідні.

Подовження приголосних

М'які приголосні [д':], [т':], [з':], [с':], [ц':], [л':], [н':] й шиплячі приголосні [ж':], [ч':], [ш':] між двома голосними на письмі позначаємо двома буквами. Запам'ятати ці приголосні можна за допомогою такої фрази: Де ти заснеш? У ложечці.

Вправа 1. Виберіть слова з подвоєнням і подовженням, запишіть їх у дві колонки.

Ці(н,нн)ий, Німе(ч,чч)ина, зако(н,нн)ий, каче(н,нн)я, щас(т,тт)я, до-ні(с,сс)я, ста(т,тт)ей, (л,лл)ються, мудріс(т,тт)ю, І(л,лл)я, навма(н,нн)я, збі(ж,жж)я, Гали(ч,чч)ина ста(т,тт)я, письме(н,нн)ик, подоро(ж,жж)ю, спор(т,тт)овари, глиби(н,нн)ий, попідти(н,нн)ю.

2. М'ЯКИЙ ЗНАК.

М'який знак пишемо

1. М'який знак (знак м'якшення) пишемо після букв **д, т, з, с, ц, дз, л, н:** донька, радість, палець, крохмаль, молотьба.
Запам'ятай фразу: «**Де Ти З'їси Ці ЛиНи**».
2. У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-:** європейський, козацький, запорізький.
3. У суфіксах **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-:** легенько, голівонька, малесенький, самісінька, малюсінька.
4. У дієсловах перед **-ся (-ться, -дья):** робиться, говориться, хвилюється, підводься.
5. Після м'якого звука [л] перед наступним м'яким, зокрема перед суфіксами **-ськ-, -ств-, -чик:** учительський, стільця, пальчик, їдальня, читальня.

М'який знак не пишемо

1. М'який знак НЕ пишемо після букв **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, щ**: *кров, голуб, степ, піч*.
2. Після **р** у кінці слова чи складу: *кобзар, товар, писар, Харків, гіркий, чотирма*.
3. Між приголосними, якщо перший пом'якшується під впливом другого: *сонця, пісня, радість, якість, кінця*.
4. М'який знак **НЕ** пишемо після **н** перед **ж, ч, ш, щ**: *тонший, менший, промінчик, корінці*.

Вправа 2. Спишіть, розкриваючи дужки в словах.

Сіл(?)с(?)кий, скрин(?)ці, хатин(?)ці, любов(?), бат(?)ко, бояз(?)кий, шіст(?)десят, здаєт(?)ся, уман(?)с(?)кий, камін(?)ці, кин(?)те, розріс(?)ся, облич(?), борот(?)ба, колис(?)ці, русал(?)чин, лял(?)чин, виход(?)те, близ(?)кий, секретар(?), ковз(?)кий, весіл(?)ля, т(?)мянний.

3. АПОСТРОФ.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! Апостроф ставимо лише перед я, ю, є, ї. Він вказує, що ці букви позначають два звуки [йа], [йу], [йе], [йі], а попередній приголосний вимовляється твердо.

Апостроф пишемо

1. Апостроф пишемо після букв **б, п, в, м, ф** — губних приголосних (*п'єса, м'ята, в'юн, б'є*).
Згадай фразу «**МаВПа БуФ**»!
2. Після префіксів, які закінчуються твердим приголосним (*з'їхати, без'ядерний, під'їхати, роз'ятрити*).
3. Після **р**, що позначає твердий приголосний [р]: *подвір'я, пір'їна*.
4. Після першої частини складних слів, яка закінчується твердим приголосним: *дит'ясла, Мін'юст*.
5. Після **к** у слові *Лук'ян* і похідних *Лук'янівка, Лук'янчук, Лук'яненко*.

Апостроф не пишемо

1. Апостроф НЕ пишемо після букв **б, п, в, м, ф**, **ЯКЩО** перед ними в корені слова є буква на позначення приголосного, **КРІМ р**: *свято, морквяний, тьмянний, різдвяний*.
АЛЕ арф'яр, торф'яний, черв'як (бо перед губним приголосним [р]).
2. Після **р**, що позначає м'який приголосний [р']: *ряд, буряк, буря*.
3. Перед буквосполученням **йо**: *зйомка, серйозно, курйоз*.

Вправа 3. Спишіть, розкриваючи дужки в словах.

З(?)їзд, св(?)то, бур(?)як, р(?)яска, Лук(?)янчук, р(?)ядок, тім(?)я, сузір(?)я, фарб(?)яр, з(?)йомки, цв(?)яшок, розп(?)яття, кав(?)яр,

подвір(?)я, крем(?)яний, плем(?)я, бур(?)я, зав(?)язь, набр(?)як, пір(?)я, гр(?)ядка, верб(?)я, потъм(?)янілий, пор(?)ятунок, духм(?)яний.

4. НАПИСАННЯ И, І В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ.

Пишемо и

- В основах іншомовних власних/загальних назв після дев'яти букв («правило дев'ятки») **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** перед наступним приголосним (крім й): **директор, інститут, позиція, таксист, цирк, чипси, шифер, режим, коридор, Алжир, Сирія, Мексика, тирамісу, чизкейк, чизбургер, капучино.**

Згадай фразу «**Де Ти З'їси Цю Чашу Жиру?**» («правило дев'ятки»)!

- Як виняток буква **и** пишеться після інших букв:
 - у давно запозичених словах: *бинт, вимпел, графин, кипарис, кит, литаври, мигдаль, миля, скипидар, спирт, шпиталь, диякон, єпископ, християнин;*
 - у словах, запозичених із східних мов: *башкир, калмик, киргиз, кизил, кинджал, кисет, кишлак, кишмиш, ярлик.*

АЛЕ «правило дев'ятки» не діє(пишемо і), якщо

- після **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** — перед **й, я, ю, є, ї**: *артерія, рація, аудієнція;*
- після **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** — перед голосним: *піаніно, радіус, ажіотаж.*

Пишемо і

- На початку слова: *історія, інерція.*
- У кінці незмінних слів: *таксі, мерсі, попурі.*
- Після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** (НЕ входять до «правила дев'ятки») **бізнесмен, пірат, вітраж, міф, гіпотеза.**
- У деяких власних назвах *Грімм, Сідней, Дідро, Россіні, Арістотель, Дізель (АЛЕ дизель — загальна назва), Занзібар, Зімбабве, Одисей, Міссісіпі.*

Вправа 4. Запишіть слова іншомовного походження, правильно вставивши літери и та і, поясніть правопис слів.

Пр..ор..тет, такт..чний, д..пломант, рекомендац..йний, ор..г..нал, екв..валент, ф..рма, педагог..ка, юр..ст, ф..л..ал, с..стема, кред..т, гр..ф, л..нгв..ст..ка, ..нформат..ка, експер..мент, теор..я, каз..но, с..мптом, ф..нанси, економ..ка, вар..ант, ..м..грац...я, еп..лог, ..люстрац..я, л..м..тувати, ф..ксувати, асоц..ац..я, акред..тац..я, маркет..нг, д..лер, л..з..нг, маг..стр, ауд..т, арб..траж, стат..ст..ка, б..знесмен, р..тор..ка, д..ференц..йний, аналог..я, гарант..я, естет..ка, еск..з, ст..ль, пер..од..ка, м..н..стр, к..ловат, кл..н..ка.

5. НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ.

I. У префіксах **від-**, **од-**, **об-**, **над-**, **між-**, **роз-**, **без-**, **через-**, **перед-**, **під-** кінцевий приголосний дзвінкий не змінюється перед глухими: **відкинути**, **одразу**, **розстелити**, **безкомпромісний**, **черезплічник**, **обплести**, **оббивати**, **надкусити**, **надзвуковий**.

II. Префікси **пре-**, **при-**, **прі-**

Префікс **пре-** вживаємо:

- у якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки (можна замінити на дуже): **пресолодкий** — **дуже солодкий**, **предивно** — **дуже дивно**;
- у старослов'янських словах **преподобний**, **престол**, **преосвященний**, **превелебний**, **презирство**, **презирливий**.

Префікс **прі-** вживаємо у трьох словах: *прітва*, *прізвище*, *прізвисько*.

Префікс **при-** вживаємо:

- переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, неповноту, частковість і результат дії, та похідних від них словах: **приносити**, **прилягти**, **прикласти**, **призводити**, **прилягання**, **приєднання**, **приплюснутий**;
- у словах, утворених від іменника з прийменником *при*, та похідних від таких слів: **присадибний** (при садибі), **прикордонник** (при кордоні);
- у прикметниках на означення неповноти ознаки: **пристаркуватий**.

III. Префікси **з-** (**зі-**, **зо-**, **із-**), **с-**

Префікс **с-** пишемо перед буквами на позначення глухих приголосних **к**, **п**, **т**, **ф**, **х**: **скласти**, **спалити**, **стерти**, **сфотографувати**, **схвалити**. Запам'ятай фразу «**КаФе «ПТаХ»** або «**КоПТюХ Фе**».

Пишемо префікс **з-** (зрідка префікс **із-**) перед усіма іншими буквами: **збити**, **зсадити**, **зціпити**, **зчепити**, **зшиток**, **ізжовкнути**, **зекономити**, **зорганізувати**.

- Пишемо префікс **зі-**, коли корінь слова починається двома приголосними: **зібрати**, **зігнути**, **зіграти**, **зіставлення**.
- Префікс **зі-** вживаємо у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення «губний + я»: **зів'ялий**, **зім'яти**.
- У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-** та **зо-**: **зігрівати** — **зогрівати**, **зітліти** — **зотліти**.

Вправа 5. Спишіть, розкриваючи дужки в словах.

Пр(е,и)вітання, бе(з,с)глуздя, мі(ж,ш)ряддя, пр(е,и)мор'я, (з,с)фокусувати, пр(е,и)славний, ро(з,с)важувати, чере(з,с)смужний, (зі,зо,з)в'ялий, (з,с)плющення, пр(е,и)подібний, (зі,зо,з,с)ставлення, (з,с)кип'ятити, (з,с)хил, ро(з,с)в'язка, (зі,зо,з)грати, чере(з,с)плічник, (з,с)верстати, (з,с)паковувати, пр(е,и)гадати, пр(е,и,і)рва, мі(ж,ш)міський, пр(е,и)тяжкий, (з,с)багачувальний, бе(з,с)турботність, пр(е,и)мусовість, ро(з,с)гніваний, (з,с)ходінка, (з,с)мережаний, (зі,зо,з,с)какувати, пр(е,и)милий, мі(ж,ш)гір'я, у(з,с)годити, пр(е,и,і)звище, (з,с)дмухувати, пр(е,и)власнений, пр(е,и)кутий, мі(ж,ш)клітинний, (з,с)топтати, пр(е,и)старілий, пр(е,и)старий, не(з,с)проста.

6. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ.

Пишемо разом

1. Складні іменники зі сполучними *е, є, о, и* та без них: *волевиявлення, краєвид, водогін, всюдихід.*
2. Складноскорочені слова й похідні від них: *адмінресурс, держустанова, спецтехніка.*
3. Слова з іншомовними частинами **авіа-, авто-, агро-, аеро-, аква-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-** (перед голосним), **веб-, ге-ліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, соціо-, теле-, фіто-, фолк-(фольк-), фоно-** тощо: *авіаквиток, біопаливо, кібергеній, метеозонд, моновистава, аудіофайл.*
4. Слова з компонентами **іно- (іншо-, інако-), лже-**: *іновірець, інакодумець, лжесвідок.*
5. Слова з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий) вияв чого-небудь: **архі-, архи-, блиц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-**: *гіпермаркет, екстраклас, максісукня, мініспідниця, мікроорганізм, суперзірка, топменеджер, топмодель, ультрамодний.*
6. Слова з першою іншомовною частиною **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-**: *віцепрем'єр, ексчемпіон, ексміністр, контрадмірал, контрудар, унтерофіцер.*
7. Складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом, або дієслово наказового способу: *тисячоліття, стометрівка, зірвиголова, перекотиполе.*
8. Складні прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *машинобудівний (від машинобудування), лісостеповий (від лісостеп);*
9. Складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника: *низькопробний (від низька проба), білосніжний (від білий сніг).*
10. Складні прикметники, утворені від прислівника й прикметника чи дієприкметника без залежного слова: *вищезгаданий, густозаселений.*

11. Складні прикметники, утворені від числівника й іменника: *семизначний, восьмимісячний, столітній*.
12. Складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**: *трьохсотий, семимільярдний*.
13. Складні кількісні числівники: *одинадцять, п'ятдесят, шістсот*.
14. Складні прислівники, утворені з кількох основ: *босоніж, горілиць, праворуч, обабіч*.

Пишемо з дефісом

1. Складні прикметники, утворені від рівнозначних слів (їх можна поєднати за допомогою сполучника і): *музично-драматичний (музичний і драматичний), польсько-український (польський і український), воєнно-стратегічний, військово-морський, АЛЕ військовозобов'язаний, військовополонений* (у ролі іменника), *хитромудрий, зловорожий*.
2. Складні прикметники з першим компонентом на **-ико, -іко**: *хіміко-біологічний, історико-краєзнавчий*.
3. Складні прикметники, що означають поєднання кольорів, смаків, відтінків, ознак: *синьо-жовтий, гіркувато-солоний, темно-синій, сніжно-білий, АЛЕ жовтогарячий, червоногарячий* (один колір), *глухоніми*.
4. Складні прикметники й числівники, перша основа яких є числівником, записаним цифрою: *20-річний, 7-денний, 37-тонний, 95-метровий*.
5. Складні іменники з першим словом, що підкреслює особливість, ознаку предмета, названого другим: *бізнес-ланч, блок-система, буй-тур, дизель-мотор, допінг-контроль, жар-птиця, інтернет-видання*.
6. Складні іменники, утворені з двох самостійних слів за допомогою сполучного голосного **о**: *монголо-татари, Австро-Угорщина*.
7. Приклади після означуваного іменника, терміни й імена казкових персонажів: *лікар-ендокринолог, дівчина-грузинка; заєць-біляк, Вовчик-Братик*.
8. Назви рослин: *люби-мене, брат-і-сестра, розрив-трава, сон-трава*.
9. Одиниці вимірювання чого-небудь (кіловат-година, мегават-година).
10. Проміжні сторони світу (*північно-західний*).
11. Слова-терміни, до складу яких входить літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний*.
12. Складні слова, що означають приблизний час: *день-другий, година-дві, не сьогодні-завтра*.
13. Скорочення з належними до них цифрами, числівниково-літерні найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень: *Ан-124, Ту-154, Як-42; 8-Б клас, будинок № 17-А*.
14. Ініціальна аббревіатура, написана великими або малими літерами, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфекція, ДНК-аналіз, ВІП-зала, е-декларування*.
15. Складні слова, частини яких протилежні або близькі за змістом: *купівля-продаж, батько-мати, гидко-бридко, тишком-нишком, великий-превеликий, з діда-прадіда, мало-помалу*.

Пишемо окремо

1. Прислівники, утворені з відносних (зрідка — якісних) прикметників, що зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно правильний, вільно конвертований, соціально небезпечний, суспільно корисний (бо корисний для суспільства).*
2. Прикладки — видові назви, що стоять після пояснювального слова: *ріка Уж, місто Краматорськ, гора Сапун.*
3. Складені числівники: *сто вісім, триста п'ятдесят два, одна сьома, чотириста тридцять перший.*
4. Два однакових іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного: *кінець кінцем, честь честю, чин чином, одним одна.*

Вправа 6. Спишіть, прибираючи риску в словах.

Зелено/золотий, історико/філософський, м'ясо/молочний, біло/блакитний, біло/церківський, буряко/збиральний, блідо/лиций, блякло/синій, молочно/білий, солоно/копчений, військово/полонений, лісо/захисний, зюйд/вест, блок/система, житте/пис, авто/страда, світло/шкірий, світло/шоколадний, хлібо/булочний, червоно/гарячий, всесвітньо/відомий, все-світньо/історичний, навчально/виховний, давньо/український, довго/три-валий, хлібо/піч, авіа/лайн, лікар/еколог, сніго/пад, само/хід, батько/мати, купівля/продаж, м'ясо/рубка, екс/вокаліст, перекоти/поле, норд/ост, двадцяти/річчя, лікар/еколог, максі/спідниця, міні/автомобіль, кріс-ло/диван, віце/президент, мати/й/мачуха (рослина), штрих/код, чорно/зем, західно/український, блакитно/окий, біло/сніжний, сніжно/білий, сто/тисячний, гідро/ізоляція, міні/комп'ютер, радіо/передача, психолого/педа-гогічний, овоче/переробний, суспільно/шкідливий, суспільно/політичний, військово/зобов'язаний, широко/доступний, індо/європейський, 125/річчя.

8. НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ ОКРЕМО, РАЗОМ, З ДЕФІСОМ.

Пишемо разом

1. Прислівники, утворені від іменника з прийменником: *вголос, вволю, впень, збоку, нарівні, насилу, скраю, спочатку.*
2. Прислівники, утворені від прийменника й короткої форми прикметника: *донедавна, зблизька, справа, помалу, сповна, востаннє.*
3. Прислівники, утворені від прийменника (окрім по) і числівника: *удвоє, утретє, спершу, забагато, АЛЕ по троє, по-п'яте.*
4. Прислівники, утворені від різних частин мови з частками **де, що, аби, ані, чи, як, не, ні**, що стають префіксами: *деколи, щоранку, абикуди, анітрохи, чимало, неабияк, ніде.*
5. Прислівники, утворені від прийменника й займенника: *нащо, внічию, почому.*
6. Складні прислівники, утворені з кількох основ: *натщесерце, обабіч, обіруч, стрімголов.*

Пишемо окремо

1. Прислівникові сполуки, утворені від іменників з прийменниками:
 - **без** — без сил, без угаву, без відома, **АЛЕ** безвісти, безперестанку, безсумнівно;
 - **в (у)** — в міру, в ногу, уві сні, у вічі, **АЛЕ** вгору, вниз, вранці, влітку, восени;
 - **з** — з переляку, з радості, з розгону, **АЛЕ** зсередини, зліва, знизу;
 - **на** — на горі, на щастя, на добраніч, **АЛЕ** нанівець, нарозхват, нарешті;
 - **під** — під вечір, під кінець, під силу;
 - **по** — по суті, по правді, по щирості, **АЛЕ** поруч, попліч, почасти.
2. Словосполуки, що мають значення прислівників, пишемо окремо: раз у раз, рік у рік, сам на сам, від ранку до вечора, день у день, з боку на бік, з дня на день, один в один, час від часу.

Пишемо з дефісом

1. Неозначені прислівники, що мають у своєму складі словотворчі частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **-то**, **хтозна-** (Згадай фразу «**З будь-, небудь- — дефіс не забудь**»): *будь-де, будь-куди, де-небудь, казна-де, аби-то, так-то, хтозна-як.*
2. Прислівники, утворені додаванням префікса **по-** до:
 - прикметників і займенників із суфіксами **-ому (-єму)**, **-и:**, *по-українськи, по-сімейному, по-батьківськи, по-нашому, по-моєму, по-доброму;*
 - порядкових числівників на **-е (-є)**: *по-перше, по-шосте, по-десяте.*
3. Складні прислівники, утворені з двох прислівників, повторенням слова без службових слів чи зі службовими словами між ними: *вряди-годи, десь-інде, десь-інколи, сяк-так, далеко-далеко, ледве-ледве, будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як.*

Вправа 7. Спишіть, розкриваючи дужки в словах.

(З)боку(на)бік, звіку(з)роду), (зо)зла, ген(ген), давним(давно), (де)далі, день(за)днем, день(у)день, десь(то), (до)відома, (до)завтра, (до)ладу, (до) не(схочу), (до)нині, (до)ранку, (з)боку, (з)середини, (без)відома, (по)змосі, (по)іспанськи, (з)ранку, (без)перестанку, (без)сумніву, (без)кінця(краю), (в)до(світа), (в)затишку, (від)тепер, (від)усюди, (во)віки, (в)решті(решт), вряди (годи), (все)одно, всього(на)всього, (в)шосте, сам(на)сам, день(у) день, (на)самоті, (в)пів(голоса), (в)третє, (у)тричі, (на)трое, (по)трое, (по) третє, (поза)торік, (по)ранковому, (що)духу.

8. НАПИСАННЯ НЕ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ.

Окремо частку НЕ з різними частинами мови пишемо:

1. З іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо є протиставлення: не свобода, а рабство; не весело, а сумно.
2. Завжди з дієсловами та дієприслівниками, крім випадків, коли пишуться разом: не бачив, не читаючи.
3. З іменниками, прикметниками, прислівниками, дієприкметниками, якщо частка НЕ стосується присудка: Кров не (є) вода. Трава не (є) полита.
4. З дієприкметниками, якщо при дієприкметнику-означенні є пояснювальне слово: Бачили ніким не орану ниву.
5. Завжди із займенниками та числівниками: не перший, не мною (разом пишемо лише заперечні займенники: неабиякий, неабихто тощо).

Разом частку НЕ з різними частинами мови пишемо:

1. З іменниками, прикметниками, прислівниками, дієсловами, дієприкметниками, дієприслівниками, якщо слово без НЕ не вживається (НЕ — частина кореня): немовля, німецький, незабаром, ненавидіти, нехтуючи, непохитний.
2. З іменниками, прикметниками, прислівниками, дієсловами, якщо частка НЕ є префіксом і це слово можна замінити синонімом без НЕ: недруг (ворог), недорогий (дешевий), неважко (легко), нездужати (хворіти).
3. З дієсловами, дієприслівниками, іменниками, прислівниками, якщо є префікс НЕДО-, що вказує на неповну дію: недобачати, недооцінка.
4. З дієприкметниками, якщо дієприкметник у реченні є означенням і не має при собі пояснювального слова: Бачили неорану ниву (але: Бачили ніким не орану ниву).
5. У деяких сполучниках, частках: неначе, немов, немовби, нехай.

ЗВЕРНИ УВАГУ!!!

1. Залежно від значення дієслова частка **НЕ** може писатися як **разом**, так і **окремо**: *нездужати (хворіти) — не здужати (не змогти); непокоїтися (хвилюватися) — не покоїтися (не спочивати).*
2. Частка **НЕ** пишеться **окремо** від прикметника, що має при собі як пояснювальне слово **займенник** або **прислівник** із часткою **ні**, а також окремо від прикметника, перед яким стоять слова **зовсім, далеко, аж ніяк**: *ні до чого не здатна людина; зовсім не великі обов'язки; далеко не досконалий піар.*
3. Слід розрізняти заперечне слово **немає** (у нього немає часу), яке можна замінити формою **нема** і в якому **НЕ** пишеться разом, та дієслово **немає** (він не має часу), яке не замінюється формою **нема** і з яким **НЕ** пишеться окремо.

Вправа 8. Запишіть частку не разом або окремо зі словами.

Не/мовля, зовсім не/великий борг, не/дорого, а дешево, не/в'янучий, не/близький, не/зважаючи, не/врожай, не/дбалий, не/навість, не/боязкий, а хоробрий, не/гаразд, не/мічний, не/жить, не/абиякий, не/благонадійний, не/видимість, не/вперше, не/впізнати, не/дозрілий, не/до/речі, не/ясний, а похмурий, не/захищений від вітру, не/краще, не/істотно, не/пекучий, не/переконливий, не/досягати, не/вблаганний, не/проворний, не/часто, не/надійний, не/любов, не/начебто, не/досягати, не/зайнятий справами, не/до/ладу, не/вимушений, не/абихто, не/мовби, не/з'ясоване досі питання, не/там, не/легко, не/забутий усіма вчинок, не/дорослий, не/завжди, він не/покоївся про дочку, не/має роботи.

9. ВЕЛИКА БУКВА У ВЛАСНИХ НАЗВАХ.

З великої літери пишуться власні назви		
1	Імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська людей	<i>Іван Франко, Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), Данило Галицький, Нестор Літописець, Ярослав Мудрий; також: Кобзар (про Тараса Шевченка), Каменяр (про Івана Франка), АЛЕ донжуан, меценат, рентген (загальні назви)</i>
2	Клички свійських тварин, назви дійових осіб у художніх творах	<i>Патрон, Мурка, Гнідко, Лисичка-Сестричка (казковий персонаж); Бджола, Шершень (персонажі байки Григорія Сковороди), Мавка</i>
3	Назви божеств і міфологічних істот	<i>Бог, Мати Божа, Ісус Христос, Син Божий, Святий Дух, Будда, Артеміда, Либідь, Сварог</i>
4	Назви найвищих державних, урядових і міжнародних установ і посад	<i>Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Президент України</i>
5	Назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць	<i>Республіка Польща, Сполучені Штати Америки, Сумська область, Київський район, Слобожанщина</i>
6	Географічні назви, крім слів море, острів, гора, озеро тощо	<i>Чорне море, Кримський півострів, Тихий океан</i>
7	Назви вулиць, проспектів, майданів, парків, залізничних, морських і под. шляхів, крім родових позначень	<i>вулиця Ярославів Вал, проспект Перемоги, майдан Незалежності, Молодіжний парк, Одеська автострада</i>
8	Назви груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій	<i>Європейський Союз, Всесвітня Рада Миру, Організація Об'єднаних Націй</i>
9	Астрономічні назви, крім родових позначень, назви сортів рослин у спеціальній літературі	<i>Чумацький Шлях, сузір'я Малої Ведмедиці, комета Галлея, Сніговий кальвіль, АЛЕ антонівка, угорка (розмовний варіант)</i>

З великої букви пишеться тільки перше слово		
1	У назвах державних, партійних, громадських установ і організацій, міністерств України й інших держав, а також найважливіших документів	Національна гвардія і Збройні сили України, Національний банк, Міністерство фінансів України, Демократична партія України, Акт проголошення незалежності України
2	У назвах установ місцевого значення	Харківське міське управління освіти та науки
3	У назвах пам'яток архітектури, храмів, історичних епох, подій, знаменних дат, а також релігійних свят і постів	Києво-Печерський монастир, Миколаївський собор, Новий рік, Великдень, Покрова, Різдво, Великий піст
4	У повних назвах заводів, виробничих об'єднань, підприємств, наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, парків, клубів і т.п.	Харківський турбінний завод, Книжкова палата, Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Державний музей українського образотворчого мистецтва
5	У назвах орденів, відзнак, що складаються з кількох слів (крім родових)	орден Дружби народів, орден Почесного легіону
З великої літери та в лапках пишуться		
1	Назви художніх, музичних творів, наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток	поема «Енеїда», повість «Тіні забутих предків», опера «Запорожець за Дунаєм», пісня «Ой під вишнею...», журнал «Руська правда» (з великої літери, але без лапок — назви культових книг: Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, Часослов)
2	Назви станцій, аеропортів	станція метро «Арсенальна», аеропорт «Бориспіль» (але Київський вокзал)
3	Назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, кав'ярень	готель «Україна», табір «Яблуниця», ресторан «Тайна», пансіонат «Прибій»,
4	Назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин	літак «Мрія», автомобіль «Таврія», автобус «Турист», комбайн «Нива»
5	Назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або сортовим їх означенням	печиво «Марія», газована вода «Миргородська», цукерки «Пташине молоко», шоколад «Рошен»
6	Назви орденів, відзнак	медаль «Захиснику Вітчизни», медаль «За відвагу», орден «За заслуги», орден «За мужність», (АЛЕ орден княгині Ольги, орден Держави)

Вправа 9. Спишіть, розкриваючи дужки в словах.

(Б,б)іблія, (С,с)ин (Б,б)ожий, (С,с)вятий (М,м)иколай, (М,м)айдан (Н,н)езалежності, (К,к)онституція (У,у)країни, (К,к)иївські (Б,б)удинки, (Р,р)ічка (С,с)іверський (Д,д)онець, (С,с)получені (Ш,ш)тати (А,а)ме-
рики, (З,з)апорозька (С,с)іч, (П,п)ечерська (Л,л)авра, (М,м)узей-
ний (П,п)ровулок, (К,к)онституція (У,у)країни, (Д,д)ень (У,у)чителя,
(Е,е)поха (В,в)ідродження, (П,п)резидент (У,у)країни, (В,в)ерховна
(Р,р)ада (У,у)країни, (Р,р)іздва (Х,х)ристове, (П,п)івнічний (П,п)олюс,
(Р,р)ябко, (Г,г)алактика (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях, (П,п)рометей,
(К,к)арпатські (Г,г)ори, (О,о)зеро (С,с)иневір, (А,а)ндріївська (Ц,ц)ерква,
(С,с)офійський (С,с)обор, (Б,б)лаговіщення.

10. КОМА, ТИРЕ ТА ДВОКРАПКА В ПРОСТОМУ УСКЛАДНеноМУ РЕЧЕННІ

Правила дивіться у модулі 1.

Вправа 10. Спишіть речення, поставте розділові знаки. Поясніть вживання коми, тире, двокрапки в простих ускладнених реченнях.

1. Поезія це діло совісне (А. Малишко). 2. У нас кохати полюбить спов-
на (А. Малишко). 3. Як молоде зітхання землі як рожевий подих ранку
стоять на тонких підсвічниках тремтячі маки (Є. Гуцало). 4. Хто землі
дає, тому земля утрое (Нар. твор.). 5. Зорі висять над землею, місяць над
морем (М. Коцюбинський). 6. Старий і мудрий розважний і спокійний дід
поважно сидів на покуті (І. Франко). 7. Скуйовдить вітер пишну гриву
посипле листя в срібло рік (Є. Будницька). 8. Дівчата збирали по лугах со-
кирки васильки рожу волошки (Панас Мирний). 9. Неначе човен в синім
морі то потопав то виринав (Т. Шевченко). 10. І ліс і птахи в лісі і трава
усе радіє сонцю (Д. Прилюк). 11. І все було палким в годину творчу і небо
і земля і камінь і різець і серце майстра (Леся Українка). 12. Всяке пта-
ство як-от деркачів, перепілок, куликів, курочок можна було викосити
косою в траві (О. Довженко). 13. Південний краю як тепер далеко лежиш
від мене ти (Леся Українка). 14. Без мови рідної юначе й народу нашо-
го нема (В. Сосюра). 15. Добра такого там зроду у мене правда не було
(Т. Шевченко). 16. Відступати нам по-перше пізно а по-друге немає під-
став (В. Собко). 17. Дні мої течуть тепер серед степу серед долини наливої
зеленим хлібом (М. Коцюбинський). 18. Та парубоцтво байдуже співає ве-
дучи коней на нічліг у ліс (Леся Українка). 19. Ображений і гордий стоїть
він біля вікна (А. Шиян). 20. Тут одна дівчина на ім'я Марійка гарно
співала (В. Ващенко). 21. Господиня немолода жінка мовчки подавала на
стіл страву (Б. Грінченко). 22. Крім спеціальної освіти потрібне ще яскра-
ве обдаровання (Й. Кисельов). 23. Край села у глибокій долині біг поміж
волоських горіхів струмок (М. Коцюбинський). 24. Навіть улітку в погожу
годину білі хмаринки обкутували верховіття смерек і буків (М. Шумило).

11. КОМА, КРАПКА З КОМОЮ, ТИРЕ ТА ДВОКРАПКА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ.

Правила дивіться у модулях 2-4.

Вправа 11. Спишіть речення, поставте розділові знаки. Поясніть вживання коми, коми з крапкою, тире, двокрапки між частинами складних речень.

1. Веселий вересень у лісі повісив ліхтарі і сонце на злотистім списі гойдається вгорі (Ю. Клен).
2. Важким холодним сном спала земля а високо над нею притаїлися зорі (М. Стельмах).
3. Несподіваний ривок і ми відриваємося від землі (А. Шиян).
4. Осінній вітер в лузі свище, вербу хитаючи тонку а я схиляюся ще нижче себе побачити в струмку (Т. Осьмачка).
5. То вітерець дихне по ниві то коник в житі засюрчить то бджілка радісно з добутком злетівши з квітки задзижчить (Л. Глібов).
6. Поет не боїться ворога бо вільная пісня не може умерти (Леся Українка).
7. За високою дзвіницею що так поривається вгору десь у білому підхмар'ї зникають лебеді (М. Стельмах).
8. Сизий бузок котрим обсажені були стежки переліз на гладеньке місце й вільно ріс собі там де ходили людські ноги (Панас Мирний).
9. Я не скажу того що сам не знаю і лиш бажання щире вироста щоб як життя наблизиться до краю я міг почати так тобі листа... (В. Симоненко).
10. Облітають квіти обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині (В. Сосюра).
11. Вода зійшла колеса стали (Л. Глібов).
12. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять (Леся Українка).
13. Мені снилося я мельник у старому млині (М. Рильський).
14. Уже пахло морем ось-ось воно мало з'явитися із-за обрію (О. Гончар).
15. Зайде сонце Катерина по садочку ходить (Т. Шевченко).
16. Далеко на сході стало червоніти небо сонце сходило (О. Маковій).
17. Між уликами зеленіла трава синіли дзвоники показуючи свої ясні осередочки під тином червоніла ніби кров'яні краплі червона смілка (І. Нечуй-Левицький).
18. Але дивна річ не минуло й тижня як цей сміх почав зникати (В. Винниченко).
19. Зайчик їсти захотів не зна що робити бо вночі засипав сніг і траву і квіти (К. Перелісна).
20. Пройшла гроза і знову літня проза парує степ і оживає ліс і горобці неначе з-за куліс упали табуном на просо (В. Симоненко).
21. Геній це людина яка знає про свій винятковий талант і незважаючи на це працює далі (А. Крижанівський).
22. І диво дивне сталося з ним совість заговорила! (А. Іщук).
23. Не посадив жодного дерева за своє життя плати за чисте повітря (О. Довженко).
24. Усміх пославши в останнім промінні згинуло радісне літо дощик уїдливі дощик осінній сіється наче крізь сито (Г. Чупринка).

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Модуль 1. Повторення вивченого у 9-му класі

Співпрацюймо в групах. Створіть медіановину для соцмереж про актуальні проблеми безпритульності тварин, жорстокого поводження з ними, а також вплив воєнних дій на диких тварин та середовище їхнього існування.

Поради

1. Дослідіть одну з проблем і запропонуйте медіатекст, у якому використайте речення з однорідними членами, звертаннями, вставними словами, відокремленими членами речення.
2. Дайте новині цікавий заголовок (можна кілька варіантів), використавши односкладні речення.
3. Зверніть увагу, що переважає у вашому дописі: факти чи судження.
4. Обов'язково перевірте та вкажіть джерела інформації.
5. Презентуйте медіановину своїм однокласникам.
6. Врахувавши поради вчителя та однокласників, поділіться контентом у соцмережах.

Співпрацюймо в групах. Дослідіть за допомогою ШІ творчість вашого улюбленого письменника на наявність у його творах складносурядних речень.

Поради

1. Дійдіть згоди щодо об'єкта дослідження (наприклад, частотність складносурядних речень у вибраних творах М. Стельмаха).
2. Сформулюйте грамотні промпти (запити для ШІ). Коригуйте промпт, поки не буде досягнуто якнайкращого результату.
3. Проаналізуйте, чи всі речення правильно обрано ШІ.
4. Презентуйте своє дослідження та висновки.

Модуль 3. Складнопідрядне речення

Теми проєктних робіт і поради щодо їх виконання

1. «Мова в соцмережах: як ми пишемо і говоримо».

Проаналізуйте коментарі або пости в соцмережах підлітків. Випишіть приклади складнопідрядних речень, визначте види підрядних. Зробіть висновок, чи відрізняється «підліткова» мова від літературної.

2. «Карта складнопідрядних речень у піснях».

Дослідіть тексти сучасних українських пісень виконавців Kalush, The Hardkiss, Alyona Alyona, Скай тощо. Випишіть складнопідрядні речення, визначте види підрядних. Зробіть ілюстровану добірку, буклет, постер, презентацію.

3. «Складнопідрядна мова реклами».

Проаналізуйте тексти рекламних слоганів або промороликів. Чи є серед них складнопідрядні речення? Якщо ні — створіть власні зразки, які були б і креативні, і граматично правильні.

4. «Щоденник спостережень».

Ведіть мовний щоденник протягом тижня: записуйте цікаві складнопідрядні речення, які чуєте чи читаєте. Потім класифікуйте їх за видами підрядних.

5. «Складнопідрядні речення у художніх фільмах та серіалах».

Оберіть популярний підлітковий серіал або фільм і проаналізуйте репліки героїв. Випишіть приклади складнопідрядних речень і класифікуйте їх за видами підрядних.

6. «Мовна хмаринка думок».

Зберіть із висловлень однокласників, друзів приклади складнопідрядних речень, які найчастіше вживаються в усному мовленні (під час спілкування, суперечок, пояснень тощо). Створіть візуальну хмару з таких речень.

7. «Складнопідрядні в стилі Pinterest».

Оформіть добірку мотиваційних постів/афіш у стилі Pinterest, де в кожному зображенні — складнопідрядне речення з підрядними частинами певного виду, додайте ілюстрацію. Наприклад: Ти станеш тим, ким мрієш, якщо працюватимеш щодня (підрядне умови).

8. «Мовна колекція з пісень про ...»

Створіть тематичні збірки уривків із пісень, де вжито складнопідрядні речення. Розділіть їх за видами підрядних (з'ясувальні, означальні, обставинні) і темами — кохання, свобода, надія, життя тощо.

9. «Моя мова — моя історія».

Напишіть власну коротку історію/есе/допис у щоденник, де вжито складнопідрядні речення з різними видами підрядних частин. Оформіть висловлення у вигляді буклету або сторінки в блозі. Додайте фото, ілюстрації, емодзі, які відповідають емоціям тексту.

10. «Голос пісень: що і як вони розповідають».

Створіть електронний плейлист (у Spotify, YouTube, Canva), до якого уведіть уривки українських пісень із складнопідрядними реченнями. Оформіть приклади з короткими поясненнями.

11. «Цитати з глибиною: афішуємо складне».

Доберіть цитати з віршів, пісень, творів, які містять складнопідрядні речення. Оформіть їх як афіші або білборди з відповідним візуальним рядом.

12. «Мова з книжки: складнопідрядні речення в художній літературі».

Оберіть твір, який ви вивчали на уроках української літератури, і выпишіть приклади складнопідрядних речень. Проаналізуйте їхню роль у творі.

Співпрацюймо в групах. Візьміть участь в інтонаційному практикумі. Вам уже відомо, що кожен розділовий знак вимагає певної інтонації (переліку, зіставлення, пояснення тощо).

1. Уточніть інформацію про види інтонацій та їхні особливості в безсполучниковому реченні.
2. Оберіть кілька безсполучникових речень із різними розділовими знаками (кома, двокрапка, тире, крапка з комою).
3. Прочитайте речення з відповідною інтонацією та запишіть це на аудіо або відеоносії.
4. Обмінюйтеся аудіодиктантами чи відеодиктантами одне з одним у зручний для всіх спосіб. Запишіть прослухані речення.
5. Обговоріть: чия інтонація була найбільш вдалою? Що завадило передати інтонацію правильно? Як допомагає точне інтонування речень правильно розставити розділові знаки?

Модуль 5. Складне речення з різними видами зв'язку

Теми проектних робіт і поради щодо їх виконання.

1. «Танок думок: поєднуємо просте і складне».

Створіть візуальний проект (інфографіку або ментальну карту), де використайте приклади речень із сурядним й підрядним зв'язками. Наведіть приклади з різних джерел: художньої літератури, фільмів, новин тощо.

2. «Мовний конструктор: як побудувати складне речення».

Розробіть мовну гру або набір карток-конструкторів, які допомагатимуть скласти речення з різними видами зв'язку. Протестуйте гру з однокласниками.

3. «Подорож одним реченням».

Створіть одне довге складне речення з різними видами зв'язку (на кшталт речення-лабіринту). Проілюструйте його схемою або графічним маршрутом.

4. «Архітектура складного речення».

Спробуйте побудувати «архітектурну модель» складного речення: кожен тип зв'язку — це інший будівельний матеріал. Поясніть, як ці матеріали поєднуються у логічно поєднану змістову конструкцію.

5. «Новинна стрічка думок».

Створіть новинний колаж/відеострічку/презентацію з фрагментів статей, де б містилися складні речення з різними видами зв'язку. Прокоментуйте створену візуалізацію.

6. «Синтаксичне меню».

Уявіть, що синтаксис — це кухня. Створіть меню, у якому:

- сурядні речення — основні страви;
- підрядні — гарніри;
- речення з різними видами зв'язку — комплексні обіди.

Кожну "страву" подайте з прикладом і коротким описом. Не забудьте про візуалізацію.

7. «Словесний лабіринт».

Створіть гру-лабіринт (фізичну або віртуальну), у якій шлях до виходу пролягає через правильне визначення типів зв'язку в складних реченнях. Гравець має обирати правильну відповідь, щоб рухатись далі.

8. «Збирач думок: мовне інтерв'ю».

Запишіть короткі інтерв'ю з родичами або вчителями, поставивши їм цікаві запитання (про мрії, минуле, улюблені книжки тощо). Потім передайте їхні відповіді у вигляді складних речень з різними видами зв'язку. Оформіть як репортаж або сторінку «сімейного альбому думок».

9. «Речення-рекорди: найдовші складні речення».

Складіть найдовші граматично правильні речення зі складним зв'язком і проведіть змагання. Оформіть «речення-рекорди» як у Книзі Гіннеса.

10. «Передай суть! (суть тексту одним складним реченням)».

Передайте основну думку великого тексту одним складним реченням з різними видами зв'язку.

11. «Синтаксична газета».

Створіть мовну газету, де всі тексти — новини, жарти, коментарі — написані реченнями з різними видами зв'язку. Кожна група відповідає за свій розділ.

12. «Я — автор підручника».

Створіть мініпояснення (для уявного підручника), де наведіть приклади складних речень із різними видами зв'язку, супроводжуючи їх креативними ілюстраціями або мемами.

Модуль 7. Звук. Слово. Речення. Текст

Теми проектних робіт і поради щодо їх виконання

1. «Шкільна шпаргалка з чужого мовлення».

Розробіть мінідовідник для однокласників: як правильно оформлювати пряму мову, діалоги, непряму мову. Додайте меми, цікаві приклади з популярних текстів, шкільні анекдоти тощо.

2. «Хто і що сказав?».

Створіть гру або картки для класу: на одній стороні — пряма мова, на іншій — непряма. Гравці мають правильно визначити способи передачі чужого мовлення, а також трансформувати речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою і навпаки.

3. «Сторіс-інтерв'ю».

Створіть інтерв'ю з героєм твору/історичною особою, використовуючи різні форми чужого мовлення. Можна оформити у вигляді сторіс в Instagram або короткого відео.

4. «Мовна афіша: цитати».

Зберіть відомі цитати з промов, публічних виступів, пісень (тему обираєте самі). Створіть афішу або колаж, де цитати оформлені різними способами.

5. «Реальні репліки: мова соцмереж».

Знайдіть приклади прямої та непрямої мови у дописах (Instagram, Facebook, Twitter) або в коментарях під відео. Складіть збірку «мемів», скриншотів або сторіс, де представите ці приклади з поясненням.

6. «Діалог поколінь».

Змоделюйте розмову між сучасним підлітком і людиною з минулого (наприклад, Іваном Франком). Оформлюючи розмову, використовуйте різні способи передачі чужого мовлення.

7. «Мовний театр».

Напишіть мініп'єсу або сценку, у якій різні герої (підліток, учитель, блогер, політик) спілкуються. Використайте й речення з прямою мовою або діалог.

8. «Мовлення навколо мене».

Запишіть цікаві діалоги, які ви чули в транспорті, магазині, школі тощо, і створіть збірку (назву придумайте самостійно). Перевірте, щоб не було помилок у передачі чужого мовлення різними способами.

9. «Голос народу».

Проведіть мініопитування (у школі чи онлайн), наприклад, «Чи потрібно заборонити гаджети в школі?». Запишіть відповіді, оформивши їх різними способами передачі чужого мовлення. Підготуйте звіт або презентацію за результатами проведеної роботи.

10. «Чуже мовлення в Instagram Stories».

Створіть уявні сторіс героїв улюбленої книжки, в яких герої цитують одне одного. Цитати оформіть у різний спосіб.

11. «Карта знань».

Створіть тематичну карту знань про способи передачі чужого мовлення.

12. «Створення відеоролика у тіктоці».

Зніміть коротке відео в стилі соцмереж із прикладами різних способів передачі чужого мовлення. Продумайте сценарій, монтаж і презентацію.

13. «Відеоурок для молодших школярів».

Запишіть невеликий відеоурок для п'ятикласників, в якому просто й доступно поясніть особливості передачі чужого мовлення.

Модуль 7. Звук. Слово. Речення. Текст

Співпрацюймо в групах. Створіть скрайбінг (графічну ілюстрацію) на тему «СуржикOFF» .

1. Визначте, який різновид скрайбінгу ви хочете створити (мальований, аплікаційний, відеоскрайбінг ін.).
2. Обговоріть у групі та визначте найпоширеніші лексичні та граматичні помилки в мовленні, викликані впливом інших мов на українську. Відберіть найпоширеніші помилки з прикладами для проекту.
3. Запропонуйте цікаві візуалізації цих помилок і правильні варіанти висловлювань.
4. Презентуйте проекти. Проаналізуйте, які візуалізації справили найбільше враження і чому.

ПЕРЕЛІК СЛІВ ІЗ ПРАВИЛЬНИМ НАГОЛОСОМ

А

алфа́віт
асиме́трія

Б

багаторазо́вий
близький
болоти́стий
боро́давка
босо́ніж

В

вантажі́вка
весня́ний
видáння
визво́льний
вимо́га
ві́падок
вира́зний
ві́сити
ві́трата
відне́сти
ві́рші

Г

гляда́ч
гороши́на
граблі́
гурто́житок

Д

да́но
дециме́тр
джерело́
добу́ток
дові́дник
до́нька
дочка́
дро́ва

Е

експе́рт

Ж

жалюзі́

З

завда́ння
за́вжди
за́гадка
закінчи́ти
залиши́ти
зароби́ток
зру́чний

К

катало́г
кіломе́тр
кінчи́ти
ко́лесо
кори́сний
ко́сий
котри́й
кропи́ва
куліна́рія
ку́рятина

Л

ла́те
листопа́д
літо́пис

М

ма́бу́ть
ма́ркетинг
мере́жа
міліме́тр

Н

навча́ння
напі́й
на́чинка
нена́висть
нести́
нові́й

О

оби́цянка
одина́дцять
одноразо́вий
озна́ка
о́лень
ота́ман

П

пере́пис
підлі́тковий
пізна́ння
піце́рія
по́друга
по́милка
поня́ття
принести́
при́чіп

Р

ра́зом
русло́

С

сантиме́тр
све́рдло
сере́дина
симе́трія
сімдеся́т
стовідсо́тковий
стриба́ти

Т

текстови́й
течі́я
ти́гровий
тризу́б

У

украї́нський
уподо́бання
урочи́стий
усере́дині

Ф

фарту́х
фахови́й
фено́мен
фо́льга

Х

ха́ос (у міфології: стихія)
хао́с (безлад)

Ц

ца́рина
це́мент
це́нтнер
ці́нник

Ч

чарі́вний
чергові́й
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чотирна́дцять

Ш

шляхо́провід
шофе́р

Щ

ще́лепа
щипці́
щодо́бовий

Я

ярмарко́вий

СЛОВНИЧОК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

- Авгієві стайні** — щось дуже занедбане, повне безладдя.
- Азбучна істина** — загальнозрозуміла елементарна річ.
- Альфа й омега** — початок і кінець чого-небудь.
- Бентежити кров** — збуджувати когось.
- Бити байдики** — бути без діла, весело проводити час.
- Бити в хвіст і в гриву** — дуже сильно діяти.
- Бувати в бувальцях** — багато бачити, зазнавати в житті.
- Видно пана по халявах** — людина розкривається в її поведінці.
- Вийти в люди** — домогтися певного становища в суспільстві.
- Вискочити на сухе** — уникнути заслуженого покарання, осуду.
- Високо літати** — посідати високе становище.
- Вити вовком** — бути у стані великого розпачу.
- Витикати носа** — вийти звідкись або покинути щось.
- Вітер у голові грає** — хто-небудь легковажний, несерйозний.
- Води не замутиль** — дуже лагідний, скромний, сумирний.
- Ганяти собак** — не працювати, нічого не робити; байдикувати.
- Гаряча голова** — запальна, нестримна людина.
- Гладити по голові** — хвалити, заохочувати.
- Давати прочухана** — дуже лаяти кого-небудь.
- Далеко куцому до зайця** — велика різниця між ким-небудь.
- До нових віників** — надовго.
- До сьомого поту** — дуже виснажливо, понад силу; тяжко.
- Жовтороте пташеня** — про недосвідчену людину.
- З душі верне** — який відвертає від себе; осоружний.
- З притиском** — твердо, категорично, суворо, незадоволено.
- За милу душу** — охоче, з дуже великим задоволенням.
- Збігло за водою** — непомітно і безповоротно зникло щось.
- Земля обітована** — місце заповітної мрії.
- Зі шкури пнутися** — старатися з усіх сил.
- Золота молодь** — розбещені діти багатих батьків.
- Зривати личину** — показувати справжню сутність когось, чогось.
- І води не замутиль** — дуже лагідний, скромний, сумирний.
- І кіт не валявся** — хто-небудь ще нічого не робив.
- Кури не клюють** — дуже багато.
- Лепта вдовиці** — невеликий, посильний вклад.
- Міцний горішок** — людина зі складним характером.
- Мозолити руки** — займатися фізичною працею; працювати.
- Мороз пробирає по спині** — комусь стає холодно.
- На все горло** — дуже голосно.
- На всю губу** — великий, значний; заможний, багатий.
- На чистоту** — прямолінійно, щиро, відверто.
- Нагуляти жиру** — поправлятися, товстіти.
- Надягати машкару** — приховувати свою справжню сутність.

Наріжний камінь — основа, базис.
Не в тім'я битий — розумний, тямущий, кмітливий.
Неопалима купина — те, що живе вічно.
Ні вдень ні вночі — ніколи.
Ні гаряче ні зимно — байдуже.
Ні кілка ні дрючка — нічого.
Ні пари з вуст — нічого не говорити, зятято мовчати.
Ні світ ні зоря — рано.
Облизня піймати — потерпіти невдачу, залишитися ні з чим.
Під дудку стрибати — діяти, перебувати під чужим впливом.
Підвернутися під руку — випадково опинитися поблизу.
Підносити до небес — надмірно вихвалити кого-небудь.
Попасти на слизьке — опинитися у скрутному становищі.
Поставити на ноги — виростити, виховати когось.
Пускати бісики — кокетувати, загравати з ким-небудь.
Розуму не позичати — хто-небудь дуже розумний, тямущий.
Рота не розкрити — мовчати, нічого не говорити.
Руки сверблять — дуже хочеться.
Світла голова — розумна, кмітлива людина.
Спасти з лиця — ставати блідим, змученим; марніти.
Топтати ряст — жити.
У свинячий голос — несвоєчасно.
Укрутити хвоста — приборкати, домогтися послуху.
Хоч голки збирай — видно, ясно.
Хоч з лица воду пий — дуже гарний, вродливий.
Хоч за раму клади — дуже гарний, вродливий.
Хоч картину малюй — хтось дуже гарний, вродливий.
Хоч оком світи — темно.
Хоч у рамці вправ — хто-небудь дуже гарний, вродливий.
Через пень колоду — абияк, не так як треба.
Шапкою докинути — близько.
Що б там не було — за будь-яких умов, обставин; неодмінно.
Як горіхи лущити — виконувати легко, без зусиль.
Як гриби після дощу — швидко й у великій кількості.
Як грім з ясного неба — несподівано, раптово, зненацька.
Як дві краплі води — схожий.
Як з місяця впасти — не знати того, що відоме всім.
Як засватана дівка — несміливий.
Як камінь під гору котити — докладати зусиль, дуже важко.
Як кіт наплакав — дуже мало.
Як курка лапою — недбало, неохайно, неакуратно.
Як мильна бульбашка — тимчасовий.
Як мокре горить — повільно.
Як на долоні — дуже добре, чітко, виразно.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. Розвиток української мови	6
МОДУЛЬ 1. Повторення вивченого у 8-му класі	11
2. Головні та другорядні члени речення	13
3. Односкладні речення.....	15
4-5. Однорідні члени речення, звертання, вставні конструкції	19
6. Відокремлені, уточнювальні члени речення. Порівняльний зворот	23
7. Узагальнення й систематизація відомостей з теми «Повторення»	26
МОДУЛЬ 2. Складне речення. Складносурядне речення	28
8. Складне речення	30
9-10. Складносурядне речення	33
11. Розділові знаки між частинами складносурядного речення	37
12. Узагальнення й систематизація відомостей з теми «Складне речення. Складносурядне речення»	41
МОДУЛЬ 3. Складнопідрядне речення	43
13-14. Складнопідрядне речення	45
15. Основні види підрядних частин	48
16. Складнопідрядні речення з підрядними означальними	53
17. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними	57
18. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними.....	61
19. Складнопідрядні речення з підрядними місця і часу	64
20. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії і ступеня, порівняльними	68
21. Складнопідрядні речення з підрядними причини, наслідковими	71
22. Складнопідрядні речення з підрядними мети, умови, допустовими ..	75
23-24. Складнопідрядні речення з кількома підрядними	79
25. Узагальнення й систематизація відомостей з теми «Складнопідрядне речення»	83
МОДУЛЬ 4. Безсполучникове складне речення	85
26. Безсполучникове складне речення	87
27. Кома й крапка з комою в безсполучниковому складному реченні.....	90
28. Двокрапка в безсполучниковому складному реченні.....	95
29. Тире в безсполучниковому складному реченні	98
30. Узагальнення й систематизація відомостей з теми «Безсполучникове складне речення»	101
МОДУЛЬ 5. Складне речення з різними видами зв'язку	103
31. Складне речення із сурядним і підрядним зв'язком	105
32-33. Складне речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком	108
34. Узагальнення й систематизація відомостей з теми «Складне речення з різними видами зв'язку»	112

Модуль 6. Чуже мовлення. Діалог	114
35-36. Способи передачі чужого мовлення. Речення з прямою мовою	116
37. Діалог	120
38. Речення з непрямою мовою	124
39. Цитата як спосіб передачі чужого мовлення	128
40. Узагальнення й систематизація відомостей з теми «Пряма мова. Діалог»	133
Модуль 7. Узагальнення й систематизація вивченого. Звук. Слово. Речення. Текст	134
41. Звук як найменша одиниця мови й мовлення. Звуки та букви	136
42. Значущі частини слова. Словотворення	139
43. Значення слова. Словниковий склад української мови	143
44. Поділ слів на частини мови	146
45. Словосполучення й речення. Типи речень	150
46-47. Текст як одиниці комунікації	154
48. Узагальнення й систематизація відомостей з теми «Звук. Слово. Речення. Текст»	158
Модуль 8. Розвиток зв'язного мовлення	160
49-50. Повторення й узагальнення вивченого про мовлення	162
51. Ділові папери. Звіт про виконану роботу	165
52. Тези. Конспект	167
53. Вибірковий усний переказ тексту наукового стилю з творчим завданням	171
54. Інформаційні жанри журналістики	173
55. Письмове повідомлення в цифровому середовищі	178
56. Публічний виступ	182
57. Реферат	185
58. Есе в публіцистичному стилі на морально-етичну тему	188
59-60. Дискусія. Правила ведення дискусії	191
ДОДАТКИ	
Додаток 1. Практикум з культури мовлення	196
Додаток 2. Практикум з правопису	200
Додаток 3. Теми проектних робіт	213
Перелік слів із правильним наголосом	219
Словничок фразеологізмів	220

У підручнику використані такі інтернет-джерела:

- С. 25 <https://zooacademy.com.ua/%D1%8F%D0%BA>
С. 31 <https://litmisto.org.ua/?p=1265>
С. 35 <https://www.stopfake.org/uk/fotofejk-ukrayinska-vishivanka-yakij-ponad-1000-rokiv/>
С. 148 <https://blog.liga.net/user/amarynenko/article/50465>
С. 158 <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/8/1871-narodyvsya-ivan-piddubnyy-sportsmen-borec-chempion-chempioniv>
<https://rubryka.com/article/28-ukrainians-changed-world/>

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

САМОНОВА Олена Ігорівна
СЛІВІНСЬКА Світлана Федорівна
ОБРАДОВИЧ Олена Василівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

*У підручнику використано ілюстрації та фотографії з таких інтернет-джерел:
www.freepik.com www.wikipedia.org*

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Донара Пендзей*

Обкладинка *Ростислава Крамара*

Комп'ютерна верстка *Зоряни Сидор, Ірини Демків*

Художній редактор *Ростислав Крамар*

Технічна редакторка *Неля Домарецька*

Підписано до друку _____. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура CentSchbook Win95BT. Друк офсетний. Умовн. друк арк. 18,20.
Умовн. фарбо-відб. 72,80. Обл.-вид. арк. 11,70.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352)52-06-07

office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

1 ПОЧАТОК МАРШРУТУ «СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ»

Теорія. Має дві (або більше) граматичні основи.

Завдання 1.

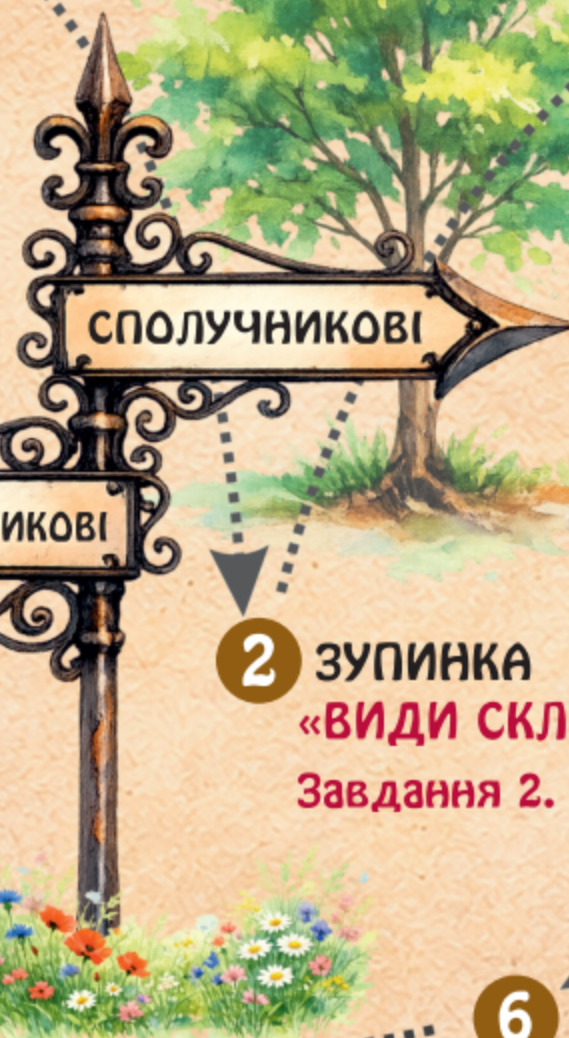

«СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ»

7 ЗУПИНКА «БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ РЕЧЕННЯ»

Теорія. Частини поєднані без сполучників за допомогою інтонації та смислових зв'язків.

Завдання 7.

2 ЗУПИНКА «ВИДИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ»

Завдання 2.

6 ЗУПИНКА «СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ»

Теорія. Види підрядності: однорідна, неоднорідна, послідова, комбінована.

Завдання 6.

8 ЗУПИНКА «СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ»

з різними видами зв'язку

Теорія. Поєднання різних типів зв'язку: сурядний ÷ підрядний; сурядний ÷ безсполучниковий; підрядний ÷ безсполучниковий; змішаний (сурядний, підрядний, безсполучниковий).

Завдання 8.

4 ЗУПИНКА

«СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ»
Теорія. Частини рівноправні, незалежні.

Завдання 4.

3 ЗУПИНКА «СПОЛУЧНИКОВІ МІСТОЧКИ»

сполучники сурядності

Завдання 3.

сполучники підрядності

5 ЗУПИНКА «СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ»

Теорія. Головна й підрядна (залежна) частина.

Завдання 5.

9 ФІНАЛ «СКАРБНИЦЯ СИНТАКСИСУ»

Вміння розпізнавати типи складних речень